

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEŞRUTÎ SİSTEMDE BİR PADİŞAH PORTRESİ: SULTAN
MEHMED REŞAD (1909-1918)

ZEYNEP ALANOĞLU

2501141510

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. FATİH M. SANCAKTAR

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ZEYNEP ALANOĞLU

Numarası : 2501141510

Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TARİH / T.C. TARİHİ

Danışmanı : DOÇ. DR. FATİH M. SANCAKTAR

Tez Savunma Tarihi : 25.06.2019

Saati : 11:00

Tez Başlığı : " Meşrutî Sistemde Bir Padişah Potresi: Sultan Mehmed Reşad (1909-1918) "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. CEZMİ ERASLAN		Kabul
2- PROF. DR. RECEP KARACAKAYA		Kabul
3- DOÇ. DR. FATİH MEHMET SANCAKTAR		Kabul
4- DOÇ. DR. ABDURRAHMAN BOZKURT		Kabul
5- DOÇ. DR. RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. AHMET KATILMIŞ		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT AYDOĞDU		

ÖZ
MEŞRUTÎ SİSTEMDE BİR PADİŞAH PORTRESİ: SULTAN MEHMED
REŞAD (1909-1918)

ZEYNEP ALANOĞLU

1876 Anayasası'na göre Osmanlı hanedanının padişahıtan sonraki en yaşlı üyesi olarak 1 Eylül 1876'da "Veliaht-ı Saltanat" olan Şehzade Mehmed Reşad, 31 Mart Vakası ile hal' edilen II. Abdülhamid'in yerine 27 Nisan 1909'da tahta oturmuştur. Bu olay sadece bir padişah değişikliğinden ibaret değildir. Çünkü yüzyıllardır devam eden Osmanlı egemenlik sistemi her ne kadar 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilanıyla kâğıt üzerinde değişmiş görünse de uygulamadaki esas değişim Sultan Reşad'ın tahta çıkarılmasıyla mümkün olmuştur. Ağustos 1909'da Kanun-ı Esasi'de yapılan değişikliklerle padişahlık kurumu yeniden düzenlenmiş ve yürütme yetkilerinin çoğu elinden alınmış bir meşrutî padişah modeli oluşturulmuştur.

Türk siyasal hayatında ve demokrasi tarihinde bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet, 1909 Anayasa değişikliği ile yeni bir padişah portresi oluşturmuştur. Meşrutiyetçiler, Sultan Mehmed Reşad'ın kişiliğinde uzun yıllardır tahayyül ettikleri padişahlık modelini ve yönetim şeklini kurmuşlardır. Meşrutî sistem ile parlamento ön plana çıkmış ve hâkimiyet-i milliye fikri somutlaşmıştır. Birkaç yıl sonra İmparatorluğun çöküşüyle bu deneyimin üzerine Cumhuriyet idaresi inşa edilecektir.

Bu tez çalışmasında, II. Meşrutiyet sonrasında yeni bir şekil alan padişahlık kurumu, Sultan Mehmed Reşad'ın hayatı ve uygulamaları üzerinden incelenmiştir. Sultan Reşad'ın şahsında izdüşümü görülen meşrutî padişahın portresi çizilmiştir. Temelde arşiv belgeleri ve döneme tanıklık etmiş kişilerin hatıraları yanında tarihçi ve hukukçularca oluşturulmuş literatür üzerine inşa edilen bu çalışmada meşrutî padişahlık kurumu siyasî, idarî ve hukukî boyutlarıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sultan Mehmed Reşad, Osmanlı, Meşrutiyet, Egemenlik, Padişahlık Kurumu, Meclis-i Mebusan

ABSTRACT

PORTRAIT OF A SULTAN IN THE CONSTITUTIONAL SYSTEM: *SULTAN MEHMED REŞAD (1909-1918)*

ZEYNEP ALANOĞLU

After *Abdülhamid II* was deposed on April 27, 1909, with the case of March 31, he was replaced with Şehzade *Mehmed Reşad* who was the oldest member of the Ottoman dynasty after the sultan and became Crown of Sultanate on September 1, 1876, according to the Constitution of 1876. This change will not be a mere change of sultan. Although the Ottoman sovereignty system, which had been going on for centuries, seemed to have changed on paper in 1876 by the proclamation of *Kanun-i Esasi*, the fundamental change in practice was made possible by enthroning *Sultan Reşad*. With the amendments made in *Kanun-i Esasi* on August 1909, the institution of the sultanate was reorganized and a constitutional sultan model was created with which most of its executive powers was taken from the Sultan.

Second Constitution (II. Meşrutiyet), which was a turning point in the history of Turkish political life and democracy, constituted a new sultan portrait with the constitutional amendment of 1909. The constitutionalists established a model of the sultanate and regime, which they had imagined for many years, in *Sultan Mehmed Reşad's* personality. The parliamentary system came to the fore with the Constitutional system and the idea of the domination of the community became concrete. With the collapse of the Empire a few years later, the Republican administration will be built upon this experience.

In this dissertation, the sultanate, which took a new form after the Second Constitution, was examined through the life and practices of *Sultan Mehmed Reşad*. The portrait of the Constitutional Sultan, who was projected in the personality of *Sultan Reşad*, was drawn. In this study, which is based on archival documents and memories of people who have witnessed the period, and the literature that was formed by historians and jurists, the institution of constitutional sultanate was discussed with its political, administrative and legal dimensions.

Key Words: Sultan Mehmed Rashad, Ottoman, Constitution, Monarchy, Sovereignty, the Sultanate, Meclis-i Mebusan.

ÖNSÖZ

Türk devlet geleneğini ve İslam yönetim anlayışını devralan Osmanlılar yüzyıllarca kutsal nitelik taşıyan bir hâkimiyet anlayışıyla yönetilmiştir. Teorik olarak bu sistemin en tepesinde padişah bulunmakta ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak sınırsız yetkiyle yönetimini sürdürmektedir. Ayrıca hiçbir kimse ve kuruma karşı sorumluluğu da yoktur. Bu yönüyle Osmanlı siyasal sistemi mutlak monarşi olarak tanımlanmıştır. Fakat uygulamada hükümdârın yetkilerini sınırlayan bazı unsurlar da bulunmaktadır. Birçok değişim ve dönüşüm geçirmekle birlikte padişahın karar alma mekanizmasında tek güç olduğu Osmanlı klasik yönetim sistemi 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Sistem olarak monarşi şeklinde 19. yüzyıla kadar devam eden klasik anlayış, Avrupa karşısındaki askeri yenilgiler ve teknolojik geri kalmışlık nedeniyle III. Selim döneminden itibaren değişme emareleri göstermeye başlamıştır. İlk dönemlerde askeri ve teknolojik alanda başlayan reformlar, II. Mahmud döneminde idari ve mali alanlara da kaydı. Meclislerin açılması ve nazırlıkların kurulmasıyla yönetim anlayışında kimi farklı uygulamalar ile yurtdışında eğitim gören aydınlar ve bunların matbuattaki yayınları neticesinde Avrupa'daki anayasalı parlamenter sistemin Osmanlı'da fark edilmesine neden olmuştur. Tanzimat sürecinde devam eden Batılılaşma hareketleri daha sonra gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit statüye taşındığı 1856 Islahat Fermanıyla hak ve özgürlükler alanında önemli hukuki adımlar atılmıştır. Yeni Osmanlılar hareketinin başını çektiği ve Batıdaki gelişmelerden etkilenen aydınlar devletin kötü gidişine ve geri kalmışlığına çözüm yolunu keyfi idareyi sonlandıracak ve kanun devletini oluşturacak Meşrutiyet idaresinde görmekteydiler. Uzun süren mücadeleler neticesinde Mithat Paşa liderliğindeki grup, Meşrutî idareyi ve Kanun-i Esasi'yi ilan etmek şartıyla II. Abdülhamid ile anlaştı ve onu tahta oturtmuştur. 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi ilan edildi. Ancak anayasa padişaha çok geniş haklar tanımaktaydı. Klasik dönem padişahının hükümranlık hakları kanunlaştırıldı. Bu anayasaya istinaden seçimler yapıldı ve Meclis toplandı. İki dönem açık kaldıktan sonra toplumun hazır olmaması, Balkanlardaki milliyetçi fikirlerin artması ve 93 Harbi'nin getirdiği ortamı gerekçe gösteren II. Abdülhamid, meclisi tatil etti ve Kanun-ı Esasi'yi uygulamadan kaldırdı. Bu durum yaklaşık otuz yıl sürdü. Meclisin

kapalı ve anayasanın yürürlükte olmadığı bu süreçte II. Abdülhamid'in mutlakiyet yönetimine karşı ciddi bir muhalefet oluştu ve Meşrutiyet'in yeniden ilanı için amansız mücadeleler verilmiştir. Neticede 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ikinci kez ilan edilmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanından bir yıl sonra 31 Mart Vakası ile hal' edilen II. Abdülhamid'in yerine 27 Nisan 1909'da yaşlı bir padişah olarak V. Mehmed Reşad tahta geçmiştir. Sultan Reşad, birkaç ay sonra yapılan anayasa değişikliğiyle "Meşrutiyetin gerçek padişahı" olarak saltanatını sürdürmüştür. Sultan Reşad, içinde bulunduğu dönem ve şartların yanı sıra karakteri ve eğitimi gibi birçok nedenden dolayı döneminin siyasal ve sosyal yapısına etki edememiş ve damga vuramamıştır. Değişen sistemle padişahın gücü meclise ve hükümete aktarılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde etkili güç İttihat ve Terakki olmuştur. Bununla birlikte dönemin siyasal rengini belirleyen "Meşrutiyet" kavramı önem arz etmektedir. Nitekim Sultan Reşad'ın saltanat yıllarını kapsayan 1909-1918 yılları için Sultan Mehmed Reşad dönemi yerine "İttihat ve Terakki dönemi" veya "II. Meşrutiyet dönemi" şeklinde dönemlendirme tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Padişahlığını meşrutî sistemde icra etmek zorunda olan Mehmed Reşad'ın mevcut literatürde çok sınırlı şekilde yer aldığı ve neredeyse kendisinden hiç bahsedilmediği görülmektedir. Sultan Reşad'ı mevzubahis eden eserlerde ise kendisi için silik, kukla, aciz, beceriksiz vs. gibi olumsuz ve aşağılayıcı ifadeler kullanılmıştır. Yapılan bu çalışma ile Sultan Reşad'ın biyografik yaşamı ve bunun padişahlık dönemine etkisi üzerinde odaklanılmıştır. Böylece Sultan'ın yaşamı hakkında kimi bilgiler eklenmiş, kendisi hakkında oluşan olumsuz tanımlamaların sebeplerine dair tespitlerde bulunulmuştur.

Sultan Reşad'ın siyasal biyografisi ve padişahlık kurumunun meşrutî sistem içindeki değişimi gibi oldukça zahmetli bir çalışmada bana rehberlik eden ve çalışmanın başarılı şekilde nihayete ermesindeki katkısından dolayı öncelikle danışman hocam Doç. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar'a teşekkür ederim. Gerek derslerini alarak bilgilerinden faydalandığım gerekse tez çalışmasına yaptıkları

katkılarından ötürü Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Prof. Dr. Recep Karacakaya, Doç. Dr. Abdurrahman Bozkurt ve Doç. Dr. Ramazan E. Güllü'ye şükranlarımı arz ederim.

Bu çalışmayı okuyarak katkıda bulunan Dr. Musa Gümüş ve Dr. Şeyhmus Bingöl'e, kimi teknik ve bürokratik işlerde desteğini gördüğüm Arş. Gör. Ahmet Tekin'e teşekkür ederim.

Son olarak maddi manevi en büyük destekçim, yüksek lisans eğitimimde beni her zaman yüreklendiren, çalışmamın her aşamasında yanımda olan değerli eşim Dr. Murat Alanoğlu'na teşekkür ederim.

İstanbul-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI SİYASAL SİSTEMİ VE PADİŞAHLIK KURUMU

1.1. Türk Siyasî Düşüncesinde Kağan-Hakan	7
1.2. İslam Siyasî Düşüncesinde Sultan-Padişah	10
1.3. Osmanlılarda Padişah	13
1.4. Monarşiden Meşrutiyete Osmanlı Siyasal Rejimi	15
1.4.1. II. Abdülhamid'in Mutlakîyet İdaresi ve Muhalefet	27
1.4.2. 31 Mart Vakası, II. Abdülhamid'in Sonu ve Sultan Mehmed Reşad'ın Padişah Olması	29
1.4.3. Parlamenter Meşrûfî Sistemin Tesisi: 1909 Anayasa Değişiklikleri	31

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN-I MEŞRUTİYET: V. MEHMED REŞAD

2.1. Ailesi ve Şehzadelik Yılları	37
2.2. Eğitimi	42
2.3. Sultan Reşad'ın Kişisel Özellikleri	44
2.4. Sultanın İttihatçılarla ve İleri Gelen Devlet Adamlarıyla İlişkileri	49
2.5. Sultan Reşad'ın II. Abdülhamid ile İlişkisi	50
2.6. Sultan Reşad'ın Cülusu ve Meşrutiyet Sarayı	52
2.6.1. Cülus Töreni	52
2.6.2. Sultan'ın Sarayında İTC Etkisi	56
2.6.3. Sultanın Maîyeti	58
2.6.4. Meşrutiyet Sarayında Yeri Olmayan Darüssaade Ağaları	59
2.6.5. Meşrutiyet Padişahının Yönetim Merkezi: Dolmabahçe Sarayı	60
2.6.5.1 Meşrutiyet Sarayı'nın Törenlerdeki Teşrifat Düzeni	62
2.6.6. Meşrutiyet Sarayında Yazı İşleri	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN REŞAD DÖNEMİNDE SİYASAL HAYAT VE SAVAŞLAR

3. 1. Sultan Reşad Döneminde Meclis, Hükümetler ve Siyasî Gelişmeler.....	64
3.1.1. Sultan Reşad ve İlk Sadrazamı Tevfik Paşa.....	65
3.1.2. Sultan ve Hüseyin Hilmi Paşa.....	66
3.1.3. İbrahim Hakkı Paşa Sadareti.....	68
3.1.3.1. Kiliseler Kanunu ve Sultan Reşad.....	69
3.1.3.2. Hizb-i Cedid ve Sultan Reşad.....	70
3.1.4. İtalya'nın Savaş İlanı ve Said Paşa Kabinesi.....	71
3.1.5. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Sultan Reşad ile Görüşmesi.....	71
3.1.6. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti ve Meclis-i Mebusan'ın Feshi.....	75
3.1.7. Kâmil Paşa Kabinesi.....	76
3.1.8. Babıali Baskını ve Mahmut Şevket Paşa'nın Sadareti.....	77
3.1.9. Sultan Reşad'ın Said Halim Paşa'ya Muhalefeti.....	78
3.1.9.1. Damat Salih Paşa'nın İdam Fermanı.....	78
3.1.10. Sultan Reşad'ın İttihatçılardan Çekinmesi.....	80
3.2. Savaşlar ve Sultan Mehmed Reşad.....	81
3.2.1. Trablusgarp Savaşı.....	81
3.2.2. Balkan Savaşları.....	82
3.2.3. Birinci Dünya Savaşı ve Cihad-ı Ekber İlanı.....	84
3.2.3.1. Mevlevi Sultan ve Cihan Harbinde Mücâhidin-i Mevlevîyye Taburu.....	86
3.2.3.2. Sultan'ın Eskişehir'e Götürülme Meselesi.....	87
3.2.3.3. Sultan Reşad'a Gazilik Unvanı Verilmesi ve Gazel-i Hümâyûn.....	87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEŞRUTİYET SARAYINA YAPILAN ZİYARETLER VE SULTANIN GEZİLERİ

4.1. Ziyaretler ve Ziyaretçiler.....	89
4.1.1. Sarayın İlk Ziyaretçisi.....	89
4.1.2. Bulgar Kralı ve Kraliçesinin Ziyareti.....	89
4.1.3. Sırbistan Kralı'nın Ziyareti.....	93
4.1.4. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Ziyareti.....	94
4.1.5. Avusturya İmparator ve İmparatoriçesinin Ziyareti.....	96
4.1.6. Napolyon'un Eşi Eugenie, Pierre Loti ve Behobal Hakimesi'nin Ziyaretleri.....	98

4.2. Halkla Temas Girişimi: Sultan Reşad'ın Memleket Gezileri	98
4.2.1. Bursa Gezisi.....	100
4.2.2. İzmit Gezisi.....	102
4.2.4. Edirne'ye Seyahat	105
4.2.5. Osmanlıyı Yeniden Diriltmek: Rumeli Gezisi ve Osmanlıcılık	107
4.2.6. Gezilerin Sonuçları	113
4.3. Sultan Reşad'ı ve Meşrutiyet'i Görünür Kılma Çabaları.....	115
4.3.1. Sultan'ın Hayırseverliği	117
4.4. Sultan Reşad'ın Hastalığı, Ölümü ve Türbesi	119
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	127
EKLER	142

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e:	Adı geçen eser
A.g.m:	Adı geçen makale
A.g.md:	Adı geçen ansiklopedi maddesi
A.g.t:	Adı geçen tez
A. DVNS. HND. d.:	Hanedan Defterleri
ATAM:	Atatürk Araştırma Merkezi
BEO:	Bâb-ı Âli Evrak Odası
Bkz.:	Bakınız
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.:	Cilt
Çev.:	Çeviren
D.:	Devre
DH. MKT.:	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DİA:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.:	Editör
İA:	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İ.HUS.:	İrade Hususi
İ.MBH.:	Mabeyn-i Hümayûn
İ.MF.:	Maarif
DH. MTV.:	Dâhiliye Nezareti Mütenevvia
İ. DH.:	İrade Dâhiliye
İ.S.:	İçtima Senesi
MMZC:	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
No:	Numara
s.:	Sayfa
S.:	Sayı

Yay. Haz.:	Yayına Hazırlayan
TTK:	Türk Tarih Kurum
Vd.:	Ve diğerleri
YKY:	Yapı Kredi Yayınları
DH. MUİ:	Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı
HSD. AFT:	Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
İ.MBH:	İrade Mabeyn-i Hümayun
İ.MF:	İrade Maarif
BEO:	Bâb-ı Âlî Evrak Odası
DH. EUM. EMN:	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı
DH. MKT:	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. MTV:	Dâhiliye Nezareti Mütenevvîa Evrakı
HH. EBA:	Hazine-i Hassa Ebniye Anbarı Müdürlüğü
A. AMD:	Âmedî Kalemi Defterleri
Y. PRK. KOM:	Komisyonlar Maruzâtı
Y.PRK. TKM:	Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği
Y. A. HUS:	Sadâret Hususî Maruzât Evrakı
HR. SYS:	Hariciye Nezareti Siyasî
Y.PRK. AZJ:	Arzuhâl ve Jurnaller
Y.PRK. SGE:	Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları
Y.EE:	Yıldız Esas Evrakı

GİRİŞ

19. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan Türk demokrasi ve kanunlaştırma hareketlerinin zirvesi kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılının en önemli olayı olan II. Meşrutiyet'in ilanı olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı ve bir yıl sonra anayasada yapılan değişikliklerle parlamento siyasî hayata yön veren kurumlardan biri haline gelmiştir.¹ II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi için uğraş veren İttihat ve Terakki Cemiyeti parlamento üzerinde etkin olmuş ve 1918'e kadar ülkenin kaderinde rol oynamıştır. O zamana kadar en büyük otorite olan padişah ve sarayı geri plana atılmıştır. Karar mekanizması olan padişah, onay makamına dönüşmüştür. 1909 yılında Kanun-i Esasi'de yapılan değişiklikle Padişahın birçok yetkisi elinden alınmış ve Meşrutî sisteme uygun bir padişah modeli oluşturulmuştur.² Dolayısıyla dönemin padişahı Sultan Mehmed Reşad kendinden önceki padişahlardan farklı bir görüntü çizmek zorunda kalmıştır.

Bu tezin konusu, II. Meşrutiyetin ilanından sonra Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesiyle padişah olan Sultan V. Mehmed Reşad'ın hayatı ve saltanat yıllarıdır. Çalışmanın temel hedefi, Sultan II. Abdülhamid'den sonra Osmanlı siyasal sisteminde ve padişahlık kurumunda meydana gelen değişim ve dönüşümü Sultan V. Mehmed Reşad ve dönemi üzerinden açıklamaktır. Değişen rejimin getirdiği yeni düzen ve bu sistemde Sultan Reşad'ın kişiliğiyle birlikte oluşan padişahlık kurumunun nasıl bir hâl aldığı sorusu irdelenmeye çalışılmıştır. Şimdiye kadar Sultan Reşad ile ilgili müstakil ilmî bir çalışma olmaması da bizi bu alanda çalışmaya yöneltmiştir.³ Bu çalışmada mevcut literatürde belirtildiği üzere Sultan Reşad silik, kukla, aciz, siyasal ve toplumsal hayattan kopuk ve devlet işlerinden anlamayan biri miydi? Yoksa bunun aksi bir durum mevcut muydu sorularının cevapları aranmıştır.

Çalışmada bir biyografiden ziyade, II. Meşrutiyet'in getirdiği değişimlerin Sultan Mehmed Reşad'ın saltanatı boyunca siyasal sistemin ve padişahlık kurumunun nasıl şekillendiği soruları üzerinde durulmuştur. Bu amaç doğrultusunda Sultan V. Mehmed Reşad,

¹ Cezmi Eraslan, "II. Meşrutiyet Meclisinde Kanun ve Kuvvetler Anlayışı", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 4, S. 7 (Bahar 2008), s. 12-13.

² Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, ATAM, Ankara 2014, s. 11.

³ Çalışmamıza başladığımız 2016 yılında Sultan Reşad'ı konu alan herhangi bir tez veya araştırma eser bulunmamaktaydı. Fakat 2017'de TBMM Başkanlığı Milli Saraylar Başkanlığı'nda düzenlenen Uluslararası Sempozyumu sunulan bildiriler ile birlikte yine Milli Saraylar uzmanlarınca daha ziyade dokümanter nitelik taşıyan üç yayın yapılmıştır. Bkz. Fatih Tetik, **Meşrutiyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı Sultan V. Mehmed Reşad'ın Hayatı**, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017; **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi**, Yay. Haz. Cengiz Göncü, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017; **II. Meşrutiyet ve Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi Kronolojisi**, Yay. Haz. Cengiz Göncü, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017.

dönemin siyasî hayatında ne kadar yer edinmişti? Padişah otoritesinin ön planda olduğu Sultan II. Abdülhamid'in ardından kurulan düzende padişahlık kurumu eski imajını koruyabildi mi? Yeni sistemdeki padişah profili nasıldı? Kaynaklarda bahsedildiği gibi padişah hiçbir işe karışmadı mı? Meşrutî sistemde gücünü etkin bir şekilde kullanamadı mı? Dönemin baskın gücü İttihat ve Terakki ile ilişkileri nasıldı? Yeni sistemde Osmanlı ihtişamının sembolü saray ne gibi değişimler geçirdi? Halk nezdinde padişahın konumunda bir değişim oldu mu? Padişah çıktığı gezilerde neyi amaçladı? İmparatorluğu yıkıma götüren savaşlarda Sultan'ın rolü neydi? Bu şekilde kısmen karışık ancak iç içe geçen sorulara cevap aranmıştır.

Araştırmada, öncelikle arşiv belgelerine başvurulmuştur. Arşivin yetersiz kaldığı konularda döneme tanıklık etmiş kişilerin kaleme aldığı hatıra eserlere müracaat edilmiştir. Bunların yanı sıra Sultan Reşad ve Meşrutiyet dönemi ile ilgili literatür ayrıntılı şekilde incelenmiş ve çalışmada kullanılmıştır. Bu minvalde Sultan Mehmed Reşad'ın ailesi, eğitimi ve çocukluk yıllarına ait bilgiler için arşiv belgelerinden, onların eksik kaldığı noktalarda ise hatıratlardan, ansiklopedilerden ve araştırma eserlerden faydalanılmıştır.

Tez konusuyla alakalı Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde çalışma yürütüldü ve çeşitli belge koleksiyonları incelenmiştir. Ancak araştırmaların neticesinde beklenen miktar ve muhtevada belgeye ulaşılamamıştır. Arşivde yer alan belgeler genellikle cülus, doğum tebrikleri, atamalar, nişan tevcihleri gibi protokol türünden belgelerdir. Dolayısıyla padişahın şahsi hayatına dair belgelerin az ve kullanışsız olduğu söylenebilir. Bu durum sadece Sultan Reşad için geçerli değildir. Zira diğer padişahlar için de biyografi çalışmalarında benzer zorlukların çekildiği görülmektedir.⁴ Sultan Reşad'ın doğumuna dair babası Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayûnu ve Şehzade Reşad'ın yazıya başladığına dair belgenin dışında çocukluk ve gençlik dönemine ait hiçbir belgeye tesadüf edilememektedir. Şehzadelik dönemine ait belgelerin en yoğun kısmı II. Abdülhamid'in hafiye teşkilatı tarafından veliaht Mehmed Reşad'ın takibine dair jurnallerdir. Bunun yanında II. Abdülhamid'in tahttan indirilerek yerine Şehzade Reşad'ın geçirileceğine dair kimi uydurma kimi gerçek olan haberlerin belgelere yansıdığı da görülmektedir. Önemli bir yoğunluğa sahip belgelerde, Sultan Reşad adının çeşitli köy, okul, hastane vb. yapılara verilerek Sultan'ın adının görünür kılınmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Yine bu minvalde II. Abdülhamid'in izlerinin silinmesi amacıyla Hamidiye ismi taşıyan kurum

⁴ Padişah ve hanedana ait biyografik bilginin ve dolayısıyla biyografik eserlerin beklendiği gibi fazla olmadığına dair yorumlar için bkz. Derin Terzioğlu, "Tarihi İnsanlı Yazmak: Bir Tarih Anlatı Türü Olarak Biyografi ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Cogito*, S. 29, 2001, s. 291.

ve yerleşim yeri adlarının değiştirilerek Reşad, Reşadiye, Meşruiyet ve Hürriyet şeklinde isimlendirildiği görülmektedir.

Ali Birinci'nin ifade ettiği gibi “*hatıratlar bizzat tarih değildir, ancak tarih yazımında kullanılacak kıymetli malzemelerdir*”.⁵ Dolayısıyla Sultan Mehmed Reşad’a dair kişisel bilgilerden bazıları hatıralardan derlenmiştir. Çalışmamıza kaynaklık eden beş önemli hatıra olmuştur. Bu eserlerin sahipleri bizzat Padişahın yakın hizmetinde görev almış ve onunla çalışma imkânı bulmuşlardır. Bunlar içinde saray hayatına dair detaylı bilgiler veren hatıra, Halit Ziya Uşaklıgil’e aittir. Uşaklıgil, edebiyatçı yönüyle tanınan bir kişi olmasının yanında Sultan Reşad döneminde İttihatçıların isteği doğrultusunda saraya başkâtip olarak atanmıştır. Sarayda 1909-1912 yılları arasında görev yapmıştır. Bu yılları “*Saray ve Ötesi*” adlı eserinde aktaran Uşaklıgil, Sultan Reşad’ın eğitimi, günlük yaşamı, şahsi karakteri ve dönemin gelişmelerindeki tavrına dair ehemmiyetli bilgiler sunmaktadır. Başkâtip olmasından dolayı padişahla her zaman bir arada olma imkânı bulmuştur. Sarayda olup bitenleri, padişahın günlük faaliyetlerini, nelerden hoşlandığını, nelere tepki göstereceğini, karakteri ve ruh halini kısaca davranış biçimini çok iyi bilmektedir. Bunun yanı sıra Meşrutiyet ile birlikte sarayının değişimi, Sultanın İttihatçılarla ilişkisi, kişiliği, ailesi ve dönemin siyasî hayatına dair önemli bilgiler aktarmaktadır. Eser, Cumhuriyet döneminde kaleme alındığından geçmişle hesaplaşma özelliği taşımaktadır. Ben anlatısına dayanan bir hatıra olması nedeniyle sübjektif ve yazarın bakış açısını yansıtmaktadır.⁶

Sultan Reşad hakkında detaylı bilgiler aktaran diğer bir hatıra ise, Lütfi Simavi’ye aittir. Simavi, 1909 yılında Sultan Reşad’ın Başmabeynciliğine atanmış ve Sultan ile yakın temas kurmuştur. Böylelikle onu yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Simavi, görevde kaldığı 1909-1912 yıllarını tuttuğu günlük notlarından oluşan hatıralarını Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 1924 yılında, “*Sultan Reşat ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*” adı ile yayımlamıştır. Eser, dönemin olaylarını kronolojik bir şekilde sunmaktadır. Sultan’ı sert şekilde eleştiren ve yaşananlar karşısında aciz gören bir tutum sergilemiştir. Ayrıca Sultan’ın karakterini, ilişkilerini, gezilerini, saraydaki ağırlamaları ve törenleri detaylı bir şekilde

⁵ Ali Birinci, “Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri” <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Ali-B%C4%B0R%C4%B0NC%C4%B0-Hat%C4%B1rat-T%C3%BCr%C3%BCnden-Kaynaklar%C4%B1n-Tarihi-Ara%C5%9F%C4%B1rmalardaki-Yeri-ve-De%C4%9Feri.pdf>, Erişim Tarihi: 28.05.2017.

⁶ Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2003, s. 14.

aktarmıştır. Dönemin genel yapısı ve gelişmelerin arka planına dair önemli bilgiler vermesi açısından ehemmiyet arz etmektedir.⁷

Halit Ziya Uşaklıgil ve Lütfi Simavi'nin saraydan ayrılmasının ardından saraya başkâtip olarak atanan Ali Fuat Türkgeldi de görev yıllarını "*Görüp İşittiklerim*" adlı hatıra eseriyle kaleme almıştır. Ali Fuat Türkgeldi, 22 Eylül 1908'de Sadâret mektupçusu, 8 Eylül 1909'da Dâhiliye Müsteşarı olmuştur. Bu görevi yürütürken Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesinin iktidara gelmesinden sonra Hüseyin Hilmi Paşa'nın Meclis-i Vükelâ'ya teklifi ve Sultan Reşad'a yaptığı özel öneriyle 31 Temmuz 1912'de Mâbeyn Başkâtipliğine getirilmiştir. Sultan Reşad'ın vefatına kadar bu görevde kalmış ve Sultan Vahideddin'in cülusunda da bu görevini Damad Ferid Paşa'nın ikinci sadaretine kadar sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinin merkezdeki en dikkatli gözlemcilerinden biri olan Türkgeldi, dönemin siyasî olaylarını eleştirel bir dille anlatmıştır. Sultan V. Mehmed'i eleştirmekten de geri kalmamıştır. Sultan Reşad ile birlikte dönemin siyasî kadrosunu yakından tanıyan biri olarak kişilerin hâlet-i ruhiyelerini ve dönemin perde arkasını çok iyi yansıtmıştır.⁸

Döneme kaynaklık eden diğer bir hatıra, Sultan'ın doktorluğunu yapmış olan Cemil Topuzlu'nun "*80 Yıllık Hatıralarım*" adlı eseridir. Topuzlu, hatıralarında Sultan Reşad'a küçük bir bölümde yer vermesine rağmen padişahla ilgili başka yerde bulunmayan bazı önemli detaylar aktarmaktadır.⁹

Bunların yanı sıra Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin tutmuş olduğu günlük notlar Sultan Reşad ile ilgili farklı bilgiler barındırmaktadır. Özellikle siyasî alana müdahale etmediği için eleştirilen Padişahın aslında söylendiği gibi olmadığına dair önemli detaylar sunmuştur. Sultan Reşad ile ilgili diğer eserlerde olmayan bilgi ve yorumlar nedeniyle farklı bir bakış açısını da yansıtmaktadır. Ürgüplü'nün notları diğer hatıralarla karşılaştırıldığında daha gerçekçi ve yalın bilgiler sunmaktadır. Nitekim diğer hatıralarda Sultan'ın acizliği ve siyasetten anlamamasına vurgu yapılırken Ürgüplü böyle bir yaklaşımı tercih etmemiştir. Ürgüplü, doğal anlatımı ile padişahı olduğu gibi tasvir etmiştir.¹⁰

⁷ Lütfü Simavi, *Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)*, Yay. Haz. Sevdâ Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul 2007.

⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, TTK, Ankara 1948.

⁹ Cemil Topuzlu, *80 Yıllık Hatıralarım*, Yay. Haz. Aykut Kazancıgil-Hüsrev Hatemi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.

¹⁰ Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin *Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, Yay. Haz. Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Osmanlı'nın son vakanüvisti Abdurrahman Şeref Efendi'nin eserinde dönemin olayları, Sultan Reşad'ın hayatı ve sarayına dair tafsilatlı bilgi yer almamaktadır. Zira Abdurrahman Şeref Efendi, Sultan Reşad'ın cülusu ile bu sırada meydana gelen Adana olaylarını anlatarak eserini tamamlamıştır.¹¹

Çalışmada, dönemin siyasî, sosyal, iktisadi gelişmelerini takip etmek amacıyla çeşitli gazete koleksiyonları taranmıştır. Bu minvalde Tanin, İkdâm, Tasvir-i Efkâr ve Sabah gazetelerinin dönemi içeren sayıları incelenmiştir. Özellikle geziler, saraya gelen ziyaretçiler, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı gibi gelişmelerin gazetelere yansıdığı görülerek bu kısımlar çalışmanın ilgili bölümlerinde kullanılmıştır. Keza Sultan'ın gezileri, yabancı devlet adamlarının sarayda ağırlanması ve ziyafetler de gazetelerden takip edilmiştir. Bunun dışında Sultan, matbuatta daha ziyade Cuma selamlıkları ve resmî kabuller nedeniyle yer bulabilmiştir. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde padişahlık kurumu ve yönetim anlayışını tartışan gazete ve dergi yazılarına da rastlanmaktadır.

Kânun-i Esasî ile birlikte ülkenin temel siyasî karar verme mekanizmalarından biri hâline gelen meclis ve aldığı kararlar önem arz etmektedir. Ülkenin iç ve dış politikası, siyasî, sosyal, iktisadi hayatın görüşüldüğü ve kararların kaydedildiği zabıtlar da mühimdir. Dolayısıyla Sultan V. Mehmed Reşad'a ilişkin Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan zabıtlarına yansıyan gelişmeler ilgili kısımda kullanılmıştır.

Bu tez çalışması, dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümde Osmanlı padişahlık kurumunu ve egemenlik anlayışına kaynaklık eden Türk devlet geleneğinde Kağan ve İslam siyaset düşüncesinde Sultan kavramlarına değinilerek Osmanlı'da padişahlık kurumunun gelişimi anlatılmıştır. Daha sonra 19. yüzyılın başından itibaren padişahlık kurumunda ve egemenlik anlayışında değişime sebep olan gelişmeler incelenerek Meşrutiyet döneminin fikrî alt yapısı aktarılmıştır. Meşrutiyetin ilanı, Kanun-ı Esasî'nin ve meclisli idarenin kısa ömürlü denemesinden sonra II. Abdülhamid'in Yıldız rejimine ve buna karşı gelişen meşrutiyetçi muhalefet bu bölümün bir diğer konusudur. II. Meşrutiyet'in ilanı, 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in hal'i ile Sultan Reşad'ın tahta geçmesi ve meclisin aktif şekilde çalışarak Kanun-ı Esasî'de yapılan 1909 değişiklikleri neticesinde meşrutî sistemin tesis edilmesi ile birinci bölüm sonlanmıştır. Böylece Sultan Reşad dönemine kadar meydana gelen

¹¹ **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi**, Haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, TTK, Ankara 1996.

sistem değişikliğinin nasıl şekillendiği ve geçirdiği aşamalar ele alınarak daha sonraki bölümler için bir temel oluşturulmuştur.

İkinci bölümde padişahlık anlayışını etkilediğini düşünülerek Sultan Reşad'ın nasıl bir şehzadelik süreci geçirdiğine bakılmıştır. Sultan'ın bu dönemde şekillenen karakteri, dünyaya ve siyasete bakışı ve ruh dünyası çözümlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında çocukluğu, eğitimi, karakteri, fiziki özellikleri ve Sultan Abdülhamid ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde Sultan Reşad'ın cülusu ile başlayan saray hayatındaki değişiklikler ele alınarak Meşrutî sistemin saraya ne gibi etkilerinin olduğu incelenmiştir. Özellikle saray çalışanlarının sayısının azaltılması, sultanın yalnızlaştırılması ve tensikat kanunuyla maddi olarak güçsüzleştirilmesi konuları bu bölümde yer almaktadır.

Üçüncü bölümde, Sultan Reşad döneminin siyasal hayatı ele alınarak Meşrutiyet padişahının meclis, kabine ve İTC'nin etkin olduğu bu siyasi alanda ne kadar yer edindiğine bakılmıştır. Yaşanan siyasi çekişmelerde padişahın nasıl bir tavır takındığı ve dönemin hükümetleri ve baskın güç olan İttihatçılarla ilişkilerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümün ikinci ana başlığında ise, imparatorluğu yıkıma götüren savaşlara yer verilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın ilan edilme sürecinde padişahın rolü ele alınmış ve akabinde padişah tarafından ilan edilen Cihâd-ı Ekber'e yer verilerek bunun sonuçları üzerinde durulmuştur. Böylece Osmanlıların kaderini etkileyen bu gelişmelerde padişahın etkisinin olup olmadığı görölmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, Meşrutiyet padişahının sarayında ağırladığı konukları, komşu devlet krallarının ziyaretleri ele alınmıştır. Ayrıca tahta çıkışının ilk günlerinden itibaren gerek İstanbul içine gerekse İstanbul dışına yaptığı memleket gezilerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Sultan'ın bu gezileri neden yaptığı ve gezilerin siyasal ve sosyal sonuçları üzerinde durulmuştur. Bunların yanı sıra bu bölümde Sultan Reşad adının verildiği köy, okul, camii ve mahalle isimleri incelenerek padişahı görünür kılma çabalarına vurgu yapılmıştır. Bir diğer alt başlıkta arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla şehzadeliği ve padişahlığı döneminde Sultan Reşad'ın yaptığı yardımlar ve hayırseverlik yönü ön plana çıkarılmıştır. Bu bölümün son başlığında Sultan Reşad'ın hastalığına, ölümüne, cenaze merasimine ve gömüldüğü türbeyle değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI SİYASAL SİSTEMİ VE PADİŞAHLIK KURUMU

1.1. Türk Siyasî Düşüncesinde Kağan-Hakan

Osmanlı padişahlık kurumu, hâkimiyet anlayışı ve devlet yönetim düzeninde meydana gelen değişimi “Meşrutiyet Sistemi ve Sultan Mehmed Reşad” üzerinden incelemeyi amaçlayan bu çalışmada öncelikle Osmanlı devlet yapısı ve devlet başkanının hükümlanlık hakları incelenecektir. Bilindiği üzere Osmanlı devlet teşkilatı ve bürokratik yapısı temelde üç kanaldan alınan kurumlarla gelişmiştir. Bunların ilki Türklerin Orta Asya’da sahip oldukları örf ve gelenekler, ikincisi Karahanlı, Samani, Gazneli, Emevi, Abbasi ve Selçuklular üzerinden İran ve İslam devletleriyle tevarüs edilenler ve üçüncü olarak Osmanlıların Anadolu’da karşılaştıkları Bizans kültüründen alınanlardır. Osmanlılar, bu üç farklı yapıdan beslendiler ancak bunları olduğu gibi taklit etmediler. Kendilerinden önceki uygulamaları birleştirerek yeni bir sentez ortaya koydular. Osmanlıları bir beylikten cihanşümül bir imparatorluğa götüren etmenlerin başında farklılıkları bir arada tutabilen bu idarî organizasyon başarısı gelmektedir. Bunun en somut örneklerinden biri de şüphesiz padişahlık kurumudur. Çünkü Osmanlı padişahlık kurumu, Büyük Selçuklular ile Anadolu Selçuklularında kullanılagelen Orta Asya Türk hakan-kağan geleneği ile İslam’da devlet başkanını ifade eden sultanın bütünleşmesinden oluşmaktadır. Nitekim ilk Osmanlı padişahları han ile birlikte sultan unvanını da kullandılar. Bunların yanı sıra Fatih Sultan Mehmed’in Roma’nın mirasını ve geleneğini devraldığını ima eden “Kayser” ifadesi bu meydana sayılabilir. Ancak bu unvanların içinde en yaygın isim halini alan İran hükümlanlık geleneğini ifade eden padişah, varlığını yıkılışa kadar sürdürmüştür.¹²

Osmanlı padişahlık kurumunu incelemek için öncelikle Türk siyaset düşüncesinde ve devlet geleneğinde devlet başkanı için kullanılan kağan, hakan ve han kavramlarına ve bunların idari ve siyasal hayattaki uygulamasına bakmak gerekir.

Türkler, Orta Asya’ya bütünüyle hükmeden büyük devletler kurdukları gibi, zamanla Orta Asya’nın dışına taşarak, gittikleri yerlerde de yeni siyasî teşekküller meydana getirmişlerdir.¹³ Eski Türklerde “il” kelimesi devleti karşıladı.¹⁴ Göktürklerde devlet,

¹² Halil İnalcık, **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, Timaş, İstanbul 2011, s. 80; Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 29.

¹³ Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, **Türkler**, C. 2, Ankara 2002, s. 823.

¹⁴ İl kelimesinin vatan, halk ve devlet düzeni gibi anlamları da vardır. Bkz. Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s. 18-19.

hükümdâr yani kağandan önce gelirdi. Nitekim Göktürk yazıtlarında il (devlet) sözü her zaman kağandan önce zikredilmiştir.¹⁵ Devletin en yüksek görevlisi ise devlet başkanı olan kağandır. İlk defa Asya Hunları tarafından kullanıldığı görülen Kağan kelimesinin yanı sıra Yabgu, Han, Hakan ve Tan Hu tabirleri de devlet başkanı için kullanılmıştır. Türk yarı göçebe devletinin başında kağan bulunur. Kağan, akrabalarını han rütbesiyle kendisine bağlı oymakların başına yönetici olarak tayin ederdi. Fakat zamanla han unvanı da “imparator, şah, sultan” karşılığında hükümdârlar için kullanılmaya başlanmıştır. Hakan kelimesi ise Kağan’ın Arapça’ya dönüşmüş şeklidir. Zira İslam’ın Türkler ve Moğollar arasında yayılmasından sonra Arapçanın tesiriyle hakan kelimesi Türkler ve Moğollar arasında yoğun şekilde kullanıma girmiştir.¹⁶

Türk devlet anlayışında millet hükümdâr için değil, hükümdâr millet içindir. Bu nedenle Kağan’ın temel vazifesi milleti refah içinde tutmak ve onları gözetmek, boy-kabileleri bir arada düzen içinde yaşatmak, dışardan gelecek tehditleri bertaraf etmek ve yapılacak fetihlerle yeni yerler kazanarak sınırları genişletmektir.¹⁷ Türk devlet geleneğinde hükümdâr hem devlet teşkilatının hem de toplumun lideri konumundaydı. Dolayısıyla hem devlete hem de topluma karşı görevlerini yerine getirebilmesi için bazı yüksek vasıflara sahip olması gerekiyordu.¹⁸ Zira zor bir görevi ifa eden Kağan, iyi yetişmiş, bilgili, yetenekli ve tecrübeli olmanın yanında cesur, kahraman, bilge ve erdemli olma gibi özellikler de taşımalıydı.¹⁹ Bunların yanı sıra hükümdârın başarılı bir kağan olabilmesi Tanrı tarafından kendisine verilmiş başlıca üç özelliği kendinde toplaması gerekiyordu. Bunlar yarlıg, kut ve kismet (ülüg) idi.²⁰ Türk hâkimiyet telakkisine göre kağan/hakan olabilmek için Gök Tanrı tarafından kut verilmiş aileye mensup olmak gerekiyordu. Dolayısıyla kut kişiye değil, aileye verilmekteydi. Bu nedenle yönetimde yeterli olmayan ve başarısız olan kağan görevden alınabilir ve aileden başka bir kişi bu makama atanabilirdi. Ögel’in belirttiği üzere devlet Tanrı tarafından verilir, kağanın ve milletin durumu Tanrı tarafından yasanır ve tayin edilirdi. Kötü kağanlar ile yolundan çıkmış Türk milletini Tanrı zaman zaman cezalandırıyordu ve devleti elinden gidiyordu.²¹

¹⁵ Ahmet Taşağıl, **Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar**, Kronik, İstanbul 2018, s. 180-181.

¹⁶ Aydın Taneri, “Han”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C. 15, İstanbul 1997, s. 517-518.

¹⁷ Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri’nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, Kronik Yayınları, İstanbul 2014, s.179-181; Ahmet Taşağıl, “Eski Türk İdaresi”, **Tarih ve Medeniyet**, 58/1999, s. 58-62.

¹⁸ Bu özelliklerin ayrıntısı için bkz. Abdülkadir Donuk, **Türk Hükümdârı**, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1990.

¹⁹ Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, s. 830-835.

²⁰ Ahmet Taşağıl, **Bozkırın Kağanlıkları**, s. 183.

²¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 1988, s. 570; Ahmet Taşağıl, **Bozkırın Kağanlıkları**, s. 181-182.

Kağan, devlet işleyişine dair işlerde tek başına karar alamazdı. Zira devletin siyasal, sosyal, iktisadi ve kültürel meselelerinin görüşülüp, tartışıldığı ve karara bağlandığı meclisler mevcuttur. Bu meclislere kurultay ve toy gibi isimler verilmiştir. Kağanın başkanlık ettiği Toy'un üyelerine de Toygun denilmekteydi.²² Devlet meclisi denilen Toy'un üyelerinin bir kısmı hanedana mensup iken diğer bir kısmı ise dışardan olan kişilerden oluşmaktadır. Mecliste herkesin görüşü alınır ve son kararı kağan veya hakan denilen devlet başkanı verirdi.²³ Türk hükümdârı kanunları (töre) uygular, kendisi de onlara uyar, fakat kanun yapamazdı. Çünkü diğer milletlerde olduğu gibi mutlak hükümdâr değildi. Siyasî iktidarı Tanrı verdiği için, milli irade, insaf duygusundan kurtulmuştu. Kağanın icraatları millet tarafından meclis vasıtasıyla kontrol ediliyordu. Nitekim Bilge Kağan'ın ileri sürdüğü kimi teklifler meclis tarafından geri çevrilmişti. Öyle ki meclis kağanı meşrulaştırdığı gibi, gerekçe göstererek red de edebilirdi.²⁴ Türk devletlerindeki karar alma mekanizmasında etkin olan meclis geleneğini Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularda Divan-ı A'la ve Divan-ı Saltanat şeklinde görmekteyiz. Devletin idari ve adli işlerini takip eden Divan-ı İşraf'tı. Bu meclis devletin uygulamalarını kontrol ederdi. Ayrıca halkın şikâyetlerini dinlemek üzere haftanın belli günlerinde toplanan Divan-ı Mezalim bulunmaktaydı. Bu mecliste de hükümdâr halkın şikâyetlerini dinler ve adaletin tesisi için emirler verirdi. Aynı şekilde Osmanlılar bu geleneği devletin siyasî, sosyal, iktisadi ve adli işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Divan-ı Hümayûn ile sürdürdüler.²⁵

Kağan'dan sonra devlet kademesinde etkin olan Kağan'ın oğulları tigin (Prens) unvanı alırdı. Tiginlerin her birine devlet işlerinin farklı kademelerinde yüksek görevler verilirdi. Tiginlerden biri, bu genelde hükümdârın en büyük oğlu olurdu, veliaht tayin edilirdi. Veliaht tayin edilen tiginin tahta çıkması her zaman kesin değildi. Çünkü Türk hâkimiyet anlayışı, tahta çıkma hakkını sadece veliaht olarak belirlenen tigine değil, her tigine eşit bir şekilde vermektedir. Hal böyle olunca, Türk devletlerinde taç baş değiştirirken, mutlaka bir taht mücadelesi meydana gelmekteydi. Bu mücadeleyi kazanan tigin de tahtın yeni sahibi olmaktaydı.²⁶ Bu durum Selçuklularda aynı şekilde uygulanageldi. Benzer şekilde bu anlayış

²² İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken, İstanbul 1997, s. 250.

²³ Bahaeddin Ögel, "Devlet Meclisi ve Kurultay", **Türkler**, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 874-887.

²⁴ Ahmet Taşağıl, **Bozkırın Kağanlıkları**, s. 182, 184-185.

²⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, TTK, Ankara 1988, s. 39-41, 87-88; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK, Ankara 1988, s. 1-7, Ahmet Mumcu, **Divan-ı Hümayun**, Phoenix, Ankara 2017, s. 1-9.

²⁶ Ayrıntı için bkz. C. E. Bosworth, "Tigin", **Eİ2 (İng.)**, C. 10, s. 480; Osman Kaşıkçı, Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık", **Türkler**, C. 2, Yeni Türkiye, Ankara 2002, s. 888-893; Ömer S. Hunkan, "Tegin", **DİA**, C. 40, İstanbul 2011, s. 312.

Büyük Selçukluların devamı olan Anadolu Selçukluları ve onların uç beyleri olan Osmanlılarda devam edecekti.²⁷

Netice olarak eski Türk devlet teşkilatına göre devlet başkanlığı, yasama kurulu (toy) ve hükümet birbirlerinden farklı kurumlardı. Dolayısıyla ayrı fonksiyonları icra ediyorlardı. Fakat hükümdârlığı şahsında temsil eden kağan, ülkeden birinci derece sorumlu olduğu için bütün iktidar elinde bulunuyordu. Kağan, başbakanları tayin ediyor, töre değişikliklerini teklif ediyor ve devlet mahkemesine (yargu) başkanlık ediyordu. Çünkü Tanrı'nın siyasî iktidar ile donattığı tek kişiydi.²⁸

Türk siyaset düşüncesinde devlet başkanı olarak kağan-hakan kavramına ve bunun idari organizasyondaki uygulamasına değinildikten sonra şimdi de Osmanlı padişahlık kurumunu etkileyen bir diğer öge İslam'da Sultan kavramına geçebiliriz.

1.2. İslam Siyasî Düşüncesinde Sultan-Padişah

Sözlükte “güç, kuvvet, otorite, iktidar” anlamlarıyla soyut bir kavramı ifade eden sultan kelimesi, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren “yönetici, hükümdâr, devlet başkanı” anlamlarında kullanılmıştır. Aynı kökten gelen saltanat ise “sultanlık, hükümdârlık ve iktidarın veraset yoluyla intikali” demektir. İdari-siyasî anlamda sultan kelimesini, ilk defa Abbasi Halifesi Harünnürreşid, kendi veziri Cafer Bermeki için kullanmıştır. Daha sonra İslam devletlerinde halife ve devlet başkanı olan hükümdâr için sultan unvanı kullanılarak yerleşmiştir. Keza sultan unvanının Gazneli Mahmud için yoğun şekilde kullanıldığı dönemin kaynaklarından anlaşılmaktadır. Ancak kelimenin siyasî bir unvan olarak İslam dünyasında yayılması Selçuklular zamanındadır. Selçukluların kurucusu Tuğrul Bey adına Hemedan'da 435/1043'te bastırılan sikkede “el-sultânü'l-muazzam” tabiri ilk defa kullanılmıştır. Bu durum sultan unvanının hakiki bir hükümdâr için ilk defa Selçuklular tarafından kullanıldığına da işarettir. Tuğrul Bey'in kullandığı bu unvan kısa bir süre sonra Abbasi halifesi Kaim-Biemrillah tarafından tasdik edilmiştir. Bağdat'a giren ve bizzat Halife Kaim-Biemrillah tarafından tahta oturtulan Tuğrul Bey'e cihan sultanı anlamına gelen “sultânü'l-meşrik ve'l-mağrib” unvanı bizzat halife tarafından verilmiştir. Bu tarihten itibaren dini temsil Abbasi halifesinde kalmış, dünyevi yetkiler ise Selçuklu sultanına geçmiştir. Selçuklu hükümdârları tarafından yoğun şekilde kullanıldığı görülen sultan unvanı, Alparslan devrinde “sultânü'l-âlem” şeklinde

²⁷ Mehmet Ersan-Mustafa Alican, **Osmanlılardan Önce Onlar Vardı: Türkiye Selçukluları**, Timaş, İstanbul 2013, s. 261-263.

²⁸ Ahmet Taşağıl, **Bozkırım Kağanlıkları**, s. 187.

kaydedilmiştir.²⁹ Anadolu Selçuklu hükümdârlarına ait kitabe, para ve tuğralarda “sultânü’l-azam, sultân ve sultanü’l-mu‘azzam” tabirleri ile birlikte halife tarafından verilen “sultân-ı kâhir veya sultan-ı gâlib” unvanları da görülmektedir.³⁰ Sultan kavramı Selçukluların kullanımının ardından İslam dünyasında yayılmıştı. Nitekim Harzemşahlar, Eyyubiler, Memlukler, Celayirler, Timurlu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinde Sultan kavramının devlet başkanı için kullanıldığı görülmektedir.³¹ 1258 yılında Moğolların Bağdat’a girmesiyle sultan unvanını verme yetkisi bulunan Abbasi halifesi kaçarak dünyevi yetkileri kendi uhdesine almış olan Mısır’daki Memluk sultanına sığındı. Böylece 13. ve 15. yüzyıllarda sultanlık makamına en yüksek ihtişamı veren Memlukler oldu. Daha sonra 1517’de Osmanlıların Memlukleri yenilgiye uğratmasıyla İslam devletlerinde sultanın gücünün Osmanlı padişahlarının eliyle zirveye ulaşacağı dönem başlayacaktır.

Osmanlı Devleti’nde ilk defa Orhan Gazi’nin sikkelerinde sultan unvanıyla karşılaşmaktayız. Daha sonraki padişahlar tarafından da kullanılmıştır. 15. yüzyıldan itibaren unvanın zaman zaman “sultânü’s-selâtin, es-sultan ibnü’s-sultan, sultanü’l-berreyn ve’l-bahreyn” şeklinde güçlendirilmek suretiyle Osmanlı hükümdârının adlarından hemen önce yer aldığı bilinmektedir.³² Yıldırım Bayezid, 1396’da Niğbolu savaşında Haçlıları yenilgiye uğratmasından dolayı Mısır’daki halifeden “Rum ülkesinin sultanı” unvanını alan ilk Osmanlı padişahıdır.³³ İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, “sultanü’l-berreyn ve’l-bahreyn” unvanını kullanmıştır. Ancak sultan unvanı Osmanlı İmparatorluğunda hiçbir zaman hünkâr ve padişah kadar halka mal olmamış ve yaygınlaşmamıştır. Sadece tuğra, sikke ve resmi belgelerde padişah isminden önce kullanılmıştır.³⁴ Nitekim konumuzu teşkil eden V. Mehmed Reşad için hem sultan hem de han kelimelerinin resmi belge ve konuşma dilinde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Sultan tabirine değindikten sonra İslam’da devlet ve devlet yönetiminde sultanın konumuna kısaca değinmek yerinde olacaktır. İslam siyaset düşüncesinde devletin tanımı, mahiyeti ve gerekliliği çokça irdelenen konulardandır. Maverdî ve İbn-i Teymiye gibi fakihler; filozof olan Farabî; siyaset bilimci olarak adlandırılabilir Seâlibi, Sühreverdî ve

²⁹ J. H. Kramers, “Sultan”, *İA*, C. 11, MEB, İstanbul 1979, s. 25-26; Osman G. Özgüdenli, “Sultan”, *DiA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 495.

³⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 75.

³¹ J. H. Kramers, “Sultan”, s. 26-27; Osman G. Özgüdenli, “Sultan”, s. 495.

³² J. H. Kramers, “Sultan”, s. 27; Osman G. Özgüdenli, “Sultan”, s. 496.

³³ Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 86.

³⁴ Halil İnalcık, “Padişah”, *İA*, C. 9, İstanbul 1964, s. 491; J. H. Kramers, “Sultan”, s. 27.

Nizamülmülk ve toplum bilimci İbn-i Haldun gibi niceleri farklı yaklaşım ve görüşler ileri sürmelerine rağmen devlet ve hükümdârın varlığında hemfikirdirler. Bu düşünürler, devlet ve hükümdârın varlığının gerekliliğini din ve dünya işlerinin yürütülmesi için şart görüyorlardı. Bir bakıma devlet başkanı olan sultan/halife devlet ile özdeşleştirilmiştir.³⁵ Devlet dini alanın tanzimi yanında dünyevi işlerin düzenli işletilmesinden de sorumluydu. İnsanlar birbirlerine duydukları ihtiyaçlar nedeniyle toplu halde yaşamak zorundaydı. Nitekim Farabî, bu toplu yaşama gerekliliği nedeniyle toplumun organik bir yapıda olduğunu belirtmiş ve toplumu insan vücuduna benzetmiştir. Böylece toplumu yöneticilerden başlayarak tabakalara ayıran görüşün öncülüğünü yapmıştır.³⁶ Zira kendisinden sonra gelen Gazali ve İbn-i Haldun'da da bu fikir açıkça görülür. Neticede İslam düşüncesinde organik toplum modeli, *erkân-ı erba'a* ile birlikte organik tabakalaşma halini almıştır. Toplum temelde yöneten ve yönetilen olarak iki kısma ayırır. Fakat mesleğe dayalı bir ayrımı öngören *erkân-ı erba'a* sistemine göre toplum dört tabakadan meydana gelir. Bunlar ehl-i kılıç, ehl-i kalem, çiftçi ve tüccar-zanaatkâr-esnaftan oluşan geniş halk kesimi olarak sınıflandırılmıştır. Burada işaret edilmesi gereken sultanın konumudur. Çünkü klasik İslam düşüncesinde sultan, toplumsal cemiyetten soyutlanmış ve ayrı bir statüde yer almıştır. Sultanın görevi dört katmana ayrılan toplumsal yapıyı adalet ve güzel siyasetle yönetmektir. Adil bir yönetim ise yine İslam düşünürlerince *daire-i adliye* şeklinde formüle edilmiştir.³⁷ Buna göre adaletin sağlanmasıyla devlet ve hükümlanlık devam ederdi. Adalet sağlanmazsa buna bağlı olarak tebaa, tebaaya bağlı olarak servet, servete bağlı olarak ordu, orduya bağlı olarak da hükümdâr olamazdı. Dolayısıyla padişahın en önemli görevi halk üzerinde adaleti sağlamaktı. Aksi halde kendi yönetimi ve hükümlanlığı sona ererdi.³⁸

Osmanlı siyaset düşünürleri ise *erkân-ı erba'a* formülünü, Osmanlı toplumsal katmanlarından yöneten ve yönetilenlerin sosyal ve hukukî statülerinin belirlenmesi için kullanmışlardır. Tabakalar arası düzen *erkân-ı erba'a* ile izah edilmiş ve bu tabakalar arasındaki ilişki *daire-i adliye* çerçevesinde ele alınmıştır. İnsan vücuduna benzetilen toplumun dört unsurunun i'tidal (denge) içinde tutulması gerekir. Unsurlar arası denge bozulursa toplum kargaşa içinde kalır.³⁹ Dolayısıyla bu dengeyi sağlayacak olan kişi sultan unvanını da kullanan padişahı. Padişah, herkesi kendisi için uygun olan sosyal statüde tutarak, bu düzeni sürdürmekle yükümlüdür. Nihayetinde Osmanlı-Türk devlet felsefesine göre padişah, Tanrı

³⁵ Halil İnalcık, "Şeri'at ve Kanun, Din ve Devlet", **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul 2005, s. 42-43.

³⁶ Farabî, **El-Medinetü'l-Fazıla**, Çev. N. Danışman, MEB Yayınları, Ankara 2001, s. 80-81.

³⁷ Nizamülmülk, **Siyasetnâme**, Çev. N. Bayburtlugil, Dergâh, İstanbul 2003, s. 191.

³⁸ Fahri Unan, **İdeal Cemiyet, İdeal Devlet, İdeal Hükümdar-Kınalızâde Ali'nin Medine-i Fâzılası**, Lotus, Ankara 2004, s. 60.

³⁹ Mehmet Öz, **Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergâh, İstanbul 1997, s. 48-49.

tarafından toplumun çeşitli zümrelerini bir arada tutmak ve düzen içinde yönetmek üzere atanmıştır.⁴⁰

1.3. Osmanlılarda Padişah

14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı hükümdârları İslamî sultan ile beraber, örfî hükümdârlık sıfatlarını ifade eden resmi unvan olarak gazi, bey, emir ve han kavramlarını da tercih etmişlerdir.⁴¹ Osmanlıların kurucusu Osman ve oğlu Orhan için bey ve gazi unvanları kullanılmıştır. Osmanlı padişahları içinde Türk-Moğol idari yapısını yansıtan han kavramını bir hükümdârlık unvanı olarak ilk benimseyen I. Murad'dır. Daha sonra Yıldırım Bayezid ilk defa bu unvanı tuğralarına, Çelebi Mehmed ise sikkelerine koydurmuştur.⁴² Yine büyük hükümdâr veya imparator anlamına gelen hüdavendigâr ve onun kısaltılmış şekli olan hünkâr tabiri de I. Murad'dan itibaren Osmanlı padişahları için kullanılmıştır. Fatih döneminde de kullanıldığı görülen hüdavendigâr daha sonra yerini imparator manasına gelen padişaha bırakmıştır. Böylece padişah unvanı yerleşmiş ve genel kabul görmüştür. Osmanlı kroniklerinde ve arşiv belgelerinde görülen en yaygın şekli ise âlemlerin sığınağı anlamına gelen “pâdişah-ı âlempenâhtır”.⁴³

Osmanlı Devleti'nde Türk hâkimiyet telakkisine uygun olarak 17. yüzyıla kadar tahta kimin geçeceğine dair bir kanun olmadığından, Osmanlı şehzadelerinden hangisi imparatorluk başkentini, hazine ve arşivlerini ele geçirmekte ve yeniçerilerin, ulemanın, bürokrasi ve saray görevlilerinin desteğini kazanmakta başarı gösterirse, yasal-meşru sultan olurdu.⁴⁴

Osmanlı saltanat veraset sisteminde keskin değişim 1617'de yaşandı. Daha önce mücadele ile tahtı ele geçiren şehzade, diğer kardeşlerini ortadan kaldırırdı. Böylece padişahlık babadan oğula geçerdi. Bu düzen Fatih döneminde kanunnameye de geçirilmişti. 17. yüzyıl başlarında bir istisna yapılarak şehzade Mustafa sarayda sağ bırakıldı ve 1617'de bir saray entrikası neticesinde tahta geçirildi. Ondan sonra birtakım hususî şartların da yardımı ile hanedan içinde en büyük erkek üyenin saltanata geçmesi (ekber ve erşed) teamülü yerleşti.⁴⁵ Bu değişim devlet aygıtında büyük problemlere yol açsa da devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Zira sancağa çıkma yöntemi kaldırıldığı için padişahlık tahtına oturacak şehzadeler

⁴⁰ Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu-Batı, Ankara 2006, s. 57.

⁴¹ Halil İncalcık, “Padişah”, **İA**, C. 9, İstanbul 1964, s. 491-492.

⁴² Aydın Taneri, “Han”, s. 518.

⁴³ Halil İncalcık, “Padişah”, **İA**, s. 492-493.

⁴⁴ Halil İncalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 65.

⁴⁵ Halil İncalcık, “Osmanlı Padişahı”, s. 74.

yönetim tecrübesinden mahrum kaldıkları gibi sarayda uzun süre gözetim altında (kafes) tutulmaları dolayısıyla ruhsal problemler de yaşadılar. Bütün bu etkenler birleştiğinde 17. yüzyılda, bazı istisnalar hariç çocuk yaşta ve tecrübesiz padişahlar devlet aygıtının başında kalmışlardır. Fakat doğan otorite boşluğu başka kişi ve kurumlarca doldurulmuştur. Nitekim 17. ve 18. yüzyılda daha ziyade valide sultanlar, harem ve yeniçeri ağaları ile şeyhülislam devlet yönetimine müdahalede bulundular. Karar alma ve yürütmede oldukça etkili oldular.⁴⁶ Ancak Osmanlı Sultanları uzun yıllar yeniçeri, ulema ve saray erkânının desteğini alarak geleneksel devlet sistemini yürütmüşler de 17. ve 18. yüzyılda bu sistem sarsılmaya başladı. Padişah-ulema-yeniçeri üçgeni arasındaki uyum bozuldu.⁴⁷ 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise taşrada güçlenen Ayanlar önem kazandı. Ayanlar, 18. yüzyılda artık devletin ve merkezi otoritenin karşısında önemli bir güç haline gelmişlerdi. Devlet içinde önemli bir güç merkezi halini alan ayanlar ancak II. Mahmud döneminde imzalanan Sened-i İttifak ile merkezi hükümetin otoritesi altına alınmışlardı.⁴⁸

Osmanlı padişah unvan ve tahta çıkma sürecine değinildikten sonra şimdi kısaca padişahın egemenlik alanı ve yürütme yetkisine değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı padişahlık kurumu ve devletin karar alma mekanizması konusunda Max Weber, Osmanlı patrimonial otoritesini keyfi bir temel üzerinde işlediği gerekçesiyle sultanizm olarak nitelemektedir. Weber, Osmanlıyı patrimonializmin aşırı bir örneği olarak görür. Rasyonel otoriteden farklı bir yönetimi ifade eden Sultanizm, despotizmin keyfi gücü ve askeri kuvveti üzerine inşa edilmiştir. Weber'in bu nitelemesine esaslı eleştiriler getiren Halil İnalcık, Osmanlı'da kanun garantisi altında çalışan bürokrasinin özerk yapısı, padişahın otoritesinin sanıldığı kadar aksine hiç de sınırsız olmaması, karar alma sürecinde sarayın etkisinin sınırlı oluşu, şeriat, kanun ve adetlerin karar alma mekanizmasındaki keyfiliği kısıtlaması, kanun ve diğer düzenlemelerin pratikte bürokratlar tarafından hazırlanması ve sultanın keyfi gücünün kanunlar tarafından kısıtlanması gibi gerekçelerle Osmanlı yönetim aygıtının padişahın keyfi ve despotik idaresiyle çalışmadığını açıkça göstermektedir.⁴⁹ Benzer şekilde Weber'in fikirlerini eleştiren diğer bir çalışma kaleme alan Fatma ve Ramazan Acun'a göre, "padişahın karar alma süreci keyfi değil, nispeten rasyoneldi, sultanın keyfi gücü kanun, şeriat, bürokrasi ve diğer mekanizmalarla sınırlandırılmıştı. Ayrıca sultanın mutlak gücü teorideydi, pratikte bu güç

⁴⁶ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, Çev. Osman Akınhay, Agorakitaplığı, İstanbul 2005, s. 15-16.

⁴⁷ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s. 15.

⁴⁸ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim, İstanbul 2004, s. 83.

⁴⁹ Halil İnalcık, "Osmanlı Devletinde Karar Alma", **Osmanlı İmparatorluğu, Sultan ve Siyaset**, C. 2, Kronik, İstanbul 2018, s. 106-110.

Osmanlı siyasal organizasyonunun çeşitli birimlerince paylaşılmaktaydı”.⁵⁰ Keza aynı konuyu bürokrasi açısından ele alan Metin Heper, “Osmanlı’nın klasik çağı boyunca, söz konusu Osmanlı türü hikmet-i hükümet anlayışı, keyfi idareye yol açabilirdi fakat böyle bir gelişme olmamıştır. Osmanlı yönetim sisteminde, padişah dâhil her yönetici, kurallara ve geleneklere harfiyen uymak durumundaydı” demektedir.⁵¹

Yukarıda bahsedildiği üzere Osmanlı padişahları, birkaç istisna dışında, keyfi bir yönetime sahip değillerdi. Karar alma ve uygulamada onları sınırlayan birçok kurum, mekanizma ve metin söz konusudur. Bu tarz etkenleri inceleyen çalışmasında Hüseyin Yılmaz, Osmanlıların 19. yüzyıldaki batılılaşma sürecinden önce de Meşrutiyetçi bir yapı aksettirdiğini ileri sürmektedir. Yılmaz, çalışmasında hükümdârı sınırlayan askerî, malî ve dinî devlet kurumlarının işlevinden bahseder. Yine Divan-ı Hümâyûn’dan başlayarak 19. yüzyılda meclislere kadar uzanan bir meşveret geleneğinin varlığına işaret eder. Bunların yanında özellikle 19. yüzyıldaki Hüccet-i Şer’iyye, Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanı gibi metinlerin siyasî otorite ile sosyal gruplar arasındaki sözleşmeler olarak kısmen yönetime katılmayı ve karar alma mekanizmasını etkilediğini gösterir.⁵²

1.4. Monarşiden Meşrutiyete Osmanlı Siyasal Rejimi

Monarşi, siyasî otoritenin bir kişinin üzerinde toplandığı ve bunun miras yoluyla devredildiği tek erkli mutlakiyetçi yönetim sistemine denilmektedir. Meşrutiyet ise hükümdârlık ile idare edilen bir siyasal düzende hükümdârın emriyle toplanan parlamentolu hükümet sistemidir. Nitekim Osmanlı siyasî literatüründe “anayasalı ve meclisli saltanat-hilâfet rejimi” karşılığında Meşrutiyet kavramı kullanılmıştır.⁵³ Türk yönetim geleneğinde monarşi ve Meşrutiyet yönetiminden sonraki adım demokrasidir. Yunanca demos ve kratos kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen demokrasi, halkın yönetimi demektir. Çeşitli tanım ve yorumları olmakla birlikte demokrasi, milli egemenliğin tesisi, meclis, seçim sistemi, muhalefetin varlığı ve temel hak ile özgürlüklerin tam manasıyla güvence altında olduğu idari organizasyondur. Osmanlıda uzun süren monarşik yönetim son yüzyılda peyderpey yerini Meşrutiyete bıraktı.

⁵⁰ Fatma Acun-Ramazan Acun, “Demand for Justice and Response of the Sultan: Decision Making in the Ottoman Empire in the Early 16th Century”, *Études Balkaniques*, C. 2, 2007, s. 125-148.

⁵¹ Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği*, s. 57.

⁵² Hüseyin Yılmaz, “Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Öncesi Meşrutiyetçi Gelişmeler”, Çev. Abdülhamit Kırmızı, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C. 13, S. 24 (2008-1), s. 1-30.

⁵³ M. Şükrü Hanioğlu, “Meşrutiyet”, *DİA*, C. 29, İstanbul 2004, s. 388.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla birlikte Türkiye'de cumhuriyet idaresiyle demokratik sisteme geçilmiştir.⁵⁴

Eski Türk devletlerinde iktidarın Göktanrı tarafından bağışlandığı “kut” ile başlayan dinsel ve ilahi temelli egemenlik ve devlet yönetimi, Türklerin Müslüman olmasıyla birlikte İslami bir kisveye bürünerek devam etmiştir. Türk devlet geleneği ile İslami yönetim biçimini bağdaştıran Osmanlılarda da aynı fikrin devamı olarak “Padişâh-ı ruy-ı zemin zillullah-i fi'l-arz” yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olan padişah ve halife, iktidarını ilahi kaynağa borçluydu.⁵⁵ Bu anlayış üzere devam eden Osmanlı siyasal sistemi 19. yüzyıla kadar egemenlik bakımından mutlak monarşi veya teokratik monarşi olarak adlandırılmaktadır. Buna mukabil 18. yüzyılda başta Fransız İhtilali olmak üzere Avrupa'daki gelişmeler din temelli devlet ve hükümdâr anlayışını sonlandırarak hukuk temelli anayasal düzen ile kişisel otorite yerine milletin hâkimiyetine dayanan yönetim anlayışı tesis etmiştir. Bu şekildeki iktidar ve yönetim sistemi değişikliği kısa süre sonra Osmanlı'da etkisini gösterecektir.⁵⁶ Nitekim Osmanlı'da anayasal sisteme geçişi hazırlayan 1807 Hüccet-i Şer'iyye, 1808 Sened-i İttifak, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu (Tanzimat Fermanı) ve 1856 Islahat Fermanı ve 1868'de Şura-yı Devlet'in kuruluşu gibi birbirini takip eden olaylar kilometre taşları olarak görülmektedir. Şimdi kısaca bu olayların mahiyetinden bahsederek 1876'da ilan edilen Meşrutiyet'e etkileri görülmeye çalışılacaktır. Daha sonra anayasal düzenin etkisiyle seçimli ve meclisli sisteme geçiş ile hâkimiyet-i milliye fikrinin gelişimine değinilecek ve bunun Osmanlı yönetim anlayışı ile padişahlık kurumunda meydana getirdiği değişim ortaya konacaktır.

Osmanlılar siyasî, askeri ve idari sistemleri ile birkaç asır dünya politikalarında en etkili güç oldular. Ancak 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde askeri teknoloji ve sair gelişmeler nedeniyle batı karşısında mağlubiyetler almaya başladılar. İlk dönemlerdeki askeri geri kalmışlık bir süre sonra siyasal, iktisadi ve sosyal alanlara da sirayet etti. Nitekim Lale Devri'nde Batı'daki gelişmeleri takip etmek üzere Avrupa'ya elçiler ve devlet adamları gönderildi. Fakat bu hareket sistematik olmadığından yeterli etkiyi yapamadı.⁵⁷ Askeri başarısızlıkların devam etmesi neticesinde III. Selim döneminde ordu sisteminde keskin değişimler yapmak ve yeni bir düzen tesis etmek üzere Nizam-ı Cedid (1792-1807) hareketi

⁵⁴ Ayrıntı için bkz. Mehmet Saray, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

⁵⁵ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği**, MEB, Ankara 1997, s. 83.

⁵⁶ Selda K. Kılıç, **Osmanlı Devletinde Meşrutiyete Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 7.

⁵⁷ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, s. 20-25.

başlatıldı. Bu sırada Osmanlı bürokrasisi ve toplumu reform isteyenler ile bunun karşısında geleneksel yapının muhafazası ile başarının geleceğini düşünen gelenekçiler veya reform karşıtlarından oluşmaktaydı. İki grubun sert karşıtlığından başarılı olanlar reform karşıtları oldu ve III. Selim tahttan indirilerek Nizam-ı Cedid'e son verildi.⁵⁸

18. yüzyılda Aydınlanma Felsefesi ve Sanayi İnkılabının Fransa'da sebep olduğu ihtilal ve neticede Fransa, Avusturya ve Lehistan gibi Avrupa ülkelerinde anayasaların kabulü ve saltanat sistemlerini sarsan değişimler Osmanlı üzerinde de etki yapacaktır.⁵⁹ Bu bağlamda Osmanlı'daki anayasal dönüşümün ve demokrasiye doğru gidişin ilk hareketi 31 Mayıs 1807'de akdedilen Hüccet-i Şer'iyye olarak belirtilmektedir. Bu belge, Kabakçı Mustafa İsyanı neticesinde Nizam-ı Cedid'in ortadan kaldırılması ve IV. Mustafa'nın tahta çıkarılması sırasında padişah ile kulları arasında kurulacak yeni ilişkinin temel kurallarını belirten bir yemin niteliği taşıdığı ifade edilmektedir.⁶⁰ Yedi maddelik metne bakıldığında Nizam-ı Cedid'i kaldırmayı hedefleyen bu Hüccet'in ilk iki maddesinde, Nizam-ı Cedid'in lağvının gerekçeleri belirtilmiştir. Son maddede ise bundan sonra ordunun devlet işlerine karışmaması ve askerinin verilen emre riayet etmeleri koşuluyla isyana katılanların affedileceği kararlaştırılmıştır.⁶¹ Bu yönüyle belge, Padişahın kulları olan askerlere karşı egemenliğinin mutlak gücünü paylaştığı şeklinde yorumlanmıştır.⁶² Oysa tarihçiler bu bakışı pek doğru bulmamaktadır. Nitekim Kemal Beydilli, bu hüccetin sadece dönemin şartlarına binaen ortaya çıktığı ve isyancıların kendilerini korumak için düzenlettikleri bir belge olduğunu belirtir. Zira IV. Mustafa'yı tahtından indiren Alemdar Mustafa Paşa, asileri kanlı bir şekilde ortadan kaldırdı ve Kabakçı isyanına katılanların korktukları başlarına geldi. Dolayısıyla Hüccetle verilen teminatın hiçbir işe yaramadığı kısa zamanda görüldü.⁶³

Alemdar Mustafa'nın tahta oturttuğu II. Mahmud, III. Selim'in başlattığı reform yolunu takip etti ve Batılılaşma yönünde ciddi adımlar attı.⁶⁴ II. Mahmud'un idaresinin ilk yılında, Osmanlı'da merkez bürokrasisi ile ayanlar arasında 7 Ekim 1808'de imzalanan Sened-i İttifak hem dünya hem de Türkiye literatüründe tarihçiler, siyaset bilimciler ve hukukçularca Osmanlı'daki anayasal hareketlerin miladı ve demokratik düzene geçişin ilk belirtisi olarak

⁵⁸ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, s. 31-32; Kemal Beydilli, "Nizâm-ı Cedid", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, s. 175-178.

⁵⁹ Kemal Beydilli, "Nizâm-ı Cedid", s. 175-176.

⁶⁰ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s. 20-23.

⁶¹ Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iye", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 4, İstanbul 2001, s. 35.

⁶² Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul 2003, s. 128.

⁶³ Kemal Beydilli, **A.g.m.**, s. 39-41.

⁶⁴ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, s. 31-32.

kabul edilmiştir. Hatta kimi hukukçular bu belgeyi Osmanlı Magna Carta'sı olarak nitelemişlerdir.⁶⁵ Ancak bu belge de Şer'i Hüccet gibi konjonktürel bir durum üzerine ortaya çıkmıştır. Zira İmparatorluğun merkezi otoritesini ve birliğini tehdit eden ayanlık müessesine karşı geliştirilen bürokratik bir çözümdür. Bu yönüyle demokratikleşmeye giden bir adımdan ziyade geçici bir çözüm yolu olarak da görülebilir. Nitekim II. Mahmud, Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüyle imzaladığı bu belgeyi yok saymıştır.⁶⁶ Osmanlı tarihinde bir benzeri olmayan bu belge, padişahın mutlak otoritesine ve sadrazamın mutlak vekilliği ile yetkilerine vurgu yapsa da ayanların varlığının hem padişah hem de devlet bürokrasisi tarafından kabul edilmesi ve asker ile vergi toplanması için onlardan yardım talep edilmesi gibi maddeler metni önemli hale getirmektedir.⁶⁷ K. Gözler'e göre Sened-i İttifak bir anayasa olmamakla birlikte "anayasal belgedir". İçeriği itibarıyla devlet iktidarının sınırlandırılmasına ilişkindir. Türk tarihinde ilk kez devlet iktidarının sınırlandırılabilceği düşüncesi Sened-i İttifak ile ortaya çıkmıştır.⁶⁸ Bu yönüyle T. Çavdar tarafından meşrutî sisteme ve anayasal düzene doğru atılmış bir adım olarak görülür.⁶⁹

1826'da Sultan II. Mahmud'un yeniçerileri yok etmesiyle birlikte güç odakları ortadan kaldırıldığı gibi, batılılaşma yönündeki ıslahat çabaları da diğer bir güç olan ulemayı zayıflattı.⁷⁰ Bu grupların baskısından kurtularak tek ve rakipsiz yeni bir yönetim yapısı oluşturdu.⁷¹ Sultan II. Mahmud tahta çıktığı andan itibaren büyük çapta reform ve yenileşme hareketleri başlattı. Onun giriştiği bu reform hareketleri 1839'da ilan edilen Tanzimat hareketlerini ortaya çıkardı.

1839'da Gülhane'de okunan Hatt-ı Hümayûn ile başlayan Tanzimat devrinde batılı anayasa fikirlerinin tesiri ile padişahın mutlakiyetini sınırlandırmak ve anayasal hakları teminat almak üzere türlü fikri hareketler ortaya çıktı. Bunların öncülerinden biri olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti daha çok matbuat üzerinden mücadele etti.⁷²

⁶⁵ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 84-85; Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş, Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, Bursa 2011, s. 162-163; Sina Akşin, "Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 16/27, Ankara 1994, s. 115-123.

⁶⁶ Kemalettin Kuzucu, **Kahramanı Yaratmak, İttihadçıların Alemdar Mustafa Paşa'yı Hatırlaması**, Timaş, İstanbul 2018, s. 294-295; Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak", **DİA**, C. 36, İstanbul 2009, s. 512-514.

⁶⁷ Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", **Belleten**, C. 28, S. 112, Ankara 1964, s. 607.

⁶⁸ Kemal Gözler, **A.g.e.**, s. 162.

⁶⁹ Tevfik Çavdar, **A.g.e.**, s. 24.

⁷⁰ François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul 2006, s. 14.

⁷¹ Bülent Tanör, **A.g.e.**, s. 50.

⁷² Ayrıntı için bkz. Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim, İstanbul 2015.

Sultanın şahsi ve mutlak idaresinde bir dereceye kadar sınırlama ve idarenin kontrolü konusunda ilk teşebbüs olan Sened-i İttifak'tan sonra, devletin siyasal ve idari yapısında temel değişimler yapmayı amaçlayan belge Tanzimat Fermanı'dır.⁷³ Sultan Abdülmecid'in iradesiyle Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlandı ve 3 Kasım 1839'da Gülhane'de padişah, yabancı elçiler ve halkın huzurunda okundu.⁷⁴ Fermanda temel hak ve hürriyetler tanınmış, devlet iktidarının kullanılmasına ve sınırlandırılmasına dair birçok ilke kabul edilmiştir. Bunlar herkesin mali gücüne göre vergi vermesi, devlet harcamalarının kanuniliği, ırz ve namus dokunulmazlığı, yargılama hakkı ve yargılamanın aleniliği gibi ceza yargılanmasına dair güvenceler, askere almada adalet, can güvenliği, mülkiyet hakkı, müsadere yasağı, eşitlik ve kanunun üstünlüğü olarak sıralanabilir.⁷⁵ Tanzimat fermanı karakteri itibarıyla semi-constitutional yani yarı-anayasal bir belge olarak kabul edilmektedir.⁷⁶ Çünkü Padişah tarafından bahsedilen tek taraflı bir belgedir. Bununla birlikte Padişah, fermanda ilan edilen ilkelere ve konulan kanunlara uyacağına yemin etmesi ehemmiyet arz etmektedir. Bu fermanda kanunların hazırlanması için yeni bir yöntem geliştirilmiştir. Buna göre kanunlar "Meclis-i Ahkâm-ı Adliye" denilen bir kurul tarafından hazırlanacak ve padişahın onayı alındıktan sonra yürürlüğe girecektir.⁷⁷ Tanzimat Fermanı'nın özellikle Fransız İhtilali'nin getirdiği batıcı fikirler ekseninde geliştiğini ifade eden Y. Abadan'a göre, "Osmanlı İmparatorluğunun askeri-teokratik bir temel üzerine kurulmuş Asyalı-Ortaçağ devlet şeklinden modern Avrupai şekle inkılap etme amacından dolayı çok esaslı mana ve ehemmiyet taşır".⁷⁸ Fransız İhtilalinin sonucu olarak Osman İmparatorluğu içindeki çeşitli milletler isyana başlamıştır. Bu tehlikenin büyüklüğünü fark eden Osmanlı yönetici elitleri, batıdaki yeniliklerin Osmanlı'da ayrılıkçı hareketleri şiddetlendirmesini engellemek ve devletin bütünlüğünü sağlamak için iktidar ve hürriyet çizgisini yeniden gözden geçirdiler.⁷⁹ Tanzimat Fermanı tam bu gelişlerin yaşandığı günlerde mevcut problemlere çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Fransız İhtilaline benzetilerek "Türklerin ilk temel haklar beyannamesi veya haklar fermanı" olarak nitelendirilmiştir.⁸⁰ Karpat'a göre Tanzimat, Osmanlı'da o güne kadar doğrudan doğruya

⁷³ Tanzimat'ın çeşitli yönleri için bkz. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2015.

⁷⁴ Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 14, S. 1, Ankara 1954, s. 3.

⁷⁵ Kemal Gözler, **A.g.e.**, s. 163.

⁷⁶ **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, s. IX.

⁷⁷ Kemal Gözler, **A.g.e.**, s. 164.

⁷⁸ Yavuz Abadan, **A.g.m.**, s. 4.

⁷⁹ Bülent Tanör, **A.g.e.**, s. 84.

⁸⁰ Kemal Gözler, **A.g.e.**, s. 163.

dokunulmamış olan siyasî ve kültürel alanlara reformların yayılması hareketiydi.⁸¹ Bu yönüyle Tanzimat Fermanı, milliyet farkı gözetilmeksizin tüm Osmanlı uyrukları arasında hürriyeti temin etmiş ve alınan bütün kararlara padişahın kendisi de uyacağına dair yemin etmiştir. Aynı hukuklara tabi Müslüman ve gayrimüslimler için böyle bir düzenleme yapılması açık şekilde geleneksel yapıdan kopuşu göstermektedir. Böylece hükümdâr tek taraflı olarak kendi iradesini sınırlamış ve hükümlerin dışına çıkmayacağına dair teminat vermiştir.⁸² Tanzimat Fermanı'nı kendisinden önceki iki belgeden ayıran temel fark öncekilerin padişah-asker ve padişah-ayan arasında düzenlenmiş iken, bu metin direkt hükümdâr ile halk arasında yapılmış ve doğrudan bütün halk kesimlerinin haklarına dair müeyyideler getirmiş olmasıdır.⁸³ Fermanın getirdiği yasal yönetim ve kurullara danışma ilkeleri ileride hukuk devleti arayışları ve parlamentolu rejim için bir ön haberciydi. Aslında yeni bir yönetim tarzı öneren Tanzimat Fermanı'nın en önemli özelliği yeni kanunların gerekliliği ve meclisler yoluyla karar alma yolunun açılmış olmasıydı.⁸⁴ Roderic H. Davison'a göre, Tanzimat Fermanı'nın asıl kahramanı Mustafa Reşid Paşa'nın asıl gayesi yönetimi düzene sokmak, nazırların rolünü arttırmak ve bürokrasiyi padişahın keyfi kaprislerine karşı korumaktır.⁸⁵ Tanzimat dönemi hakkında genel bir değerlendirme yapan Halil İnalcık şunları ifade etmektedir: Tanzimat süreci hem iç gelişmeler hem de batı tesirinin neticesinde ortaya çıkmıştır. Tanzimat, bütün 19. yüzyılı tarihini izah eden temel hadisedir. Sosyo-ekonomik temelleri sarsılmış olan imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsüdür.⁸⁶ Yeniden kurulan imparatorluk artık anayasal sisteme doğru ilerlemektedir.

Tanzimat'ın bir diğer önemli adımı kurullar veya meclisler teşkil etmesiydi. Bilindiği üzere Divan-ı Hümâyûn'un önemi kaybetmesinden sonra önce Sadrazamın konağındaki ikinci divanı ve 18. yüzyılın ortasından itibaren Sadaret makamını ifade eden Bâb-ı Ali bu boşluğu doldurmuştu. 18. yüzyılın sonunda ise Meşveret Meclisi düzenli toplanarak karar alma mekanizmasında ehemmiyet kazanmıştı.⁸⁷ Ancak Meşveret Meclisi'nin talep üzerine toplanması ve yetersiz görülmesiyle yerine Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kuruldu. Böylece bu meclis, devletin ihtiyaç duyduğu kanun tasarıları ve nizamnameleri hazırlamak, memurları

⁸¹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, s. 34.

⁸² Bülent Tanör, **A.g.e.**, s. 85-90; Kemal Gözler, **A.g.e.**, s. 164.

⁸³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 215.

⁸⁴ Bülent Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 97.

⁸⁵ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, s. 39.

⁸⁶ Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir?", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2015, s. 32.

⁸⁷ Konunun detayı için bkz. Ali Akyıldız, "Osmanlı'da İdari Sorumluluğun Paylaşımı ve Meşruyet Zemini Olarak Meclis-i Meşveret", **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim, İstanbul 2006, s. 31-44.

yargılamak ve devletle bireyler arasındaki anlaşmazlıkları çözümleyecekti.⁸⁸ Bu dönemde kurulan meclislerden bir diğeri Meclis-i Vükelâ idi. 1838’de ihdas edilen meclis, devletin en yüksek yasama ve yürütme organıydı. Ayrıca nezaretler arasındaki koordinasyonu sağlayarak icra yetkisini yerine getirirdi. Sadrazam başkanlığında haftada iki defa toplanan meclis, devletin önemli işlerini görüşürdü. Bu meclis eski divan geleneğinden öğeler taşımakla birlikte Avrupa tarzı bir kabine sistemine benzemektedir. Kararlar oy çokluğuyla alınmaktaydı.⁸⁹ Tanzimat bürokratları arasındaki rekabet ve çekişmenin yanı sıra Meclis-i Vâlâ’nın meclis görevlerinin artması ve bunun altından kalkılamayacak raddeye gelmesiyle yasama ve yargı görevlerinin ayrılmasına karar verildi. Neticede 1854’te yargı işlerinden sorumlu Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve yasama işlerine bakan Meclis-i Tanzimat teşkil edildi.⁹⁰ 1868’de kurulan ve günümüz Danıştay’ının öncüsü sayılan Şura-yı Devlet, iş yoğunluğu nedeniyle Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’nin Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet olarak iki ayrılmasından sonra ortaya çıktı. Yargı görevi Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ye⁹¹ bırakılmışken genel yönetim meselelerinin tartışılması ve kanunların hazırlanmasıyla Şura-yı Devlet ilgilenecektir.⁹² Şura’nın temel görevleri, kanun ve nizamnâme tasarılarını hazırlamak, mülkî işleri incelemek, mahkeme veya meclislerin verdiği kararların temyizinde adliye ve idare memurları arasında çıkan ihtilafları çözmek, hükümetle kişiler arasındaki davalara bakmak, kanun metinlerini yorumlamak, devlet memurlarının durumlarını inceleyip gerektiğinde onları yargılamak ve vilayet meclislerinin mazbatalarını incelemektir. Esasen Şura-yı Devlet’in kurulmasındaki asıl amaç yargı, yasama zve yürütmenin birbirinden ayrılmasıdır.⁹³ Kanun-i Esasi’nin ilanında ve yürütülmesinde Şura-yı Devlet’in yadsımaz rolü vardı. Keza eyaletlerde kurulan muhassıl ve idare meclisleri yerelde meclis ve seçimli temsil sistemiyle parlamenter sisteme gidişin ilk aşamalarını oluşturmaktaydı.⁹⁴

Tanzimat döneminin bir merhalesini de oluşturan gelişme 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı’dır. Ferman, Kırım Savaşı sonunda imzalanacak Paris Antlaşması’ndan bir hafta önce ilan edilerek antlaşmayı imzalayan devletlere bildirildi. Osmanlıları Rus müdahalesine karşı koruyan İngiltere, Fransa ve Avusturya’nın istekleri ile tanzim edilen ferman temelde gayrimüslim azınlıkların haklarına yönelikti. Tanzimat Fermanı’nda ilan edilen ancak

⁸⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, TTK, Ankara 1994, s. 35-40.

⁸⁹ Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)**, Timaş, İstanbul 1993, s. 214-220.

⁹⁰ Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)**, s. 296-298.

⁹¹ Günümüz Yargıtay’ı olarak kabul edilmektedir.

⁹² Abdülmecit Mutaş, “Şûra-yı Devlet (1868-1922)”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 599-609.

⁹³ Ali Akyıldız, “Şûra-yı Devlet”, **DİA**, C. 39, İstanbul 2010, s. 236-237.

⁹⁴ Selda K. Kılıç, **A.g.e.**, s. 16-18; Kenan Olgun, **A.g.e.**, s. 8-10.

uygulanamayan hürriyetleri ve gayrimüslimlere tanınan hakları yetersiz bulan batılı devletlerin tazyiki ile daha köklü reformların yapılması için hazırlandı. Fermanın yayınlanmasıyla Müslümanlar ile gayrimüslimler eşit bir statüye kavuştu. Böylece devletin dayandığı hukuki düzen tamamen değişti ve gayrimüslimler zimmi hukukun dışına çıktı. Ferman şeriata uygun olmadığı gerekçesiyle Müslümanların, cemaatler arası çekişmeler ve sair uygulamalar nedeniyle gayrimüslimlerin tepkilerine sebep olmuştu. Aynı zamanda Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında ciddi çatışma ve krizlere de neden oldu. Islahat Fermanı'nın uygulanması, Paris Antlaşması'na eklenen bir maddeyle Batılı devletlerin denetimine bırakılmıştı. Böylece Osmanlı siyaseti ve iç işleri Avrupalı büyük güçlerin müdahalesine açık hale geldi. Bununla birlikte Islahat Fermanı ile uygulamaya konulan yenilikler Osmanlı siyasal düzenini Meşrutiyet sistemine bir adım daha yaklaştırmıştır.⁹⁵

Tanzimat dönemi paşalarından sultanın yetkilerinin sınırlandırılmasına yönelik bürokratik ıslahat isteyenler, anayasaya dayalı temsili bir rejimin devletin yararına olmayacağını düşünmekteydiler. Buna karşılık meşrutî idare ve çoğunlukla İslami bir referansla şura-yı ümmet olarak atıfta bulunulan Meclis-i Meb'usan, Yeni Osmanlılar hareketinin liderleri tarafından savunulmaktaydı.⁹⁶ Kanun-ı Esasi'nin ilanını bütünüyle dış sebeplere bağlamak doğru olmayacaktır. Zira burada iç sebeplerin de rolü oldukça etkilidir. Bir anlamda Kanun-ı Esasi Tanzimat'la başlayan modernleşme sürecinin tabii bir devamı denilebilir. Esasen bu dönemin önemli bir muhalefet hareketi olan Yeni Osmanlılar da halkın yönetimde söz sahibi olması düşüncesi belli bir ağırlık kazanmıştır.⁹⁷ Bu anayasanın ilanında Yeni Osmanlıların düşünce ve çalışmalarının etkili olması nedeniyle Yeni Osmanlıların bir zaferi olarak yorumlandı.⁹⁸

Tanzimat'tan itibaren, Sultan'dan bir ölçüde özerk ve daha geniş bir devlet yorumu yapan bir grup insan çıkmaya başladı.⁹⁹ Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde özellikle imparatorluğun Avrupa karşısında ayakta kalmaya çalıştığı sırada Avrupa'nın gerçekleştirdiği başarıların temelinde özel mülkiyetin kutsallığı ve sultanın o zamana kadar

⁹⁵ Kemal Gözler, **A.g.e**, s. 165; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 216-217; Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", **DİA**, C. 19, İstanbul 1999, s. 185.

⁹⁶ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, s. 35; M. Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet", s. 390.

⁹⁷ M. Akif Aydın, "Kânun-ı Esâsî", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 329.

⁹⁸ Fatih Mehmet Sancaktar, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s. 38.

⁹⁹ İlber Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2015, s. 421-461.

mutlak olan otoritesinin anayasayla sınırlanması gibi iki ilkenin bulunduğunu anlamışlardı. Bu tarihten sonra yasama gücünün tek sahibi olan hükümdârın yetki alanı sınırlandırılmaya çalışılmıştı.¹⁰⁰ Birtakım reform hareketlerine girildi. Bu reformlar haliyle Osmanlı monarşisi üzerinde de etkili oldu. Bu grubun izlediği siyaset padişahların iktidarının zayıflamasına yol açtı. Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1861-1876) ancak sınırlı bir yetkiye sahip olabildiler. Artık devletin gerçek yöneticileri nazırlar ve bürokrasiydi. Sultanlar hala hüküm sürmekte, ama hükümet etmemekteydiler. Dolayısıyla iktidarın ağırlık merkezi Saray'dan Babıali'ye kaymıştı.¹⁰¹

Abdülmecid'in reformist yönetiminden sonra tahta çıkan Sultan Abdülaziz, merkezi idarenin ve bürokrasinin otoritesini arttırdı. Buna mukabil bir süredir hürriyet ve anayasa için mücadele eden aydınlar, parlamentolu Meşrutiyet talebini arttırdı. Zira artık batı örneğinde yapılan kısmi yenilikler de yeterli görülüyor, siyasî rejimin değişmesi ve devlet otoritesinin sınırlandırılmasını istiyorlardı.¹⁰²

Yukarıda ayrıntılı şekilde aktarıldığı üzere 19. yüzyılda hem Osmanlı dünyasındaki Meşrutiyetçi efkâr ile uygulamalar hem de batı etkisiyle gelişen anayasal sistem isteği neticesinde 1876'da Meşrutiyet ilan edildi.¹⁰³ Üç padişahlı yıl olarak da belirtilen 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra yerine V. Murad getirildi. Ancak V. Murad, yaşanan kanlı olaylara dayanamayan zihni melekelerindeki rahatsızlık nedeniyle üç ay üç gün padişahlık makamında kalabildi ve 31 Ağustos 1876'da tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamid, Meşrutiyeti ilan etmek şartıyla tahta çıkarıldı. Söz verdiği gibi Padişah olduktan sonra anayasa yapılması için Mithat Paşa başkanlığında bir anayasa komisyonuyla çalışmaları başlattı. Birçok taslak ile Avrupa anayasasının incelenmesinden sonra iki aylık tartışmalardan sonra anayasa Padişahın onayıyla 23 Aralık 1876'da kabul edilerek ilan edildi.¹⁰⁴ Bu tarihte Kanun-i Esasi'nin kabul edilmesiyle Osmanlı siyasal sistemine bir ilk yaşanmış ve siyasal rejim değişerek meşrutî monarşi denilen anayasal düzene geçilmiştir. Tunaya'ya göre bu anayasa aslında Tanzimat Fermanı'nın ve onun getirdiği diğer fermanların yasalaşmış bir şeklidir.

¹⁰⁰ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak, İstanbul 2014, s. 34.

¹⁰¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim, İstanbul 2005, s. 64.

¹⁰² Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, ATAM, Ankara 2014, s. 11.

¹⁰³ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, s. 36; Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.10.

¹⁰⁴ T. Zafer Tunaya, "1876 Kanuni Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 28; Selda K. Kılıç, **A.g.e.**, s.101-104; Kenan Olgun, **A.g.e.**, s. 13-15.

Ancak uzun uğraşlar neticesinde uygulamaya konulan ve yazılı anayasaya dayanan meclisli bu idari düzen çok sürmedi, II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı muvakkaten tatil ettiği 13 Şubat 1878'de I. Meşrutiyet dönemi sona erdi. Kanun- Esâsi'nin ilanı Balkan meselesinin görüşüleceği Tersane Konferansı'na denk getirilmişti. Zira yabancı güçlerin gayrimüslim hakları için reform bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışması engellenmiş olacaktı. Rusya'nın düşmanlığı son bulacaktı. Ancak beklenen etkiyi yaratmadı ve Rusya'nın bir süre sonra savaş açmasıyla girilen 1877-1878 harbinden Osmanlılar ağır yenilgiyle ayrıldı. Balkanların önemli bir kısmı kaybedildiği gibi Ruslar İstanbul önlerine kadar geldiler. Osmanlı siyasal, sosyal ve iktisadi yapısını etkileyen bu gelişmeden sonra karışık durumu gerekçe gösteren II. Abdülhamid meclisi kapattı.¹⁰⁵ Meclisin kapalı kaldığı ve anayasanın askıya alındığı bu ara dönem meclisin toplantıya davet edildiği 23 Temmuz 1908 tarihine dek yaklaşık otuz yıl sürecektir.¹⁰⁶ Bu dönem II. Abdülhamid'in mutlakiyet veya istibdat idaresi olarak kayda geçmiştir.¹⁰⁷

Anayasanın hazırlanmasında padişahın haklarını korumaya özen gösteren Cevdet Paşa, Mütercim Rüşdü Paşa gibi muhafazakârlarla Midhat Paşa, Süleyman Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in başını çektiği liberal-reformist grup mücadele etmiştir. Kanûn-ı Esasi'nin en çok tartışılan maddesinin padişaha yurt dışına sürgün etme yetkisi veren 113. maddesi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Anayasanın kapsamına bakıldığında, Osmanlı saltanatının kazanılmış haklarının korunarak ülke yönetiminde daha önce yapılan düzenlemelere uygun olarak Müslüman ve gayrimüslimlerin yasa önünde hak ve sorumlulukları bakımından eşitliğini vurgulayarak bir Osmanlı toplumu yaratma amacı taşımaktaydı. Dolayısıyla toplanan Mebuslar Meclisi'nde nüfusları oranında temsil edilmeleri için düzenlemeler yapılmış ve eşitlik ilkesi göz önünde tutulmuştur.¹⁰⁹

1876 Kanun-ı Esasisi on iki başlık altında toplanmış 119 maddeden oluşmaktadır. Padişahlık kurumuna ve padişahın yetkilerine dair maddeler şu şekildedir: Saltanat ve hilafet Osmanlıların en büyük erkek evladına aittir (3. madde). Vekillerin tayin ve azli, yabancı devletlerle sözleşme yapılması, savaş ve barış ilanı, hutbelerde isminin okunması, kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası, Meclis-i Umumi'nin toplanması ve tatili, Heyet-i Mebusan'ın feshi

¹⁰⁵ Kenan Olgun, **A.g.e.**, s. 15.

¹⁰⁶ Enver Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, TTK, Ankara 1995, s. 7-9; T. Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1878-1938)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 3-24, 34; M. Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet", s. 388.

¹⁰⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, s. 36.

¹⁰⁸ M. Akif Aydın, "Kânûn-ı Esâsî", s. 329.

¹⁰⁹ Selda K. Kılıç, **A.g.e.**, s. 132.

padişahın dokunulmaz haklarından (4-7. madde). Sadrazam ve şeyhülislam bizzat padişah tarafından belirlenerek tayin edilir. Diğer vekiller sadrazam tarafından belirlenip padişah tarafından tayin edilir (27. madde). Vekillerle Heyet-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık çıktığında vekilin değiştirilmesi veya Heyet-i Mebusan'ın feshi padişahın yetkisindedir (35. madde). Meclis-i Umumi, Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan olmak üzere iki meclisten oluşur (42. madde). Meclis her yıl Ekim başında toplanır ve Mart başında faaliyetlerine son verir. Padişah gerek görürse meclisi vaktinden önce toplantıya çağırır (43-44. maddeler). Kanun teklifi Heyet-i Vükela'ya aittir, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan padişah'tan izin alarak kendi görevleri dâhilindeki kanun tekliflerini Şura-yı Devlet'e iletirler. Burada hazırlanan kanun tasarıları her iki mecliste kabul edilir ve padişah tarafından onaylanırsa kanunlaşır (53-54. maddeler). Meclis-i Ayan'ın üyeleri Meclis-i Mebusan üyelerinin üçte birini geçmemek üzere padişahça belirlenir (60. madde). Heyet-i Mebusan padişahın iradesiyle feshedildiği takdirde altı ay içinde yeni bir seçim yapılır (73. madde). Meclis başkanını, ikinci ve üçüncü başkanları üç misli aday arasından padişah seçer (77. madde). Vekillerin, Mahkeme-i Temyiz başkan ve üyelerinin, Padişahın hakları aleyhinde harekete geçenlerle devleti tehlikeye düşürenlerin yargılanmaları otuz üyeden oluşan yüce divanda yapılır (92. madde). Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri kolluk kuvvetlerinin araştırmalarıyla sabit olanlar padişah tarafından ülkeden uzaklaştırılabilir (113. madde). Kanun-ı Esasi hükümleri, her iki meclisin ayrı ayrı vereceği üçte iki çoğunluk ve padişahın onayıyla değiştirilebilir (116. madde).¹¹⁰

Kanun-i Esasiye göre Osmanlı Devleti, çok uluslu ve çok yapıli bir devlettir. Osmanlı milleti yoktur, çeşitli milletleri ve milliyetleri oluşturan bir Osmanlı devleti vardır (1. madde). Devletin şekli, padişahın aynı zamanda halife olmasından dolayı teokratiktir. Padişahlık, yani saltanat, geleneksel kurallara uygun şekilde (usul-ı kâdime) Osmanoğulları ailesine aittir. Daha önce uygulanan tahtın babadan oğula geçmesi kuralı terk edilerek ailenin en yaşli üyesine irsiyet yoluyla tahta geçmesi kanun halini almıştır (3,4,5,6. maddeler). Bu yönüyle Osmanlı padişahının iktidar kaynağı toplum değil, kendiliğinden oluşmuş bir mahiyet arz eder. Osmanlı padişahı devlet başkanı olarak Osmanlı sınırları içinde, halife olarak bütün İslam topraklarından sorumlu idarecidir. Padişah, ölünceye kadar değişmeden görevini sürdürür. Kanun-ı Esasi, siyasal rejim olarak teoride otoriter bir meşrutî monarşi kurmuştur. Aslında hedeflenen halkın yönetime katılımını sağlayacak siyasal bir düzendi. Fakat tartışma ve tasarılar sonucunda ortaya

¹¹⁰ 1876 Kanun-ı Esasi'nin tam metni **Düstur**, I. Tertip, C. 4, s. 1-20'de yer almaktadır. Metnin çevirisi için ayrıca bkz. Tarhan Erdem, **Anayasalar ve Belgeler 1876-2012**, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 29-43; Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınları, İstanbul 2006, s. 38; Anayasa metni ve daha sonraki değişen maddeler için bkz. <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, 27.10.2018.

çıkan kanun maddelerinde anayasal sistemin başı ve odağı padişah oldu. Böylece padişahın geleneksel hakları korundu ve bunlar yazılı anayasaya geçirildi. Bu arada ilk kez genel seçim ilkesi kabul edilmiş ve Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere iki meclisli bir parlamento (Meclis-i Umumi) teşkil edildi. Bunlardan Meclis-i Mebusan halkın seçtiği, Meclis-i Ayan ise bizzat padişah tarafından atanan vekillerden oluşurdu. Osmanlı devletinin ilk yazılı anayasası olan Kanun-ı Esasi, organlar ve işlevler ayrımını da getirmiştir. Buna göre yürütme kuvveti yalnız padişahta toplanmıştır. Padişahın hiçbir mesuliyeti yoktur ve kişiliği kutsaldır (4. madde). Malları, mülkleri ve ölünceye kadar mali tahsisatı ve özgürlüğü genel güvence altındadır. Bunların yanı sıra padişah, birçok organ ve kurumu oluşturmada tam yetki sahibidir. Sadrazam ile nazırları seçer ve azleder. Meclis-i Mebusan'ı fesheder ve yeni meclisin kurulmasını sağlar. Ayan Meclisi üyelerini seçer. Şeyhülislamı tayin eder. Adalet teşkilatını oluşturur. Yüce Divan (Divan-ı Ali) üyelerinin seçimini onaylar. Şura-yı Devlet (Danıştay) üyelerinin atamasını yapar. Kurucu yetkilerine ek olarak daha başka yetkileri de mevcuttur. Bu da göstermektedir ki 1876 anayasası, sorumsuz bir padişaha sonsuz bir yetki vermiş ve onun iktidarını saptamak, düzenlemek ve kurumlaştırmak amacını gütmüştür. Bu sistemde son söz - çoğu zaman ilk söz- padişahındır.¹¹¹

İki meclisten oluşan yasama sisteminde, seçimle gelen Mebusan'ın karşısına padişahın iktidarını koruyan ve ömür boyu yalnız padişah tarafından atanan Ayan kondurulmuştur. Bu bağlamda yürütme ve yasama ilişkisine bakıldığında, ikili monarşik rejimlerde görüldüğü üzere yürütme çift başlıdır. Bu ikili yapıda Padişah ve sadrazam bulunmaktadır. Ancak 1876 sisteminin kutsal ve sorumsuz, değişmez devlet başkanı, Heyet-i Vükela'nın dışında, sadrazama danışmadan hareket etme durumuna getirilmiştir. Heyet-i Vükela, Meclis-i Mubusan'a değil, padişaha karşı sorumludur. Bütün yolların padişaha çıkmasından dolayı bu sistem temsili rejimlerin hiçbir türüne benzemeyen bir hükümet tarzı getirmiştir. Bu nedenle Tunaya, Osmanlılara münhasır özellikler taşıyan bu sisteme “padişahçı hükümet” demektedir. Padişahın yetkileri göz önüne alındığında kabinedeki vekiller “neredeyse birer yüksek memur” statüsündeydi. Hiçbir kayıtlı sınırlandırılmadan sadrazam ile vekillerin atanması ve azli padişaha verildi.¹¹² Bu yetkilerin Padişah'ta toplanması kaçınılmaz sonu getirdi. Kanuni Esasi'nin yapılmasında güdülen hukuksal amaçlar gerçekleşmediği gibi, düşünülen siyasal ve

¹¹¹ T. Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1878-1938)**, s. 9-12

¹¹² Fatih Mehmet Sancaktar, **A.g.e.**, s. 38.

diplomatik amaçlar da elde edilemedi. Sultan Abdülhamid, Cevdet Paşa gibi ünlü bir devlet adamının yardımıyla, Kanun-i Esasi mimarlarını birer birer devre dışı bıraktı.¹¹³

1876'da kabul edilen Kanun-ı Esasi'nin uygulanmasına bakıldığında, 1877'nin hemen başında Talimat-ı Muvakkate gereğince genel seçim yapılmıştır. Buna göre Meclis-i Mebusan'a 80'i Müslüman, 50'si gayrimüslim toplam 130 üye seçilmiştir. Böylece Meclis-i Umumi ilk defa açılmış ve 19 Mart-28 Haziran 1877 arasındaki üç buçuk ay çalışarak elli toplantı yapmıştır. İkinci defa yapılan seçimle toplanan Meclis-i Umumi, 30 Aralık 1877-14 Şubat 1878 arasındaki üç ayda otuz toplantı yapmıştır. Bu şekilde altı buçuk ay çalıştıktan sonra, Sadrazam Ahmed Vefik Paşa'nın önerisiyle Sultan II. Abdülhamid, meclisi feshetmek yerine tatil ettiğini bildirmiştir. Ancak bu tatil yaklaşık otuz yıl sürmüştür. Tunaya'ya göre, "II. Abdülhamid, az çok siyasal çoğulculuğun kapısını aralayabilecek ve en az yedi genel seçimi kapsayabilecek bir siyasal hayatı tekçi, kapalı ve totaliter bir rejime dönüştürmüştür. Böylece Meşrutiyetçiliği tartışılabilir belki de olumlu geleneklerle beslenebilecek bir rejimin anayasası dondurulmuştur. Tam tersine, bir mutlak monarşi, anayasal çizgi dışında, olumsuz ve fiili olarak kurulmuştur".¹¹⁴

1.4.1. II. Abdülhamid'in Mutlakiyet İdaresi ve Muhalefet

II. Abdülhamid uyguladığı siyaset neticesinde iktidarı karşısındaki geleneksel dengeleyici güçlerin hepsini bertaraf etti. Sultan Abdülhamid, II. Mahmud ve Abdülaziz gibi mutlakiyetçi hükümdâr olarak otoritesini korudu. Devlet merkezi ve bürokratik işleyişi, padişahlık kurumuna alternatif bir güç olan Babıali'den Yıldız Sarayı'na kaydıldı.¹¹⁵ Otoritesini gölgeleyecek olan unsurları temizleyerek kendi sistemini yerleştirdi ve bu sistemi otuz yıldan fazla devam ettirdi.¹¹⁶

II. Abdülhamid, ülkede tam bir mutlakiyet kurulabilmesi için ülke genelinde sıkı asayiş politikası uyguladı. Asıl güç sultan ve halife olarak padişahın etrafında toplandı. Sultan Abdülhamid parlamento yerine bir dizi özel danışma komitesiyle kendini çevreledi.¹¹⁷ II. Abdülhamid bunun yanında bir yandan kendini ve devleti ayakta tutabilmek için "kurumsal modernleşmeye" önem vermiş, askeri ve sivil eğitim alanında birtakım atılımlarda bulunarak bu dönemde birçok yeni asker-sivil orta ve yüksekokul açtı. Bu kurumların uyguladıkları

¹¹³ Niyazi Berkes, **A.g.e.**, s. 335.

¹¹⁴ T. Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1878-1938)**, s. 15-16.

¹¹⁵ Tahsin Paşa, **Abdülhamit-Yıldız Hatıraları**, Yay. Haz. Kudret Emiroğlu, İmge, Ankara 2008, s. 66-67; Abdülhamit Kırmızı, **Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik, İstanbul 2008, s. 99-105.

¹¹⁶ François Georgeon, **A.g.e.**, s.14.

¹¹⁷ Niyazi Berkes, **A.g.e.**, s. 344.

eğitim, çağdaşlığa ve yeni fikirlere toplumun kapılarını açtı. Özellikle tıp eğitimi alan öğrencilerin dünya görüşlerinde daha hızlı bir değişim yaşandı. II. Abdülhamid döneminin gizli örgütlenmelerinin beşiği Tıbbiye-i Şahane oldu. İlk örgütlenme, Mayıs 1889'da İttihat-ı Osmani adı altında burada gerçekleşti.¹¹⁸ Jön Türk hareketi, 1890'larda hızlı bir biçimde gelişmeye başladı, fakat bu hareketler karşısında Sultan Abdülhamid'in inzibat gücü 1896'da bu faaliyetleri sekteye uğratmakta başarılı oldu. Reformcular faaliyetlerini daha çok sürgünde, Kahire, Cenevre ve özellikle de Paris'te yürüttüler ve birbirinden farklı gruplara ayrıldılar. Milliyetçi ve merkezîyetçi olanlar Ahmet Rıza önderliğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında, liberal ve âdem-i merkezîyetçi olanlar ise Prens Sebahattin önderliğinde Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti etrafında toplandılar. 1906'dan itibaren Jön Türk hareketi bir büyüme dönemine girdi. Farklı gruplara ayrılan Jön Türkler Ahmet Rıza grubu ile birleşerek 1907'de "Terakki ve İttihat Cemiyeti" adını aldı.¹¹⁹

Jön Türklerin temel fikirlerinden biri de saltanat aleyhtarlığıydı. Bu fikir daha ziyade hareketin yayın organı olan İttihat'ın monarşi aleyhtarlığı söylemi ekseninde gelişmiştir. Derginin önemli kalemlerinden Dr. Abdullah Cevdet, 1905'te yazdığı bir yazıda "veraset-i saltanat" konusunu yeniden tartışma alanına taşımıştır. II. Abdülhamid kendisinden sonra dördüncü oğlu Burhaneddin Efendi'nin padişah olmasını istiyordu. Cevdet'e göre hilafet veraset ile intikal eden bir kurum değildir. Osmanlı şehzadeleri, liderlik edebilecek şekilde iyi eğitim alamamaktaydılar. Dolayısıyla mesele veraset usulünün değişmesinde değil, yönetim sisteminin değişmesindeydi. Bir yönüyle milli hâkimiyetin tesisiyle Osmanlı hanedanından vazgeçilebileceği fikrini gündeme getirmekteydi.¹²⁰

1908'e gelindiğinde faaliyetlerini gizli yürüten İttihat ve Terakki Cemiyeti artık açığa çıkmaya karar verdi. Özellikle Reval görüşmeleri de bu durumu hızlandırdı. Bu olay, Abdülhamid'in gittikçe artan otoriter yönetimine zaten karşı olan Meşrutîyet taraftarlarını, bir an önce harekete geçmeye zorladı.¹²¹ Padişaha karşı yürütülen fikri mücadele kısa sürede eyleme dönüştü. Enver ve Talat Beylerin de üye bulundukları Selanik şubesi, muhalefet hareketinin başarıya ulaşmasında önemli rol oynadı. Subaylar ve askeri birlikler arasında isyan hareketleri görüldü. İstanbul'dan, isyanları bastırmak maksadıyla gönderilen heyet ve kişiler etkisiz kaldı ya da öldürüldüler. Enver Bey ve Resneli Niyazi dağa çıktı ve hareket hızla yayıldı.

¹¹⁸ Bülent Tanör, **A.g.e.**, s. 128.

¹¹⁹ Erik J. Zürcher, **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası**, Çev. Lütfi Yalçın, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2015, s. 114-115.

¹²⁰ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, İletişim, İstanbul 2011, s. 252-254.

¹²¹ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 24.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşvikleriyle, meşrutiyetin ilanı için Saray'a telgraflar çekildi. Cemiyet 21 Temmuz 1908 tarihinde ilk defa ismini kullanarak Saray'a telgraf çekti ve Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasını istedi.¹²² 23 Temmuz 1908 günü İttihat ve Terakki Manastır'da meşrutiyeti ilan etti. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid, Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konduğu anlamına gelen Meclis-i Vükela mazbatasını onaylayıp meşrutiyeti ilan etti.¹²³ Ancak II. Abdülhamid meşrutiyeti ilan etmesine rağmen İttihat ve Terakki tam olarak amaçlarına ulaşamadılar.¹²⁴ İttihat ve Terakki önderleri, bürokrat olmalarına ve eğitilmiş aydın bir kadroyu temsil etmelerine karşın, iktidar için tam olarak hazır değillerdi. Zira meşrutî bir yönetimin nasıl bir hukuksal alt yapı gerektirdiği konusunda görüş sahibi değillerdi ve uygulayacakları özel bir programları yoktu. O zamana kadar sadece romantik bir muhalefetle hareket etmişlerdi. Fakat olaylar karşısında hızlı bir değişim ve evrim gösterdiler. İktidara ortak olup siyasî tecrübelerini geliştirdikten sonra, mevcut anayasa ile özlemini çektikleri meşrutî yönetimi kuramayacaklarını anladılar. Zira her konuda son sözü Padişah'a bırakan 1876 Anayasası ile meşrutî bir yönetimin kurulması mümkün değildi.¹²⁵ Nitekim aradan geçen yaklaşık dokuz aydan sonra yani 31 Mart hadisesi akabinde cemiyet de Sultan Abdülhamid'in siyaset oyununa karşılık, hareket ordusunu İstanbul'a yürüterek adeta rövanşı alacaktı.¹²⁶

1.4.2. 31 Mart Vakası, II. Abdülhamid'in Sonu ve Sultan Mehmed Reşad'ın Padişah Olması

Sultan Abdülhamid ve İttihatçıların kapanmayan davalarının yanı sıra meşrutiyet ve eski rejim taraftarlarının çekişmeleri gergin bir ortam yarattı. Ayrıca, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katması, Girit'in Yunanistan'a bağlanma kararı alması gibi dış gelişmeler de genç meşrutiyeti yıpratmıştır.¹²⁷

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilan edilmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti için beklenmedik bir başarıydı. Ancak Padişah'ın direnmekten vazgeçip teslim olması bürokrat kadroyu büyük bir kargaşaya düşürdü. İttihatçılar, hükümeti ele geçirdikleri halde padişahın

¹²² Celalettin Vatandaş, "Türkiye'nin Batılılaşma Süreci ve II. Meşrutiyet'i Hazırlayan Şartlar", **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, s. 54.

¹²³ Bülent Tanör, **A.g.e.**, s. 135.

¹²⁴ Zekeriya Kurşun, "II. Meşrutiyet'in İlk Beyannamesi: Üçüncü Orduya Selam", **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet Geleneksel ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ebru Matbaası, İstanbul 2009, s. 15.

¹²⁵ Celalettin Vatandaş, **A.g.m.**, s. 55.

¹²⁶ Zekeriya Kurşun, **A.g.m.**, s. 16.

¹²⁷ Bülent Tanör, **A.g.e.**, s. 144

nüfuzunu kıramamışlardı. 6-7 Nisan 1909 gecesi Galata Köprüsü üzerinde İttihatçılar aleyhine yazılar yazan, Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi üzerine üniversite öğrencileri ve halk “adalet isteriz!” diyerek sokaklara döküldü. İttihatçılar tarafından Selanik'ten İstanbul'a getirilip Taş Kışla'ya yerleştirilen ve meşrutiyeti korumakla görevlendirilen Avcı Taburları 13 Nisan 1909 günü ayaklandırıldılar.¹²⁸ Bu yaşananlar karşısında Sultan II. Abdülhamid, isyancıların meclisin kapanmasını istemesine rağmen padişah, Tevfik Paşa'yı sadrazam olarak atadı. Tevfik Paşa'ya yazdığı Hatt-ı Hümayûnda, “Kanun-i Esasi'nin muhafazasının” önemini vurguladı. Mabeyn Başkâtibi Cevat Bey'i isyancılara göndererek, istedikleri şeriatı daima olduğu gibi bundan sonra da riayet edileceğini ve isyandan vazgeçerlerse genel af çıkartılacağını bildirdi. İstanbul'da yaşanan bu gelişmeleri İttihatçılar, Selanik'e “Meşrutiyet mahvoldu” şeklinde bildirdi. Üçüncü Ordu komutanı Mahmud Şevket Paşa'nın başkanlığında İstanbul'a bir kuvvet gönderilerek meşrutiyetin kurtarılmasına karar verildi. Bu orduya Hareket Ordusu adı verildi.¹²⁹ Hareket ordusu, 23 Nisan gecesi İstanbul'a girdi. 27 Nisan günü şehre tamamen hâkim oldu. Ayan ve Mebusan Meclisi üyeleri Ayasofya'daki meclis binasında “Meclis-i Umumî-i Milli” adı altında toplandılar. Sultan II. Abdülhamid'in oy birliğiyle Hilafet ve Saltanattan hal' edildiği açıklandı.¹³⁰ Meşrutiyeti ilan etmede etkili olan İttihat ve Terakki Cemiyeti asıl düşmanı olan ve amaçlarını gerçekleştirmede en büyük engel gördükleri Sultan Abdülhamid'den böylece tamamen kurtuldular.¹³¹ Bu olaydan sonra İttihatçılar “velinimet-i bi-minnet-i hazret-i hilafetpenâhi” olarak niteledikleri Abdülhamid'i tahttan indirmiş ve Selanik'te yaşamaya mecbur etmişlerdi.¹³²

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Osmanlı siyasî hayatından “geleneksel” olanın çekilmesi demektir. İTC ordunun desteğini yanına almasına, Meclis-i Mebusan'da çoğunluğun kontrolünü elinde tutmasına ve aydınlar tarafından destek görmesine rağmen otorite ve nüfuzunu gölgeleyebilecek yegâne güç odağı olan, Abdülhamid'i bertaraf ederek yerine V. Mehmed Reşad'ı getirdi.¹³³

¹²⁸ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 39-41.

¹²⁹ Cevdet Küçük, “Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Yılları”, **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Sultanbeyli Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 41.

¹³⁰ Cevdet Küçük, **A.g.m.**, s. 41-42

¹³¹ Celalettin Vatandaş, **A.g.m.**, s. 56.

¹³² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918)**, C. 1, İletişim, İstanbul 1998 s. 57.

¹³³ Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ötüken, İstanbul 1992, s. 144.

1.4.3. Parlamenter Meşrûti Sistemin Tesisi: 1909 Anayasa Değişiklikleri

1876 Kanun-i Esasi'si meşrûti sistemin gereklerini karşılamıyordu. Bu anayasa eksiklik ve belirsizliklerle doluydu. Mecliste ve kamuoyunda tepkilere neden olması üzerine meşrutiyeti ve millet egemenliğini sağlamlaştırmak için birtakım düzenlemelere ihtiyaç duyuldu. Bu nedenle 1876 Anayasası'nda yer alan padişahın hak ve yetkilerinin sınırlandırılması, meclisin etkinliğinin artırılmasıyla, basın-yayın haklarında ilerlemeler hâkimiyet-i milliyenin tesisi yolunda önemli adımlar oldu. Özellikle padişahın tekrar meclise müdahale etmesinin yolları kapatılmaya çalışıldı.¹³⁴

1878'de Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesinden sonra yürürlüğü durdurulan Kanun-ı Esasi, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine tekrar cari hale getirilmiştir. Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasından sonra 17 Aralık 1908'de meclis toplanmıştır. Meclisin toplanmasıyla gündeme gelen ilk konu 1878 Anayasası'nın "hâkimiyet-i milliye" yani halk egemenliği anlayışını yansıtacak biçimde değiştirilmesiydi.¹³⁵ Nitekim dönemin önemli gazetesi İkdâm'ın 26 Aralık 1909 tarihli nüshasında ilk defa "hâkimiyet-i milliye" kavramı tartışmaya açılmıştır.¹³⁶ Böylece hem kamuoyu hazırlanmış hem de mecliste daha ilk günlerde Kanun-ı Esasi'nin değiştirilmesi gerektiği belirtilerek hazırlıklara girilmiştir. Öncelikle Kanun-i Esasi'nin bir anayasa niteliğinde olmadığı öne sürülmüştür. Padişahın mutlakiyetçiliğini koruyan bir anayasa olduğu ve üstelik padişah tarafından bahşedildiği vurgulanmıştır. Ayrıca tartışmalar yeniden bir anayasa yapmak mı yoksa mevcudu tadil etmek mi üzerinde yoğunlaşmıştır. Osmanlı meclisinin kurucu meclis olmadığı ve anayasanın da ihtilal yasası niteliği taşımadığı belirtilmiştir. Ayrıca Kanun-ı Esasi'nin tam olarak uygulanmadığı ve dolayısıyla eksik taraflarının anlaşılamadığı fikirlerine binaen mevcut yasa üzerinde değişikliğe gidilmesine karar verilmiştir.¹³⁷ Nitekim 1908'i takip eden yıllarda Kanun-ı Esasi yedi kez tadile uğramıştır. Bunların içinde en köklü olanı 21 Ağustos 1909 tarihli olanıdır. Bu değişiklikte yirmi bir madde tadil edilmiş, bir madde tamamıyla kaldırılmış ve üç yeni madde ilave edilmiştir. Yapılan değişiklikler ile devlet sistemi neredeyse yeni bir mahiyete kavuşmuştur.¹³⁸ Çünkü bu yenilikler ile Padişah artık Meclis-i Umumi'de anayasaya bağlılık

¹³⁴ Cezmi Eraslan, "II. Meşrutiyet Meclisinde Kanun ve Kuvvetler Anlayışı", s. 12.

¹³⁵ Cem Eroğul, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Ed. Sina Akşin-Sarp Balcı-Bariş Ünlü, s. 85-86.

¹³⁶ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Reşad**, s.136; **İkdâm**, 26 Aralık 1909.

¹³⁷ T. Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1878-1938)**, s. 20.

¹³⁸ Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınları, İstanbul 2006, s. 94-97.

yemini edecektir. Hükümet bundan böyle Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olacak ve hükümet güvenoyu almak zorundadır. Heyet-i Mebusan'ın birinci ve ikinci başkanlarını meclis doğrudan kendisi seçmektedir. Padişah sahip olduğu hakları ancak Meclis-i Vükela aracılığıyla kullanabilmektedir. Ayrıca antlaşma yapma konusunda yasama organının yetkilerinin arttırılması, her iki meclisin padişah tarafından toplantıya davet edilmeden kendiliğinden toplanması, yasa önerilerinin doğrudan vekiller tarafından da yapılması, Şura-yı Devlet'in yasama erkinden çıkarılması, padişahın yasaları mutlak veto yetkisinin sınırlandırılması ve meclisin kendisine iade edilen kanunun üçte iki çoğunlukla geri göndermesi durumunda onaylamak zorunda olması bu değişikliklerle kabul edilmiştir.¹³⁹

1909 değişikliğiyle padişahın yürütme yetkileri azaltılmıştır. Zira 1876 Kanun-i Esasisi'ne göre sadrazam ile bakanları tayin ve azletme yetkisi padişahıydı. Yeni düzenlemeyle padişah, sadece sadrazamı tayin ediyor, sadrazamın tayin ettiği bakanları ise onaylıyordu (27. madde). Artık hükümet padişaha karşı değil, meclise karşı sorumlu hale getirilmiştir. Hükümetin aldığı kararlar bütün vekiller tarafından imzalandıktan sonra padişaha sunulacaktır. Böylelikle padişahın hükümet üzerindeki etkinliği sınırlandırılmıştır.¹⁴⁰ Yeni düzenleme ile birlikte 1876 metninde padişaha tanınan yetkilerin bir kısmı kaldırılmış, böylece Osmanlı Devleti'ne daha meşrutiyetçi bir yapı kazandırılmış ve esas itibariyle parlamenter hükümet modeli benimsenmiştir. Öte yandan 1876 Anayasası'nın en çok tartışılan padişaha sürgün yetkisi veren 113. maddesi de yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁴¹ Tunaya'ya göre 1909 tadilleri Osmanlı anayasal sistemin en önemli değişiklikleridir. Çünkü Osmanlı siyasal rejimi değişmiştir. 1876'da kurulan rejim mutlaklığını yitirmiş ve yerini parlamenter rejime bırakmıştır. Öyle ki 1909 değişiklikleri maddi bakımdan yeni bir anayasa niteliğindedir.¹⁴² Hanioğlu'na göre 1909 Kanun-ı Esasi tadilatı, yasama yürütme dengesinde birinci kurum lehine ciddi değişiklikler yaparak Avrupa monarşilerine benzer bir meşrutiyet rejimine geçişi sağlamıştır.¹⁴³ 1909'da değişen anayasa ile kuvvetler arası ilişkiler yapılan büyük değişikliklerle padişahçı rejimi parlamenter rejime dönüştürmüştür. II. Abdülhamid'in 1878'de Meclis'i kapatmasını unutamayanlar tepkilerini yeni rejimin özelliğine vermişlerdir. Fakat parlamentarizmin en önemli yanı olan yasama-yürütme organları arasındaki denge 1909'da yasama lehine bozulmuştur. Zira Meclis-i Mebusan'ın kabineyi düşürmesi kolaylaştırılmış,

¹³⁹ 1909 değişiklikleri için bkz. **Düster**, 2. Tertip, C. 4, s. 749; **Kanun-i Esasi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328.

¹⁴⁰ Kenan Olgun, **A.g.e.**, s. 242.

¹⁴¹ M. Akif Aydın, "Kânun-ı Esâsî", s. 330.

¹⁴² T. Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1878-1938)**, s. 21.

¹⁴³ M. Şükrü Hanioğlu, "Meşrutiyet", s. 392.

kabinenin Meclis'i feshettirmesi zorlaştırılmıştır. Böylece padişahın 1876 sistemindeki “sonsuz” yetkileri sınırlanmış ve azaltılmıştır.¹⁴⁴ 1909 değişiklikleri ile nispeten demokratik bir yürütme ve yasama organı yaratılmıştır. Meclisi daha fazla ön plana çıkaran klasik parlamenter hükmet sisteminin tipik unsurları getirilmiştir. Padişahın egemenlik haklarından bazıları elinden alınarak, daha ziyade sembolik bir padişah modeli ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bu tadillerle çok partili sisteme geçişin de önü açılmıştır. Bunlardan etkilenen sadece padişahın yetkileri değildi. Zira Sadrazam'ın da yetkileri kısıtlanmış ve sadrazam meclise karşı sorumlu hale gelmiştir.¹⁴⁵ Bu değişikliklerle Osmanlı tahtında oturan Sultan Mehmed Reşad, esasında Avrupa monarşilerine benzeyen, parlamentonun hâkim olduğu bir siyasal düzende padişahlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla Sultan Reşad artık ceddinin yürüttüğü hükümlanlık hak ve yetkilerinden oldukça uzaktadır. II. Meşrutiyet döneminin öncülleri zaten “meşruiyet padişahı” olacağını umarak II. Abdülhamid'in halinden sonra onu tahta çıkardılar. II. Abdülhamid'in otuz yıllık “Yıldız rejiminin” anayasasız mutlak idaresinin öfke ve intikamını Sultan Reşad'dan çıkardılar denilebilir. Meclisin yetkilerini öylesine abarttılar ki yasama-yetki dengesini meclis lehine bozduklarını gören İttihatçılar, kendi istedikleri düzeni kurmak için 1914'teki değişikliklerle padişahın fesih başta olmak üzere bazı yetkilerini geri verdiler.¹⁴⁶ Değişiklik tartışmalarında belirtildiği üzere, padişahın yetkilerinin kısıtlanması tasarıları II. Abdülhamid daha tahttayken oluşturulmuştu. Zaten değişikliklerin amacı “Sultan Abdülhamid'in istibdat yönetimini” bir daha görmemektir. Ancak II. Abdülhamid tahttan indirilip yerine Sultan Mehmed Reşad geçince durum değişmiştir. Zira tahtta artık “uysal” olan Mehmed Raşad bulunmakta ve iktidarını İttihat ve Terakki ile paylaşmaktadır. Mehmed Reşad'ın İttihat Terakki ile bir siyasî çekişmeye girme niyeti yoktur. Ondan meclise karşı bir tehlikenin gelmeyeceği düşünülmektedir. Dolayısıyla 1909'da yapılan değişiklikleri geri almakta bir sakınca yoktur. Böylece İttihat Terakki iktidarı ele geçirmek için istediği anayasal düzenlemeleri yapabiliirdi.¹⁴⁷ Nitekim 1915'teki düzenleme ile padişahın egemenlik gücü arttırılmıştır. Keza 1916'daki 7 ve 35. madde değişiklikleriyle egemenlik tamamen padişahın kontrolüne geçmiştir. Çünkü padişah bu maddeler ile istediği zaman meclisi feshetme hakkı elde etmiştir. Bu durum 1876'da dahi olmayan olağanüstü bir yetkiydi. Dolayısıyla 1909'daki değişiklikler ile parlamenter monarşinin yolu açılmış iken, daha sonraki değişiklikler yeniden

¹⁴⁴ T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1878-1938)*, s. 21.

¹⁴⁵ Kenan Olgun, *A.g.e.*, s. 245.

¹⁴⁶ Cem Eroğul, *A.g.m.*, s. 107-112.

¹⁴⁷ Kenan Olgun, *A.g.e.*, s. 140, 179-183, 190.

mutlak monarşiye dönüşün yolunu açmıştır.¹⁴⁸ 1914'ten sonraki düzenlemelerle verilen yetkiler, beklendiği gibi Sultan Reşad tarafından kullanılmamıştır, ancak otoriter bir devlet idaresi kurmak isteyen İttihat Terakki'nin elindeki araçlar olarak kaldıkları ifade edilebilir.¹⁴⁹ İttihatçıların padişahın pasifliğini kullanarak otoriter ve keyfî bir idare kurmaları II. Meşruiyetten beklenen anayasal ve demokratik ortamın kurulamamasında en büyük etken olarak ifade edilebilir.

1909 Anayasası yasama organının oluşumunda bir değişiklik yapmamıştır. Ancak, Padişah'tan izin almadan kanun çıkarma yetkisi kazanan parlamento, devletin en güçlü organı haline gelmiştir. Hem ayanlar hem de mebuslar meclise padişahın iznini almaksızın kanun teklifi getirebileceklerdi. Böylece yasama yetkisi, padişahın tekelinden çıkmış, milletin temsilcilerinden oluşan Meclis'in görevleri arasına girmiştir. Meclis'in kabul etmiş olduğu kanunlara karşı, Padişah artık 1876 Anayasası'nda olduğu gibi mutlak veto yetkisine sahip değildir. Padişah kanun metinlerini ya onaylayarak yürürlüğe koyacak ya da ikinci kez görüşülmek üzere meclise geri gönderilebilecektir.¹⁵⁰ Bu değişiklikleri değerlendiren Cezmi Eraslan meclis ve milli hakimiyet ile ilgili şu yorumu yapmaktadır:

“Esas itibarıyla yapılan düzenlemelerin hâkimiyet hakkını halka vermede büyük adımlar teşkil ettiğini ifade etmemiz gereklidir. Milletin, hâkimiyetini kullanma vasıtası olan mebusların, Padişah tarafından atanan hükûmet üyelerinden, dolayısıyla yürütmeden önde gelmeleri, Meclisin sistem içindeki gerçek yerini almasında bir dönüm noktasıdır. Böylece Meclis, normal zamanlarda kanun tekliflerini görüşüp karara bağlayan, ancak beğenilmediğinde ısrarcı olamayan, etkisiz bir müessese olmaktan çıkmış, milleti ve memleketi ilgilendiren hemen her hususta söz hakkı olan, sistemin en temel müessesesi haline gelmiştir”.¹⁵¹

1909 Anayasası parlamentoya, hükümeti denetleme ve gerekli görürse güvensizlik oyuyla düşürme yetkisi verdi. Saltanat yetkilerini sembolik bir şekilde koruyan hükümdârın, Kanun-ı Esasî'ye bağlılık yemini etmeye mecbur olması ve bunu Meclis huzurunda yapması daha birkaç yıl önce *Zillullahi fi'l-arz* sayılan *Halife-i ruy-i zeminin* tartışılmaz otoritesinin yerine¹⁵² Padişahı Meclis-i Umumi önünde anayasaya bağlılık yemini eden bir “devlet başkanı” konumuna getirdi. Ayrıca padişahın harcamaları hem kendisi hem de hanedan için ödenek yasasına bağlandı. Padişah, bu değişiklikler ile Bakanlar Kurulu'nun oluşumu üzerindeki

¹⁴⁸ Kenan Olgun, **A.g.e.**, s. 246.

¹⁴⁹ 35. madde ile Padişahın meclisi feshi ve ortaya çıkan tartışmalar için bkz. Kenan Olgun, **A.g.e.**, s. 394-395.

¹⁵⁰ T. Zafer Tunaya, **Siyasal Partiler**, C.1, s. 56.

¹⁵¹ Cezmi Eraslan, “II. Meşruiyet Meclisinde Kanun ve Kuvvetler Anlayışı”, s. 13.

¹⁵² Celalettin Vatandaş, **A.g.m.**, s. 58.

etkisini büyük ölçüde yitirdi. Sadece sadrazamı ve şeyhülislamı atayarak son kararı Meclis-i Mebusan'a bırakmak zorunda kaldı. Uluslararası anlaşma yapma yetkisi tamamen meclislerin ve hükümetin uhdesine terkedildi.¹⁵³ Yapılan değişikliklerle devlet başkanı olan padişah, millet temsilcilerinin kararları için bir tasdik makamı konumuna getirilmiştir. Meclisten güvenoyu almış hükümet ile parlamenter hükümet şekli kabul edilmiştir. Böylece padişahın yetkileri bakanlar kurulu tarafından kullanılacaktır. Padişah ise onay vermekle yetinecektir.¹⁵⁴

Yukarıda etraflıca bahsedildiği üzere 1909 değişiklikleri Türk demokrasi tarihi açısından önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Bu değişikliklerle padişahlık sembolik bir konuma getirilmiştir. Tahta çıkan padişah gelinen noktada ülke siyasetinden el çektilmiştir. Padişahlık kurumu dini ve kozmopolit eksenli kimlikleri temsil eden bir konuma indirgenmiştir. Anayasa ile gücü elinden alınmış manevi değerinin dışında neredeyse hiçbir etkisi olmayan bir padişah yaratılmıştır. Padişahlık kurumu artık ülke yönetiminde söz sahibi olacak İTC'nin denetimine girmiş bir yapı haline gelmiştir.

Sultan Mehmed Reşad, tahta çıktığında İttihatçılar için herhangi bir tehlike barındırmıyordu. İttihatçılar da bu durumun farkındaydılar. İttihatçıların önemli kalemlerinden olan Hüseyin Cahit Yalçın bu düşüncelerini şöyle dile getirmişti: “Sultan Mehmed Reşad'ın iktidara gelmesi ile birlikte II. Abdülhamid'in şahsında Osmanlı Hanedanına karşı duyulan şüphe kaybolmuştur”. Yalçın, Sultan Reşad'ı meşrutiyeti savunduğu ve önerdiğinden dolayı yıllardır II. Abdülhamid'in baskısı ve zulmü altında kalmış, “münevver fikirli bir padişah” olarak görmekte ve Osmanlı meşrutiyetinin II. Abdülhamid zamanındaki gibi saltanat tarafından bir tehdide uğramasını mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu yüzden, artık padişah, “eski rejime özlem duyanlar için hükümdârlık makamı bir destek değildir”, demektedir.¹⁵⁵

Osmanlı padişahlık kurumunun anayasal değişiklikler ile birlikte aldığı hal ve Sultan Reşad'ın padişahlığının siyasal yapıdaki görünümüne dair bu ayrıntılı anlatımdan sonra Sultan Reşad'ın hayatı, eğitimi, karakteri gibi konular incelenecektir. Böylece Sultan Reşad'ın padişahlığı süresince aldığı kararlar, siyasal olaylardaki etkililiği veya etkisizliği irdelenerek

¹⁵³ Rıdvan Akın, “İkinci Meşrutiyette Parlamento ve Hükümet”, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet Geleneksel ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ebru Matbaası, İstanbul 2009, s. 27-48.

¹⁵⁴ Cezmi Eraslan, “II. Meşrutiyet Meclisinde Kanun ve Kuvvetler Anlayışı”, s. 13.

¹⁵⁵ Fatih Mehmet Sancaktar, **A.g.e.**, s. 246.

1909-1918 yılları arasında nasıl bir padişah portresi çizdiği ve bunun meşrutî sisteme ne yönde yansıdığı tespit edilebilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN-I MEŞRUTİYET: V. MEHMED REŞAD

2.1. Ailesi ve Şehzadelik Yılları

Altmış beş yaşında Osmanlı padişahlık tahtına oturan V. Mehmed Reşad, 2 Kasım 1844'te (3 Teşrinisani 1844) Çırağan Sarayı'nda dünyaya geldi.¹⁵⁶ Sultan Abdülmecid'in 3 Kasım 1844'te sadrazama yazdığı Hatt-ı Hümayûn'da, gece saatlerinde ismini Mehmed Reşad koydukları bir şehzadelerinin doğduğu ve mutluluk veren bu haberin memlekette duyurulması için yedi gün boyunca beşer defa top atılması ve geceleri uygun mahallerde kandil yakılması emri verilmekteydi.¹⁵⁷ Şehzade Reşad'ın annesi Abdülmecid'in çok kıymet verdiği Gülcemal kadın efendiydi. Ancak ne var ki Gülcemal kadın efendi, 1851 yılında Şehzade Reşad henüz yedi yaşında iken veremden vefat etti.¹⁵⁸ Bu vefat neticesinde annesiz kalan Reşad Efendi, Abdülmecid'in kadınlarından hiç çocuğu olmayan Servet Seza kadın efendiye teslim edildi. Servet Seza kadın efendi, Reşad Efendi'ye ölünceye kadar annelik yaptı. Bu kadın efendi şehzadeyi kendi çocuğu gibi bakıp büyüttü ve ölünce kendisine büyük bir servet de bıraktı.¹⁵⁹

Mehmed Reşad, şehzadeligini Abdülmecid'in kalabalık sarayında yalnız bir şekilde geçirdi. Babasının 21 cariye ve 37 çocukla geniş bir haremi vardı. Bu kalabalık yapı içinde kimse kimseyi tanımaz, ilgilenmez bir durumdaydı. Erken yaşta annesiz kalan Şehzade Reşad, babasının da ilgisizliği eklenince iyice yalnızlaşmış ve haremdeki sürtüşmelerden uzak durmuştur. Bu yalnızlığı yaşayan bir diğer kişi ise ağabeyi Şehzade Abdülhamid'di. Ancak Şehzade Reşad'ın aksine Abdülhamid içine kapanarak olaylar üzerine düşünmeye yoğunlaşmış ve tek başına bir mücadele içine girişerek kendini birçok alanda geliştirmiştir. Fakat Şehzade Reşad ise bu durumu kaderciliğe bağlayarak köşesine çekilmeyi tercih etmiştir.¹⁶⁰ Zira mücadelecı bir yapısı yoktu ve kardeşlerinin aksine kanaatkâr, sakin, halim ve selim bir insandır. Haremin entrikalı ortamı onu farklı etkilemiştir. Bu nedenle olsa gerek genç yaşta

¹⁵⁶ Sultanın ölümünde verilen tercüme-i halı için bkz. "Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretlerinin İrtihali", **Sabah**, 4 Temmuz 1918, No: 10286, s. 1.

¹⁵⁷ **BOA, Âmedî Kalemi Defterleri (A. AMD.)** 1/15; **BOA, HAT.** 1645/25.

¹⁵⁸ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 380.

¹⁵⁹ Sultan Reşad'a bırakılan miras II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında Yıldız'da tutuldu, hal edilmesinin ardından ortaya çıkan serveti Uşaklıgil şöyle anlatmaktadır: "Pırlantalardan, zümrütlerden, yakutlardan, incilerden, firuzelerden mürekkep bir şelale sanki renk renk yıldızlardan teşekkül etmiş bir sehab... gözleri kamaştıran bir şaşaa. Gözleri kamaşmayan, binlerce liralık bu servete karşı yerinden kımıldamadan, elini uzatmadan, lakayt kalan yalnız hünkâr idi". Halid Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, Haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2003, s. 346.

¹⁶⁰ Orhan Koloğlu, **Abdülhamid Gerçeği**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2005, s. 17-18.

tanıştığı Mevleviliğe gönül vermiş ve ömrünü bir Mevlevi dervişi gibi geçirmeye çalışmıştır. Sarayın oyunlarından uzak kalmış, bu tür rekabet ve çekişmelere hiç girmemiştir.

Şehzade Mehmed Reşad, babasınınkinin aksine kalabalık bir hareme sahip değildi. Mehmed Reşad'ın ilk eşi Kamures baş kadın efendiydi. Bu eşi en büyük oğlu Şehzade Mehmed Ziyaeddin¹⁶¹ Efendi'nin annesiydi. Uşaklıgil'in verdiği bilgiye göre bu kadın efendi oldukça nazik, haluk, yaşına göre oldukça güzel ve biraz da şişman bir kadındı. 23 Haziran 1878 dünyaya gelen Mahmud Necmeddin Efendi'nin annesi ise Dürri Adn kadın efendidir. 26 Şubat 1886 doğan Ömer Hilmi Efendi'nin annesi Mihrengiz kadın efendidir.¹⁶² Diğer eşleri Nazperver ve Dilfrib hanımlardır.¹⁶³ Rafia adında bir de kız çocuğu da olduğu yazılmaktadır.¹⁶⁴

Babası Sultan Abdülmecid döneminde serbest bir hayat süren Reşad Efendi, ne var ki abisi ve babasının ölümünden sonra önce amcası Sultan Abdülaziz'in daha sonra da Abdülhamid'in tahta çıkışı ile veliaht durumuna gelmesi üzerine, sarayda gözetim altında yaşamak zorunda kaldı. Kendisinden önce amcası Abdülaziz ve ağabeyi Murad'ın tahttan indirilmiş olmasından dolayı ciddi endişeler taşıyan II. Abdülhamid, kardeşinin sarayda kendi yakınlarından başkasıyla görüşmesini yasakladı.¹⁶⁵ Şehzade Reşad hem saray içerisinde hem de saray dışına çıkması durumunda dikkatle gözetlenmekteydi. II. Abdülhamid'in şüphelenmesi için kimi sebepler de mevcuttu. Mehmed Reşad'ın şehzadeligi sırasında dışardaki kimselerle haberleştiği ve münasebet kurarak kendine taraftar toplamaya çalıştığını kimi örneklerle Tahsin Paşa aktarmaktadır. Paşa'ya göre, Şehzade Reşad'ın veliaht olması ve padişah değişikliğinde hanedan içinde başvurulacak ilk kişi olması dolayısıyla II. Abdülhamid tarafından sıkı takip edilmesi istenmekteydi.¹⁶⁶ Ayrıca Mehmed Reşad'ın meşru veliaht olmasından dolayı Avrupa gazetelerinde ve Osmanlı kamuoyunda Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilerek yerine Şehzade Mehmed Reşad'ın geçirileceği haberleri ve dedikoduları

¹⁶¹ Doğum Tarihi 2 Recep 1290 (26 Ağustos 1873)

¹⁶² BOA, A. DVNS. HND. d. 1-2'nin çeviri metinleri için bkz. **Osmanlı Hanedan Defterleri 1909-1912**, Ed. Ayşe Melek Özyetkin, Sultan II. Abdülhamit Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2018, s. 18-19.

¹⁶³ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.** s. 577; Safiye Ünüvar, **Bir Muallimenin Gözünden Sultan Reşad Sarayı**, Yay. Haz. İbrahim Pazan, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 21

¹⁶⁴ Ahmed Refik Sultan Reşad'ın Refia adında bir kız çocuğu olduğunu söylese de Hanedan Defterlerinde böyle bir kayıt görülmedi. Ahmed Refik, **Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretleri Hayatı Maziye ve Hususiyesi**, Kütübhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1324, s. 4.

¹⁶⁵ “Veliaht Reşad Efendi'nin sarayına gitmek için hünkârdan izin ve müsaade almak icap ederdi. Veliaht tarafından her hangi bir hastanın muayenesi için davet olunursam Yıldız'a gider, vaziyeti arz ile irade-i seniyye beklerdim. Padişah, yanıma ekseriya başmuhasib Cevher Ağa'yı katardı. Onunla birlikte, Dolmabahçe Sarayı'nın veliahtlık dairesine gider, yine Cevher Ağa'nın gözü önünde hastalara bakardım. Fakat hünkârın baş musahibi hiçbir zaman veliaht Reşad Efendi'yle görüşmeme müsaade etmezdi. Sultan Reşad ile ancak ilanı meşrutiyetten sonra görüşmeye başladım”. Cemil Topuzlu, **80 Yıllık Hatıralarım**, s. 150.

¹⁶⁶ Tahsin Paşa, **Abdülhamit-Yıldız Hatıraları**, s.243-244.

çıkıyordu. Örneğin 9 Ocak 1879'de Vidinli Yusuf Nuri isimli biri tarafından yazılan jurnalde, Beyoğlu'nda kurulan bir teşkilatın Sultan Abdülhamid'i suikastla öldürülerek yerine Şehzade Reşad'ın çıkaracağına dair kimi ihbarda bulunmaktaydı. Bu komitede yer alan kişiler de isim isim belirtilmiş ve toplantı yerleri açıklanmıştır.¹⁶⁷ Keza 11 Nisan 1879 tarihli belgede, Mehmed Reşad'ın berberbaşı olan İsmail'in, At Pazarı'nda Şehzade Mehmed Reşad'ı tahta çıkarmak için bazı kimseler ile görüşmeler yaptığı jurnalle haber verilmekteydi.¹⁶⁸ Yine 26 Mart 1889 tarihli Zaptiye Dairesi irade müsveddesinde belirtildiği üzere Şehzade Reşad'ın resimleri 25 paraya satılmaktaydı. Bu miktar çok az olup amacın ifsat olduğu düşünüldüğünden bunların satılmasının yasaklanması için çıkarılan iradeye uyulması istenmekteydi.¹⁶⁹ Londra'da yayınlanan Pall Mall Gazetesi'nin 10 Mayıs 1889 tarihli nüshasında Sultan Abdülhamid'e bir ay içinde suikast tertip edileceği haberi çıkmıştı. Bunun üzerine padişah çok etkilenerek olayın ayrıntısını öğrenmek için İngiliz sefirini saraya çağırarak kendisiyle konu hakkında görüşmüştü. Ayrıca gazete haberinin ayrıntısından bahsedildikten sonra ilgili sayfası çevrilerek Paris Sefiri Salih Münir Bey'in arızasıyla gönderilmişti. Bu belgenin ekinde Şehzade Reşad'ın Yıldız Sarayı'nda gözetim altında yaşadığı sırada Boğaziçi'nde İngiliz bir kızla aşk yaşadığı ve kendisine evlenme teklif ettiği ancak haberin Sultan Abdülhamid'e ulaşmasından sonra İngiliz Sefaretiyle kızın sınır dışı edildiği yazılmaktadır.¹⁷⁰ Keza 11 Mayıs 1889 tarihli belgede, Londra'da yayımlanan bir gazetede II. Abdülhamid'i tahttan indirmek ve yerine Mehmed Reşad'ı tahta oturtmak için gizli bir cemiyetin kurulduğuna dair bir makale yayımlanmış ve daha sonra makale haberleştirilerek başka Avrupa gazetelerinde de nakledilmiştir.¹⁷¹ Bunun üzerine İstanbul'dan bu haberin tezip edilmesi için bir metin yazılmış ve "Morning Post" Gazetesi'nde de yayımlanmıştır.¹⁷² Bu haberlerin bazılarının dedikodu, bazılarının ise saraydan ödül veya makam elde etmek isteyenlerin uydurmaları olduğu söylenebilir. Fakat Veliaht Reşad'ı tahta çıkarmak için bir cemiyetin varlığına dair bilgiler işin ciddiyetini ortaya koymaktadır. Zira Paris'te bulunan İttihatçılardan Rahmi (Arslan) ve Abdullah Cevdet birlikte Reşadiye Komitesi adıyla Abdülhamid'i devirip yerine Reşad Efendi'yi geçirmeyi amaçlayan

¹⁶⁷ BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.) 19/41, 28 Kânunuevvel 1294/9 Ocak 1879, Jurnal.

¹⁶⁸ BOA, Komisyonlar Maruzâtı (Y. PRK. KOM.) 1/74, 11 Ra 1296/11 Nisan 1879, İbrahim Efendi'nin jurnali.

¹⁶⁹ BOA, Y.EE. 5/94, 24 B 1306/26 Mart 1889, Zaptiye Nezareti müsveddesi.

¹⁷⁰ BOA, Y.EE. 15/70, 16 N 1306/16 Mayıs 1889, Paris Sefiri'nin arızası ve eki.

¹⁷¹ BOA, Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y. A. HUS.) 225/29-1, 11 N 1306/11 Mayıs 1889, Sadarettin Hariciye Nezaretine yazılan tezkire.

¹⁷² BOA, Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y.PRK. TKM.) 14/61. Morning Post Gazetesi'nde yayımlanan tezip metninde, Şehzade Reşad'ı tahta oturtmak için gizli cemiyet kurulduğu ve İstanbul'daki fotoğrafcılardan Mehmed Reşad'ın fotoğraflarının arandığı bilgisinin yalan ve uydurma olduğu belirtilmiştir. Böyle bir olay için herhangi bir soruşturma da bulunmamaktaydı. Haberin bilinçli bir şekilde Avrupa halkını iğfal için yayımlanarak yayıldığı belirtilmektedir.

gizli bir komite kurmuşlardı.¹⁷³ Aynı şekilde 21 Temmuz 1889 tarihli jurnalde, Tüfenkçi Mustafa Ağa'nın ifadesine göre eski berberbaşı İsmail'in Şehzade Reşad'ın tahta çıkacağı ve kendisini Mabeyn Başkâtibi yapacağından, bazı kimselerden para aldığı, ayrıca bu işler için Mehmed Reşad'dan gizlice para aldığı şeklinde bazı bilgileri Haseki'de oturan kimselerden dinlediğini bildirmektedir. Bu sırada çıkan bir dedikodu ise İsmail, Cemil ve yanlarındaki bazı arkadaşlarının padişaha suikast hazırlığında olduklarıydı. Adı geçen kişiler için tahkikat yapılmıştı.¹⁷⁴ Benzer bir haber 15 Temmuz 1895'de Romanya'dan yayın yapan Budapeşter Tageblatt Gazetesi'nde çıkmıştı. Haberi hazırlayan Rott adındaki kişinin Peşte'de yaşadığı ve İstanbul'dan kimlerle temas içinde olduğunun araştırılması için Peşte Şehbenderi'ne emir yazılmıştır.¹⁷⁵ Yine 5 Ağustos 1896'da Almanya sefaretinden gelen yazıda, Strazburg Zaytung Gazetesi'nde çıkan haberde Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilerek yerine Şehzade Mehmed Reşad'ın geçirmeye çalışan Jön Türklerden bazı kişilerin tutuklandığı yazılmıştır. Bunun üzerine sefir bu haberin tezkibini sağlamış ve böyle bir durumun olmadığı belirtilmiştir.¹⁷⁶

Çıkan bu haberler ve dedikodular nedeniyle Şehzade Reşad için kapalı ve korkulu bir hayat başladı. Belki de bu haberlerin amaçlarından biri de buna meşru zemin yaratmaktır. Bunları fırsat bilen Sultan Abdülhamid, veliaht Reşad Efendi ile kimsenin görüşmesine izin vermedi. Şayet veliahdın biriyle görüşmesi gerekirse II. Abdülhamid bu görüşmede güvendiği bir adamını dâhil ederdi. Böylelikle veliahdın hiç kimse ile yalnız görüşmesine izin verilmezdi.¹⁷⁷ II. Abdülhamid döneminde ülke yönetiminde sıkı kontrol için kullanılan yöntemlerden biri de hafiye teşkilatı ve jurnallerdi. Bu şekilde sıkı takip altına alınanlardan biri de Şehzade Mehmed Reşad'dı. Saraydan çıkışı, gittiği yerler ve görüştüğü kimseler derhal jurnallerle ağabeyi Sultan Abdülhamid'e bildiriliyordu. Örneğin 27 Mayıs 1879 tarihli bir jurnalde, Şehzade Reşad'ın saat yedi buçukta Beşiktaş'taki Saray'dan çıkarak Zincirlikuyu'daki İhlamur Kasrı'na gittiği haber verilmekteydi.¹⁷⁸ İlginç şekilde 12 Ağustos 1880 tarihli jurnalde, Şehzade Reşad'ın hiçbir yere gitmediği dahi bildiriliyordu.¹⁷⁹ Bir sonraki Cuma günü, saat beş sıralarında Beşiktaş Sarayı'ndan faytona binerek Dolmabahçe

¹⁷³ Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 3, İzmir 1993, s. 347.

¹⁷⁴ BOA, Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları (Y.PRK. SGE.) 3/45, Lef: 1-2, 9 Temmuz 1305/21 Temmuz 1889, Tüfenkçi Mustafa Ağa'nın İfadesi.

¹⁷⁵ BOA, Y. A. HUS. 332/39, 22 M 1313/15 Temmuz 1895.

¹⁷⁶ BOA, Hariciye Nezareti Siyasî (HR. SYS.) 37/23, Lef: 1-2, 29 Temmuz 1312/10 Ağustos 1596, Almanya Sefareti'nden gelen tahrirat ve tercüme odası evrakı.

¹⁷⁷ Cemil Topuzlu, A.g.e., s. 148.

¹⁷⁸ BOA, Arzuhâl ve Jurnaller (Y.PRK. AZJ.) 2 /87, 5 C 1296/27 Mayıs 1879, Jurnal.

¹⁷⁹ BOA, Y.PRK. AZJ. 3/93-1, 6 N 1297/12 Ağustos 1880, Jurnal.

caddesinden Fındıklı Camisine gittiği ve Cuma namazını burada kıldıktan sonra bir yere uğramadan geri döndüğü kayda geçmiştir.¹⁸⁰ Jurnal memuru Mehmed Emin'in Mabeyn'e gönderdiği 22 Nisan 1882 tarihli jurnalde, Şehzade Reşad'ın saraydan çıkmadığı, Şehzade Kemaleddin Efendi'nin ise Balmumcu'dan Taksime ve Galata'ya gittiği buradaki gezintiden sonra akşam saatlerinde saraya döndüğü yazılıdır.¹⁸¹ Keza 24 Mayıs 1886'da yazılan jurnalde, Şehzade Reşad'ın Pazartesi günü saat dört buçukta Beşiktaş Sarayı'ndan kayıkla karşı tarafa Üsküdar İskelesine gittiği, oradan arabasıyla çarşı içi, Bülbülderesi ve Haydarpaşa taraflarında gezindikten sonra kayıkla geri dönerek saat on buçuk sıralarında Saray'a girdiği haber verilmektedir.¹⁸² 9 Aralık 1892 tarihli jurnalde Şehzade Reşad Efendi'nin Dolmabahçe'den Şişli'ye gittiği ve daha sonra akşam saatlerinde geri döndüğü kaydedilmektedir.¹⁸³ Mehmed Celaleddin imzalı 5 Mayıs 1903 tarihli jurnalde, hangi şehzadenin saat kaçta dışarı çıktığını ve geri döndüğünü belirten bir rapor hazırlanmıştır. Burada Ziyaeddin ve Necmeddin Efendilerin dışarı çıktıkları, Reşad ve Kemaleddin Efendilerin ise sarayda kaldıkları belirtilmiştir.¹⁸⁴ 19 Aralık 1908 tarihli jurnalde Tüfenkçi Mustafa, Reşad Efendi dairesinde meydana gelen hırsızlık olayından izinli olması nedeniyle haberdar olmadığını belirtmiştir.¹⁸⁵ Bu şekilde yoğun takip altında olan Sultan Reşad'ın yaşamı Yıldız'dan dikkatle gözetilmektedir. Sadece dışarıda değil Saray içerisinde ve aile hayatına dair bilgiler de Sultan Abdülhamid'e iletiliyordu. Nitekim Şehzade Reşad'ın bendegânından olan Esvabçibaşı Mehmed Sabit Bey'in birçok jurnalle, hem Şehzade Reşad'ın hem de diğer harem halkının hareket ve davranışlarını II. Abdülhamid'e bildirdiği arşiv belgelerine yansımıştır.¹⁸⁶

Bu durum sadece Şehzade Reşad için değil dönemin diğer şehzadeleri için de geçerliydi. Nitekim Ali Fuat (Türkgeldi) bu olayı şu ifadelerle anlatmaktadır: "Abdülhamid zamanında şehzadeler bir yere çıkamaz ve hariçten kimse ile ihtilat edemez olduklarından, hal ve şanlıları enzâr-ı nasdan memnu kalıyordu. Meşrutiyet ilan olunup bunlar meydana atılınca her halleri bütün üryanlığı ile zahire çıktı".¹⁸⁷

Sultan Reşad, şehzadeliği saray çevresinde kadınlar ve haremağaları arasında geçmiştir.¹⁸⁸ Sıkıcı geçen günlerinin çoğunu ise Balmumcu Çiftliğine gider ya da İhlamur

¹⁸⁰ BOA, Y.PRK. AZJ. 3/93-2, 7 N 1297/13 Ağustos 1880, Jurnal.

¹⁸¹ BOA, Y.PRK. AZJ. 5/31, 10 C 1299/29 Nisan 1882, Jurnal.

¹⁸² BOA, Y.PRK. AZJ. 11/42, 20 Ş 1303/24 Mayıs 1886, Jurnal.

¹⁸³ BOA, Y.PRK. SGE. 5/20, Lef: 1-2, 27 Teşrinisani 1308/9 Aralık 1892, Jurnal.

¹⁸⁴ BOA, Y.PRK. SGE. 10/2, 22 Nisan 1319/5 Mayıs 1903, Jurnal.

¹⁸⁵ BOA, Y.PRK. SGE. 11/44, 6 Kânunuevvel 1324/19 Aralık 1908, Tüfenkçi Mustafa'nın Jurnalı.

¹⁸⁶ BOA, Y.EE. 15/70, Paris Sefiri Salih Münir Bey'in arızası; Y.EE. 15/92, Jurnal; Y.EE. 19/41, Jurnal.

¹⁸⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, TTK, Ankara 1948, s. 138.

¹⁸⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, TTK, Ankara, s. 109.

Caddesi ile Maçka yolundaki köşklerinde geçirirdi.¹⁸⁹ Sultan'ın sıkıntılı zamanlarında kendine bir avuntu olarak seçtiği işlerden biri de güvercinlerdi. Zira hem Dolmabahçe hem de Yıldız Sarayı'nda bulunan kuşluk bahçelerinde çokça güvercin beslerdi. Türkgeldi'nin belirttiği üzere, güvercinlerle eğlenmekten çok keyif alırdı. Bu sebeple Avrupa'dan yeni cins güvercinler getirtmiş ve bunlar için bir köşk yaptırarak burada güvercinler yetiştirmiştir.¹⁹⁰

2.2. Eğitimi

Devlet teşkilatının en üst makamı olan büyük yetki ve sorumluluklarla donatılan Osmanlı padişahının iyi bir yönetici olması büyük oranda tahta geçmeden önceki dönemde aldığı eğitim neticesinde şekillenmekteydi. İyi bir padişahlık için şehzadelik döneminde alınan eğitim oldukça önemliydi. Elbette doğuştan getirilen yetenekler liderlik için ehemmiyetliydi ancak bunun yanında iyi bir eğitim gerekmektedir. Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı Devleti şehzade eğitimine oldukça önem vermiştir. Şehzadelerin ilk eğitimi sarayda başlardı. Okuma çağına gelen şehzadelere hoca tayin edilir ve törenlerle derslere başlardı. Eğitim süreci boyunca şehzadelere Kur'an-ı Kerim, okuyup yazma, Arapça, Farsça, tarih ve coğrafya dersleri verilirdi. Ayrıca isteği ve yeteneği olan şehzadelere ok atmak, ava gitmek, cirit oynamak, güreş yapmak gibi spor dallarında eğitim verilirdi. Daha sonra askeri, siyasî ve idari konuları uygulamalı öğrenmek için sancaklara gönderilirdi. Böylece şehzadelerin siyasî yaşamı başlardı. Ancak 17. yüzyıldan sonra sancağa çıkma usulü kaldırılmış ve babası ölen şehzadeler kafes hayatı yaşamaya başlamıştır. Sarayda şimşirlik denilen dışarıyla teması çok sınırlı olan bir alanda yaşamaya ve sunulan eğitim ve sair sosyal hayattan faydalanarak kendilerine yetiştirmeye çalışırlardı. 19. yüzyıla gelindiğinde veraset kanunu değişmemiş ve Osmanlı hanedan ailesinin en büyük üyesi tahta geçmiştir. Padişahтан sonraki en yaşlı şehzade “veliaht-ı saltanat” olarak taht adayı olmaktadır. 19. Yüzyılda şehzadeler yine kafes hayatına devam etseler de biraz daha dışarıyla temasları olmuştur. Padişahlar kendi oğulları ile yeğenlerini yurt içi veya yurtdışı gezilerine götürmüş ve devlet tecrübesi kazanmaya çalışmışlardır. Abdülmecit, Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamid bu fırsatı yakalayanlardandı. Fakat bu çalışmanın konusu olan Sultan Reşad, babası Abdülmecid döneminde daha uygun şartları yakalamışken, amcası Abdülaziz ve abisi II. Abdülhamid'in padişahlığı döneminde kenara itilmiş ve devlet işlerinden oldukça uzakta kalmıştır.¹⁹¹

¹⁸⁹ Ahmed Refik, **A.g.e.**, s. 5.

¹⁹⁰ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 292.

¹⁹¹ Cevdet Kırpık, “II. Meşrutiyet'ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2010, S. 21, s. 101-102; Uğur Kurtaran, “Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumuna

19. yüzyılın ortasından itibaren şehzadelerin hayatında önemli değişimler meydana geldi. Kafes hayatının gevşemesiyle şehzadelerin eğitim sisteminde önemli değişimler yaşandı. Böylece temel dini eğitim ve doğu dillerinin yanı sıra batılı kültür ile birlikte Fransızca gibi batı dilleri de öğretilmeye başlandı. Sultan Abdülmecid'in padişahlık yapacak dört oğlundan üçüncüsü olan Mehmed Reşad, babası döneminde haremde kötü sayılmayacak bir eğitim ve terbiye sürecinden geçti. Sultan Reşad'ın şehzadelik dönemine ait sınırlı belgelerden biri de şehzadenin Hüsn-i Hat (güzel yazı) derslerine başlamasına aittir. 5 Ocak 1849 Cuma günü şehzadenin eğitime başladığı anlaşılmaktadır. Zira belgenin içerisinde bulunduğu zarfta “Cennetmekân Sultan Mehmed Reşad Han Efendimiz Hazretlerinin Hatt-ı Dest-i Hümayunlarıdır” şeklinde bir yazı mevcuttur. Şehzade Reşad'ın yazıya başladığının kaydedildiği bu belgenin üst tarafında “Rabbi yessir velâ tu‘asir, Rabbi Temmim bi'l-hayr” duası yazmaktadır. Zarfın içinde bulunan diğer bir kâğıtta ise Şehzade Reşad'ın Farsça bilgisini gösterecek şekilde kimi Farsça şiirler bulunmaktadır.¹⁹²

Şehzade Reşad Arapçayı Ömer Efendi'den, Farsçayı Kemal Paşa'dan öğrenmiştir. Babanzadelerden Halil Bey'den de Fransızca dersi almıştır. Fakat Fransızca hocasının tesiri altında kalarak Yıldız'ı eleştirdiği düşünüldüğü için Fransızca hocası saraydan uzaklaştırılmış bu nedenle Mehmed Reşad Fransızcasını ilerletememiştir. Zaten Şehzade Reşad'ın batı kültüründen ziyade doğuya ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zira Farsçayı ileri seviyede konuşup yazmıştır. Dolmabahçe Sarayı'na gelen İran elçileri ve Hint Racalarıyla bu dilde tercümansız görüşmüştür.¹⁹³ Aynı zamanda tarih ilmine karşı da özel bir ilgisi ve merakı vardır. Güçlü bir hafızası olan Sultan, atalarına ait birçok bilgiye sahipti.¹⁹⁴ Ancak dünya tarihine ait bilgisi çok kısıtlıydı. Aynı şekilde coğrafi bilgisi de çok azdı. Uzun süren şehzadelik ve veliahtlık devrini İran edebiyatı okuyarak ve piyano çalarak geçirmişti.¹⁹⁵ Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mirat-ı Hakikat'i, Cevdet Paşa'nın Ma'ruzât'ı ve Mustafa Nuri Paşa'nın Netayicül-vukuât'ı padişahın başucu kitaplarıydı.¹⁹⁶

Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies**, Sonbahar 2014, s. 763-764.

¹⁹² **BOA, HSD. AFT.10/1**, Ocak 1849. Bu belge Ali Fuat Türkgeldi'nin özel arşivinden Başbakanlık Osmanlı Arşivine intikal etmiştir.

¹⁹³ Süleyman Kani İrtem, **Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)**, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s. 29.

¹⁹⁴ Lütfü Simavi, **Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)**, Yay. Haz. Sevda Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul 2007, s. 318; Ahmed Refik, **A.g.e.**, s. 8.

¹⁹⁵ İsmail Hâmi Danişmend, **A.g.e.**, s. 380.

¹⁹⁶ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 61.

Genel itibariyle Şehzade Mehmed Reşad'ın eğitimine fazla önem verilmemiş ve diğer şehzadeler gibi düzenli bir eğitim görememişti. Özellikle II. Abdülhamid döneminde sarayda kapalı bir hayat yaşaması ve devlet işlerinden uzak kalmasına hükümet meselelerine dair tecrübe kazanamamasına neden olmuştur. Zira Halit Ziya ve Lütfi Simavi padişahın bu durumu hakkında hemfikirdirler. Halit Ziya, Sultan Reşad'ın eğitimi ile ilgili şunları yazmaktadır: “Sultan Reşad tahsil görmüş, görüş ufkunu genişletecek malumat edinmiş, memleketin muhtelif kıtaları hakkında tetkikât yapmış, dünya tarihine dair tettebbularda bulunmuş, haricî siyasete müteallik görüşlere vasıl olmuş bir zat değildi”.¹⁹⁷

2.3. Sultan Reşad'ın Kişisel Özellikleri

Sultan Reşad, gençliğinde sarışın ve mavi gözleriyle yakışıklı ve dikkat çekici bir şehzadeydi. Şehzadelğinde ve veliahtlığında gözetim altında ve kapalı geçen yıllar sağlığını ve vücut yapısını bozdu. Yaşlandıkça kilo aldı ve hastalıkları arttı.¹⁹⁸ Şehzadelik yıllarına ait çok az bilgi bulunan Sultan Mehmed Reşad'a ait fiziksel tanımlama ve tasvirler daha ziyade görünür olduğu ve çok fazla kişiyle görüştüğü padişahlık dönemindeki yaşlılık haline dairdir. Bir dönem en yakın adamlarından biri olan Halit Ziya, padişahın dış görünüşü, karakteristik özellikleri ve psikolojik yapısı hakkında detaylı bilgiler verir. Onunla tanışmadan önce kendisi hakkında söylenen sinsî, sevgisiz, kindar vs. özelliklerin tanıştıktan sonra geçersiz kimi yakıştırmalar olduğunu belirtir. Ayrıca kendisi hakkında fikirlerini şöyle açıklar:

“Onu birkaç kere arabasında geçerken görmüştüm. Giyinişinde, oturuşunda öyle zarif bir hal vardı, bütün simasının ifadesinden öyle iyi huy sahibi olduğuna şahadet eden manalar okunurdu ki onu nazarımda pek sevimli yapmıştı. Buna mukabil hakkında birçok nahoş rivayetler vardı. Bunları daima büyük bir ihtiyatla telakki etmiştim. Uzun bir ömrü dünya ile ihtilat imkânından mahrum, dört duvar arasında, sekiz on hususi bendegânıyla kadınların ve harem halkı içinde geçirmiş olan bir adamın dışardaki hayat hakkında malumatı ne olabilirdi? Görüş derinliği bir mahbese benzetilmiş olan sarayının öte tarafına açılmış mıydı? Memleketin halini, istikbalin melhuz olan ihtimalatını, meşrutiyet idaresinin saltanata tahmil ettiği vaziyeti ihata edecek kadar zekâ hususuyla yeni şartlarla uyuşacak kadar örnek almaya kabiliyet sahibi miydi?¹⁹⁹

Sultan Reşad'a dair bilgiler veren A. Reşit Rey, yetmişli yaşlarındaki padişahın fiziksel özelliklerinin tüm ayrıntısını ruhi bir tahlille ele alarak şu ifadeleri kullanır:

¹⁹⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 615-616.

¹⁹⁸ İlber Ortaylı, “Mehmed Reşad: Hazin Sona Doğru”, **Defterimden Portreler**, Timaş, İstanbul 2012, s. 106.

¹⁹⁹ Halit Ziya, **A.g.e.**, s. 35-36.

“Uzunca orta boylu, şişman ve sarışın bir adamdı. Kaslarının dokuması o kadar gevşek görülürdü ki vücudunun bütün kısımlarında etleri hep aşağıya doğru sarkıyor sanılırdı. Dizleri biraz içeriye doğru çarpıktı, gerek bol pantolonunun ayakları üstündeki kıvrıntılar adalelerinin düşükliğini mübalağa ile gösterirdi. Yanakları, diğer adalelerine benzemekle beraber fazla olarak şişmiş gibi görünürdü. Teni beyaz, burnu yassıca, alt dudağı sarkıktı. Dışarı doğru fazla çıkık olan gözlerinin rengi çini mavisiydi. Çenesi küçük ve kısa kesilmiş aksakalla kaplıydı. Giyinişinde rehavet, tavır ve hareketlerinde nahoş bir yavaşlık vardı; öyle ki dış görünüşü manevi kuvvetinin de her yönden eksik olduğunu ifade ederdi”.²⁰⁰

Sultan Reşad’ın fiziksel ve ruhi yapısına dair bazı yorumlar Lütfü Simavi’nin notlarında yer almaktadır. W.T. Ested, padişahla yaptığı röportaj sonucunda kaleme aldığı makalede Sultanı şöyle tasvir etmekteydi:

“Sultan orta boylu, hafifçe şişman, hareketleri ve konuşması oldukça ağırdı. Ayrıca, hükümdârın hal ve tavırları, serbest bırakılmış olduğu halde, henüz hürriyetine tamamen alışmamış bir mahpusa benzemektedir. Görünüşünde asil ve yüce soyuna özgü bir havası vardı. Bütün bunlar parlak ve temiz alınlarından kolaylıkla belli oluyordu. Yumuşak görünüşlü bulunmasına karşın, bu görünüşünün arkasında büyük bir azim ve metanetin gizlendiği de anlaşılıyordu”.²⁰¹

Halit Ziya’ya göre Sultan Reşad’ın içe kapanık bir ruh hali vardı. Bunun temel nedeni ağabeyi Abdülhamid’in saltanatı sırasında otuz yıl sarayda kapalı kalması ve sınırlı şekilde dışarı ile temas etmesiydi. Bu sebeple bir cihan devletini yönetecek bilgi, beceri ve tecrübeleri edinememişti. Bu kapalı hayat ona sabırlı olmanın neticesinde halim selim, uysal, yumuşak huylu ve köşesine çekilerek yalnız yaşayabilme gibi bazı özellikler de kazandırmıştı. Halit Ziya bu özellikleri ile tanıdığı Sultan Reşad’ın padişahlık profilini şu cümlesiyle ifade eder: “Bu padişah saltanat hayatını sarayın duvarları arasına ve milletten gelecek parayı kesenin dar ağzına hasretmek kararını alıvermiş, tam bir meşrutiyet hükümdârı olmak için tahtına peşin bir azimle oturmuştu”.²⁰² Meşrutiyet padişahı olarak seçilen Mehmed Reşad artık sarayıyla ilgilenmek ve buraya gelen konuklarını güzel şekilde misafir etmek arzusunda olan bir sultandır. Zaten kendisinden beklenen de buydu. Zira devlet işleri artık hükümet ve meclis tarafından yürütülmekteydi. Ayrıca anayasada yapılan değişiklikler ve tahsisat kanunu ile verilen kısıtlı bütçe padişaha sınırlı bir yetki ve güç alanı tanımaktaydı. Sultanın, Halit Ziya’ya söylediklerine bakılırsa, Dolmabahçe Sarayı’nın dekorasyonu ile ilgilenen padişahın varlık ve

²⁰⁰ Ahmet Reşit Rey, **İmparatorluğun Son Dönemlerinde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)**, Haz. Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 288.

²⁰¹ Lütfü Simavi, **A.g.e.**, s. 143.

²⁰² Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 47.

hâkimiyet alanı artık sarayın içerisidir. Bu şekilde hanedanın varlığını ve şanını devam ettirmek amacındadır.

Reşad, yaşayışındaki sadelik, mütevazılık ve karşılaştığı zorluklar karşısındaki sabrıyla da dikkat çekmiştir. Halit Ziya bu durumu açık şekilde vurgular: “Padişahın dindar kişiliği ve yazgının acı tatlı dalgalanmaları arasında pişen ve bu durumlara alışkın olduğu için sabırlı bir şekilde ve başına gelen olayları geldiği şekilde kabul eden bir felsefesi vardı. Hatta ölüm vakalarında dahi oldukça sabırlı ve rahat hareketler sergilemiştir. Bunun en açık örnekleri üçüncü kadın efendinin ve ortanca oğlu Necmeddin Efendi’nin vefatlarında Sultanın takındığı sakın tavrı olarak belirtilebilir”.²⁰³ Benzer şekilde Simavi de Sultan Mehmed Reşad’ı şöyle tanımlamıştı: “Padişah temiz yürekli, dindar, iyi niyet sahibi, herkesin iyiliğini isteyen ve tevekküllü bir kimse idiyse de zayıf, güçsüz, dünya ahvalinden ve siyasetten habersizdi. Yalnız Padişah değil, aynı zamanda bir halife olduğunu ve milletin kendisinden çok şeyler beklediğini takdir ederek devlet işlerine gerektiği zaman el koysaydı birçok felaketin önüne geçebilirdi” demektedir.²⁰⁴ Bütün bu özelliklerini, Sultan’ın doktorluğunu yapmış olan Cemil Topuzlu: “Bu padişah, Sultan Hamid’in aksine, kibirsiz, halim-selim ve derviş meşrep bir hükümdârdı. Hiçbir kimseye zerre kadar fenalık yapılın istemezdi” cümlesiyle özetlemektedir.²⁰⁵ Uzun yıllar İstanbul’da kalan İngiliz Edwin Pears, Sultan Reşad’ın dindarlığını ve temiz yürekliliğini şu cümle ile vurgular: “V. Mehmed Reşad, İskoçya’da veya İngiltere’de doğmuş olsaydı liyakati ve bilgisi nedeniyle değil fakat kalbinin temizliği dolayısıyla bir kilise mütevellisi veya kilise büyüğü olabilirdi”.²⁰⁶

Sultanın en belirgin özelliği, ona yakın olan kişilerce belirtildiği üzere, aşırı nezaketiydi. Karşısındakilere her zaman ve her vesileyle nezaketle davranırdı. Hatta nezaketi o dereceye vardırdı ki vekiller ve bazı nazırlarla konuşurken “arz ederim” istirham ederim” gibi bir hükümdâr için aşırı sayılacak kelimeler kullanırdı.²⁰⁷ Bu durum onun hem nezaketini hem de yumuşak karakterini göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde Sultan Reşad, yaşadığı her türlü can sıkıcı olay karşısında dahi hiçbir hiddet göstermemiştir. Hizmetinde bulunanlara hiçbir zaman ağır bir söz söylememiş, kimseyi incittiği görülmemiştir.²⁰⁸

²⁰³ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.** s. 628.

²⁰⁴ Lütfi Simavi, **A.g.e.** s. 326-327.

²⁰⁵ Cemil Topuzlu, **A.g.e.**, s. 149.

²⁰⁶ Sir Edwin Pears, **Forty Years in Constantinople**, London 1915, s. 189.

²⁰⁷ Lütfü Simavi, **A.g.e.**, s.

²⁰⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 636.

Sultan Reşad'ın ses tonu ve konuşması oldukça dikkat çekiciydi. Zira dolgun sesini ve konuşma üslubunu kendisinin huzuruna ilk defa çıkan Halit Ziya şöyle nakletmektedir: “Söyleyişinde bir tür tereddüt, cümlelerin dizilişinde ve kelimelerin seçiminde en münasip farz edeceklerini bulmak için bir çabası vardı. Sesi pek kalın ve alelade bir konuşma perdesini bulmakta zorluk çekecek kadar gürdü”.²⁰⁹ Ses, tonlama ve sakın üslubuyla insanlar üzerinde iyi etki bırakırdı. Sultan'ın konuşma üslubunda belirtilen mütereddit ve sakın tavır duygusal yapısından kaynaklanmış olmalıdır. Zira kendisinin yakınında bulunup gözlem yapanların ortak fikirde oldukları üzere Sultan Reşad, sürekli kötü bir haber gelecekmiş hissiyle bekleyen ve buna kayıtsızlık, metanet ve sabır gösterecek bir duruş sergilerdi. Bu durumu Halit Ziya şöyle tarif etmektedir: “Onda her saat bir vaka zuhur edecekmişçesine bekleyen, fakat beklediği için olacak ne zuhur ederse etsin onu çekinmeden kayıtsızlıkla kabul için hazır bulunan bir temkin vardı”.²¹⁰ Nitekim Sultan Reşad, az konuşurdu ve genellikle gevezelerden hoşlanmazdı, ancak kendisine iltifat eden ve güzel söz söyleyenlerden çok hazzederdi. Muhabbetinden hoşlandığı kimseler ile sarayda uzun vakit geçirirdi. Bunlardan biri de Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ydı. Öyle ki bu uzun süren görüşmeleri İttihatçıları rahatsız edecek raddeye ulaşmıştı.

Sultan Reşad'ın çok uzun yıllar kafes olarak tabir edilen sarayda kapalı bir yaşam sürmesi ve bu sırada devlet işlerinden uzak kalması nedeniyle teşrifat kurallarına çok fazla aşına değildi. Ancak padişah olduktan sonra bu açığını kısa sürede kapatmış ve özellikle yabancı devlet adamlarının karşılanması sırasında Lütü Simavi'den yardım almıştır.²¹¹ Çok geçmeden sembolik ve seremonyal padişah olarak duruma ayak uydurmuştur. Bu yönüyle Sultan Reşad'ın iyi bir gözlemci, zihni faaliyetlere açık, çabuk kavrayan ve hisseden bir zekâyâ sahip olduğu söylenebilir.

Meşrutiyet padişahı olarak tahta çıkan Sultan Reşad, bulunduğu şartların ve geçmişinin farkındadır. Kendisinden beklenenleri bilen ve bunları bire bir icra eden bir profil çizer. Meşrutiyet padişahlığını bütün boyutlarıyla kavrayan Sultan, karakterinin de tesiriyle şartları pek de zorlamaz. Zaten zorlaması durumunda İttihatçılar tarafından tahtından edileceğini bilir. Zira en büyük korkusu amcası ve ağabeyi gibi hal edilmek ve başkentten sürülmektir. Bu karakter ve siyasal şartlar altında padişahlık yapan Sultan Reşad; uysal, uyumlu, müdahale ve mücadele etmekten uzak duran derviş meşrep ve nezaket timsali bir devlet başkanı portesi çizer.

²⁰⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 42-43.

²¹⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 513.

²¹¹ Lütü Simavi, **A.g.e.**, s. 119-120.

Sultan Reşad, misafir kabul edeceği vakit önünü mutlaka ilikleyerek nezaketini gösterirdi. Ceket giymezdi, onun yerine genellikle redingot tercih ederdi. Aynı şekilde üniforma giymekten pek hoşlanmazdı.²¹²

Sultan Mehmed Reşad, sevdiği çalışanlarını ödüllendirirdi. Yanındakilerin her dertleri ile yakından ilgilenir ve elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışırdı. Halit Ziya ve Lütfi Simavi gibi yanında çalışanlara elinden geldiğince yardımcı olmuştu. Onları hediyelerle ödüllendirmekten de geri durmamıştır. Hatta görevlerinden ayrıldıktan sonra da onlarla ilgilenmişti. Halaskar-ı Zabitan grubunun faaliyetleri sonucu hükümet el çektirildikten sonra, önce Halit Ziya daha sonra Lütfi Simavi görevlerinden alındı. Sultan Reşad, bu durum karşısında istemeyerek de olsa duruma razı oldu. Ancak Padişah hassas ve duygusal yapısını veda konuşmasında gösterdi. Vefa ve nezaket örneği olarak onlara maaş bağlatacaktı.²¹³

Sultan Reşad'ın tenkit edilen özelliklerinden biri cimriliğidir. Fakat kendisinin de dikkat çektiği üzere zor bir dönemde tahta oturması ve tahsisatının oldukça düşük bir miktara çekilmesi nedeniyle azla yetinmesi gerekiyordu. Halit Ziya'nın başkâtipliğe başladığı günde kendisine şunu ifade etmişti: “Müsrif değilim, bilakis kanaatkâr olarak azla idare etmeye alıştım. Sarayın masraflarını ödeneğe göre ayarlayın”.²¹⁴ Sultan Reşad hem sade yaşamı hem de derviş meşrep karakteri nedeniyle gençliğinden itibaren tasarruf ve kanaate önem vermişti. Buna karşılık hayır ve hediyeleşme de oldukça cömert davrandığı bir sonraki bölümde ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

Sultan Reşad'ın tuhaf karşılanan bazı kişisel özellikleri de dönemin kaynaklarına yansımıştır. Mesela Cemil Topuzlu, sarayda elektrik tesisatı olduğu halde mum yaktıran, yepyeni “rolls” markalı otomobiline merak edip de bir gün olsun binmeyen, daima çifte atlı arabasıyla gezen ve sarayda kalorifer tesisatının kullanılmasına izin vermeyen Sultanı “hasis, aşırı muhafazakâr ve yenilikten hoşlanmayan biri” olarak belirtmekten geri durmamıştır.²¹⁵ Halit Ziya'ya göre ise Sultan, gözlerindeki bir arızadan dolayı²¹⁶ fazla parlak ışıktan hoşlanmazdı. Bu nedenle elektrik tesisatına pek olumlu bakmazdı. Çırağan Sarayı'ndaki yangının da elektrik arızasından çıkmış olma ihtimali Sultanı korkutmuştu. Merkezi ısıtma

²¹² H. Ziya'yı koyu renkli ve önü iliklenmiş bir redingotla karşıladı. Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 42.

²¹³ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 608.

²¹⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 43.

²¹⁵ Cemil Topuzlu, **A.g.e.**, s. 149.

²¹⁶ “Gözlerinin evleri içinde müsterih olmadıklarına delalet eden bir hareketi vardı. Belli ki gözlerinde sakat denecek derecede değil, fakat bir arıza vardı. Belki bu yalnız asabi bir hadiseydi”. Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 44.

sistemini kullanmak istememesi ise şişman Sultanın sıcaktan çabuk etkilenmesine bağlanır. Ayrıca Sultanın diğer takıntısı büyük aynalardı. Bu nedenle sarayın içindeki büyük aynaları kaldırtmıştı.²¹⁷ Teknoloji ve yeniliklere mesafeli olduğu görülen Sultan Reşad, sağlığı söz konusu olduğu hallerde bile makine kullanımına yanaşmamıştır. Mesanesinden rahatsız olduğundan röntgen çekilmesi gerekiyordu ancak bunu istememiştir. Yine bu sebepten ameliyattan çekinmiş, ameliyat olması halinde öleceğini düşünür ve çok korkardı.²¹⁸ Bu yönleriyle yeniliğe kapalı ve oldukça muhafazakâr bir karakter taşıdığı söylenebilir.

2.4. Sultanın İttihatçılarla ve İleri Gelen Devlet Adamlarıyla İlişkileri

Padişahın huzura kabul etmekten, konuşmaktan zevk aldığı kişiler arasında Said ve Kamil Paşalar bulunmaktaydı. Bunlar eski devlet geleneğine göre yetişmiş olmaları nedeniyle saray kurallarına oldukça dikkat etmeleri ve Sultanın gönlünü hoş tutmaları neticesinde Padişah bu kişileri sarayda ağırlamaktan memnuniyet duyardı. Bu kişileri sarayında sık sık ağırlamasının bir diğer sebebi de Sultan Abdülhamid döneminde çalışmış kişileri tanımak ve kendi yanına çekmek istemesiydi. Hatta mümkün olursa bu kişileri önemli görevlere getirmeye çalışırdı. Namuslarıyla, şöhretleriyle, iktidarlarıyla tanınmış eski devlet adamlarını da saraya davet ederdi. Bunlar arasında büyük şairlerden Abdülhak Hamit Tarhan, Köse Raif Paşa, Recaizade Ekrem ve Abdurrahman Şeref gibi isimler bulunmaktaydı.²¹⁹ Sultan Reşad'ın muhabbetini sevdiği Keçecizade Reşad Fuad Bey de saraya sık sık gelenlerdendi. Fuad Bey hoş sohbet bir kişi olması ve iyi derecedeki tarih bilgisi sayesinde Sultan'ın sevdiği kişiler arasında yer almıştır.²²⁰

Padişah, sözünü dinleyip isteklerini hemen yerine getirenleri severdi. Talat Paşa'nın onun arzularıyla yakından ilgilenmesinden memnun olurdu. Sevdiği kişilerin ihtiyaçları sıkıntılarıyla yakından ilgilenen Sultan, Talat Paşa'nın evinin olmamasını kendine dert edinerek ona bir ev alması için yardım teklifinden bulunmuştu. Ancak Talat Paşa bunu kabul etmemiştir. Padişahın değer verdiği isimlerden biri de Said Halim Paşa'ydı. Padişah, Paşa'yı çok sever bir şey gerekse ondan isterdi ancak zamanla Said Halim Paşa'nın elindeki iktidarın gitmesi ile padişahın isteklerini yerine getiremez olunca padişahın gözündeki itibarını da kaybetmiştir. Padişah, "O bizim dediklerimizi yapmaz" diye arzu ettiği şeyleri Talat ve Enver Paşalara söylerdi. Talat Paşa, padişahın arzu ettiği şeyleri yapılacak bir şey ise cebinden not defterini

²¹⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 632-634.

²¹⁸ Cemil Topuzlu, **A.g.e.**, s. 149.

²¹⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 325-326.

²²⁰ Süleyman Kani İrtem, **A.g.e.**, s. 78.

çıkartıp kaydeder ve onu derhal yerine getirirdi. Eğer yapılamayacak bir şey ise münasip bir şekilde bildirirdi. Sultan bu durumdan oldukça memnun kalırdı.²²¹

2.5. Sultan Reşad'ın II. Abdülhamid ile İlişkisi

Sultan Reşad'ın ağabeyi II. Abdülhamid ile arası hiçbir zaman iyi olmamıştı. Çünkü Sultan Abdülhamid, Şehzade Reşad'dan pek hoşlanmıyordu. Kendisine rakip gördüğünden olacak ki Reşad adını bile duymak istemezdi.²²² Buna mukabil diğer biraderleri Murad, Kemaleddin ve Vahdettin'i sevdiği dönemin tanıklarınca ifade edilmektedir. Sultan Reşad ve II. Abdülhamid karakter olarak birbirlerinden oldukça farklıydılar. Ayrıca Sultan Abdülhamid'in kardeşine aşırı bir antipatisi olduğu açıktır. Abdülhamid'in, kendisinden iki yaş küçük kardeşinin mavi gözlerinin nazarından korktuğu, nazarla kanarya kuşu ve atının ölümüne yol açtığı ve kızının hastalanmasına sebep olduğunu Tahsin Paşa'ya anlatmıştır.²²³ Bu sebeple olacak ki Şehzade Reşad, bayramlarda tebrik için geldiğinde saraydan ayrılmasından hemen sonra II. Abdülhamid kurbanlar kestirip dualar ettirdiği, tütsüler yaktırdığı, halkın dilindeydi. Padişahlığı sırasında Rumeli'de ziyaret ettiği yerlerin sonraları peş peşe elimizden çıkması yahut işgal edilmesi, uğursuzluk söylentilerini daha da pekiştirmişti. II. Abdülhamid, Şehzade Reşad'ı sıkı kontrol altında tutturmuş ve kimseyle görüşmesine müsaade etmemişti. Bu durumu da şöyle bir sebebe bağlamaktaydı. Kardeşinin bir patavatsızlık edebileceği endişesiyle “kendisini halka göstermemekle, bizim biradere çok büyük iyilik ediyorum” demiştir.²²⁴

Sultan Abdülhamid'e göre, Şehzade Mehmed Reşad gösterişi severdi. Bu nedenle halka kendini dindar ve muttaki göstermek isterdi. Yine kendisinin hareminden olup saray dışına evlilikle giden cariyelere para göndermesini, halkla temas ve ilişki kurmanın bir yolu olarak değerlendirdiğini belirtmiştir.²²⁵ Şehzade Reşad'ın Beşiktaş Sarayı'ndan Maslak Köşkü'ne gidip gelirken halkla temas etmemesi için özellikle önlem alınırdı. Tahsin Paşa, kendisinin Yıldız'da bulunduğu on dört sene boyunca Mehmed Reşad'ın Yıldız'a gittiğini görmediğini ve işitmediğini belirtmektedir. Buna karşın II. Abdülhamid, diğer kardeşi Vahdettin'i sevmekte ve onu sık sık Yıldız'da ağırlayarak uzun vakit geçirilmekteydi.²²⁶ Bu sırada Şehzade Reşad'ın

²²¹ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 140.

²²² Örikağasızâde Hasan Sırrı, **Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi**, Yay. Haz. Ali Adem Yörük, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 229.

²²³ Tahsin Paşa, **Abdülhamit-Yıldız Hatıraları**, s.241-242.

²²⁴ Tahsin Paşa, **Abdülhamit-Yıldız Hatıraları**, s. 242; Örikağasızâde Hasan Sırrı, **Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi**, s. 232; Murat Bardakçı, **Şahbaba**, Pan Yayınları, İstanbul 1998, s. 51.

²²⁵ Tahsin Paşa, **Abdülhamit-Yıldız Hatıraları**, s. 242.

²²⁶ Tahsin Paşa, **Abdülhamit-Yıldız Hatıraları**, s. 244.

daire, adamları ve yaşayışı göz ardı edilmiş ve burası unutturulmaya çalışılmıştır. Dikkatlerin Vahdettin Efendi'ye çevrilmesini özellikle istemiştir.²²⁷

II. Abdülhamid, saltanatının son döneminde on seneden fazla Şehzade Reşad ile görüşmemiş oldukları halde Meşrutiyetin tekrar ilan edilmesinden kısa bir süre sonra iki kardeş bir araya gelmişlerdi. Yıldız'da gerçekleşen bu görüşmede Veliaht Reşad'ı ayakta karşılayan Sultan II. Abdülhamid, II. Meşrutiyetin ilanına sebep olan olaylardan onu sorumlu tutmuş ve Reşad Efendi'yi kabul edip içeri girince yakasından tutarak “bu senin başının altındadır birader, bu senin başının altındadır birader” diye birkaç kere tekrar etmiş, kendisi de yakasını çekip kurtararak “Bu benim başımın altında değil, sizin idarenizin netâyicindendir efendim” demiştir.²²⁸

Sultan Reşad'ın tahta çıkmasından sonra Abdülhamid ile ilişkilerine dair kimi vakalar da mevcuttu. Sultan Abdülhamid'in büyük düşmanlarından Ahmet Rıza Bey, memlekette fitne çıkmasına mani olmak için tahttan indirilmiş padişahın hayatına son verilmesinin daha uygun olacağını söylemişti. Ayrıca Yusuf İzzeddin Efendi'nin de bu fikri teyit etmesi padişahı kararsız bırakmıştı. Bu konuda Ahmet Reşit Bey'e fikrini sormuştur. O da “siyasî hayatına Meclis-i Milli kararıyla son verilmiş olan II. Abdülhamid'in Osmanlı soyundan biri olması haysiyetiyle, hayat müddeti Allah'ın takdiridir. Otuz üç sene devam eden saltanatında, vehmi sebebiyle, en fazla azap çeken yine kendisi olduğuna göre bugün halinden tamamen memnun olması doğaldır. Hayatın lezzetini ancak şimdi almaktadır. Tehlikeli birtakım teşebbüslere girişmek şöyle dursun, o hayat kendisine külfetsiz teklif edilse bile yine kabul etmez sanırım. Eski devirlerden istifa etmiş olan bazı kimselerin bu kadar ham bir hayale kapılmaları düşünülse dahi böyle bir niyet, daha cenin halinde iken mahvolmaya mahkûmdur” demesiyle Sultan Reşad, II. Abdülhamid'in öldürülmesi kararından vazgeçmiştir.²²⁹

Sultan Reşad, tahttan indirilmiş olan abisi II. Abdülhamid'e hep saygıyla davranmış ve çevresindekilere de o şekilde davranmalarını emretmiştir. Mehmed Reşad, ağabeyine genellikle “birader, biraderim” veya hakan derdi. II. Abdülhamid'in baskısı altında geçirdiği zamanları hatırladığında sinirlenip bu zamanlarda ise, “Hakan-ı Mahlu”²³⁰ demiştir.²³¹ Ancak daha fazlasını hiçbir zaman kullanmamış, abisinin arkasından ağır bir söz söylememiştir. Sultan

²²⁷ Tahsin Paşa, **Abdülhamit-Yıldız Hatıraları**, s. 245.

²²⁸ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 60-61.

²²⁹ Ahmet Reşit Rey, **A.g.e.**, s. 290.

²³⁰ Devrik Hakan

²³¹ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 87.

Reşad hizmetlilerinden hanedan üyeleri ve Abdülhamid aleyhinde söz işitmek istememiştir.²³² Sultan Reşad ağabeyi döneminde çalışmış devlet adamları ile görüşmekten her zaman keyif almıştır. Mümkün olduğu sürece onlara görevlerini geri vermiştir. Yanında çalışanlara ağabeyinin hal’ edilmesinin iyi olup olmadığını sorar onların Sultan Abdülhamid ile ilgili fikirlerini öğrenmek istemiştir.²³³

Sultan Abdülhamid’in Balkan Savaşları sırasında 1912 Selanik’in işgal edilmesi tehlikesi karşısında tekrar İstanbul’a getirilerek Beylerbeyi Sarayı’na yerleştirilmesi²³⁴ Sultan Reşad’ı telaşlandırmıştır. Özellikle Sultan Abdülhamid’in önemli adamlarından olan Kamil Paşa’ya güvenmiyordu. Sultanı tahtan indirilme korkusu sarmıştır. Çevresindekilere “Kamil Paşa güvenilir biri midir? şeklinde sorular yöneltirdi. Bu soruya her ne kadar kendisini rahatlatacak cevaplar aldıysa da endişesi geçmemiştir.²³⁵

2.6. Sultan Reşad’ın Cülusu ve Meşrutiyet Sarayı

2.6.1. Cülus Töreni

31 Mart Vakası üzerine Meclis-i Umumi, Şeyhülislam’ın fetvasıyla Sultan Abdülhamid’i tahtan indirerek, 27 Nisan 1909’da Veliaht Reşad Efendi’nin tahta çıkmasını kararlaştırdı. Kanun-i Esasi’nin 3. maddesi, saltanat ve hilafet hakkını Osmanlıları arasında en yaşlı üyeye vermişti. Bu nedenle taht zaten Veliaht Reşad Efendi’nin hakkıydı.²³⁶ Dolayısıyla Veliaht Reşad, Sultan V. Mehmed Han²³⁷ unvanıyla hilafet ve saltanat makamına getirildi. Meclis, isyanı bastıran Hareket Ordusu’nun İstanbul’a girişini şehrin ikinci fethi sayarak yeni padişaha Beşinci Mehmed unvanının verilmesini kararlaştırdı.²³⁸ Bu kararı

²³² Süleyman Kani İrtem, **A.g.e.**, s.83.

²³³ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 60.

²³⁴ Sultan II. Abdülhamid’in Beylerbeyi günlerinin ayrıntısı için bkz. Aydın Çakmak, **Sürgünde Bir Hakan (II. Abdülhamid’in Selanik ve Beylerbeyi Günleri)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

²³⁵ Ahmet Reşit (Rey) Bey’e Padişah bir gün bana, “Kamil Paşa güvenli midir? Büyük biradere uzun müddet hizmet etmişti” tarzında bir soruyla fikrimi sordu. Bu sualden maksat, muharebe sebebiyle Selanik’ten İstanbul’a getirilerek Beylerbeyi Sarayı’nda ikamet ettirilen Sultan Hamid’in tahta oturtulması endişesi olduğu aşikârdı. Kamil Paşa hakkında kesin ve ispatlarıyla teminat verdikten sonra, vaktiyle Mabeyn Başkatibliğinde bulunmuş olmak dolayısıyla kendimi de korumuş olmak için dedim ki; “biraderinizin siyasî hayatı bitmiştir; yeniden o mevkiye gelmesine imkân yoktur. Hiç kimse böyle bir hadiseyi düşünemez bile”. Ahmet Reşit Rey, **A.g.e.**, s. 290.

²³⁶ **Düstur**, Tertip 2, C. 1, s. 166. Sultan Abdülhamid-i Sani’nin Hilafet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniye’den Iskat ve Veliahd-ı Meşru Mehmed Reşad Efendi Hazretleri Sultan Mehmed Han-ı Hamis Unvanı ile Makam-ı Hilafet ve Saltanata İs’ad ve İclası Hakkında Meclis-i Umumi-i Milli Kararnâmesi (27 Nisan 1909)

²³⁷ Sultan adının daima Reşad olarak anılmasını istemiştir. “bu benim meşhur isimdir” demekte ve hatta sikkelerde tuğranın yanında kazanmış olan Reşad kelimesinin bazen iyi hak edilmemesine canı sıkılır. Maliye Nazırının bu konuda uyarılmasını ister. Padişah ismi ile beraber Reşad mahlasının daima zikredilmesini istemektedir. **Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)**, s. 89; Ahmet Refik, **A.g.e.**, s. 16-18.

²³⁸ Bazı araştırmacılar, Şehzade Reşad’a Mehmed isminin padişah olmasından sonra meclis tarafından İstanbul fatihi II. Mehmed’e izafeten verildiğini iddia etmiş ise de son zamanlarda Cengiz Gönçü’nün tespit ettiği arşiv

kendisine bildirmek üzere ayandan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, milletvekillerinden Aristidi Paşa, Talat Bey, Babekyan Efendi'den bir heyet oluşturuldu. Bu heyet Dolmabahçe Sarayı'na giderek Sultan Mehmed Reşad'a millet arzusu üzerine saltanat makamına getirilmiş olduklarını bildirdi.²³⁹ Bunun üzerine Sultan Reşad;

“Otuz üç senedir i’tidalimi muhafaza etdim. Bu müddet zarfında dâimâ milletin selâmet ve sa’adetine duâlar ettim. Mâdem ki millet beni arzu ediyor maa’t-teşekkür bu hizmeti kabûl ederim. Benim birinci emelim şer-i şerîf ve kânun-ı esâsi mucibince icrâ-yı hükûmetdir. Milletimden bir ferdin burnu kanar ise benim yüreğim kanar. Otuz senedir âlâm-ı istibdâdı beraber çektik. Ne acı şey olduğunu biliriz. Cenâb-ı Hak muvaffakiyyet ihsân eder ise bahtiyârım” sözleri ile onlara karşılık vermiştir. Yanında bulunun şehzade Vahdeddin Efendi ve çocukları Ziyaeddin, Necmeddin ve Ömer Hilmi Efendiler ile beraber²⁴⁰ Sirkeci'ye doğru yola çıktılar. Padişahın Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılmasının ardından Tophane Talim Meydanı'nda yeni padişahın cülusunu haber veren toplar atılmaya başlar. Bu top seslerini duyan yeni hükümdâr heyecanlandı. Sultan'ın heyecanı karşısında Ahmet Muhtar Paşa, “efendimizin cülus-u hümayûnlarının topları” diye sakinleştirmeye çalışmıştı. Ancak Sultan Reşad bu sözlerle pek güvenmeyerek “top cülûsu müteakip atılır” demiş. Sultan Reşad Sirkeci İskeleyi'ne çıkınca halkın “padişahım çok yaşa” diye bağışmalarını işitince endişesi geçmiştir.²⁴¹

Dolmabahçe Sarayı'ndan biat merasimi için ayrılan yeni padişahı Sirkeci'de asker Hürriyet Marşı ile karşıladı. Padişah burada hazır bulunanlara iltifatta bulunup halkı selamladıktan sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile birlikte Harbiye Nezaretine geçti. Biat törenleri genellikle Topkapı Sarayı'nda yapılırken V. Murat gibi Sultan Reşad'ın biat merasimleri Harbiye Nezareti'nde gerçekleşmiştir. Cülusları askeri bir darbe sonucu gerçekleşen padişahların biat merasimleri de darbeyi yapanlar tarafından aceleyle getirilerek herhangi bir karışıklığa mahal vermeden Harbiye Nezareti'nde yapılmıştır.²⁴² Biat töreninin Harbiye Nezaretinde yapılması Osmanlı Devleti'nin karar alma mekanizmasında askerin ve

belgelerinde bunun doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Zira Şehzade Reşad'ın doğumunun ertesi günü babası Sultan Abdülmecid tarafından kendisine “Mehmed Reşad” şeklinde hitap edildiği belgelerde açıkça görülmektedir. Bkz. **BOA, HAT.** 1641/252; **BOA. A. AMD.** 1/15, 3 Kasım 1844; Fatih Tetik, **Meşrutîyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı Sultan V. Mehmed Reşad'ın Hayatı**, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017, s. 27.

²³⁹ Mevlanzade Rıfat, **31 Mart/ Bir ihtilalin Hikâyesi**, Pınar Yayınları, İstanbul 2010, s. 83.

²⁴⁰ **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi**, s. 29.

²⁴¹ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 38.

²⁴² Hakan T. Karateke, **Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler**, Kitap Yayınları, İstanbul 2004, s. 30.

ordunun başındaki Harbiye Nezareti'nin gücünü göstermektedir. Nitekim bundan başta savaş kararları olmak üzere sonraki siyasal gelişmelerde ne kadar etkili oldukları görülecektir.

Harbiye Nezareti salonunda Meclis-i Mebusan ve Ayan heyeti ile Şeyhülislam, Fetva Emmini, Harbiye Nazırı, diğer vükela ile birçok askeri ve mülki erkân sultanı karşıladı. Padişah Talimhâne Meydanı'na girince Yangın Kulesine, üzerinde padişaha ait tuğra bulunan zat-ı şahaneye mahsus saltanat sancağı çekildi. Padişah, orada bulunanların alkışları arasında Harbiye Nezareti'nin büyük salonuna girdi ve orada tahta oturarak şu konuşmayı yaptı: *“Kamuoyunun hakkımda göstermiş olduğu bu güzel kabulden dolayı çok teşekkürler ederim. Asıl, hürriyetin ilk padişahı olduğumdan dolayı onur duyuyorum. Benden sonra gelen ikincisi olacaktır”*. Bu kısa nutuktan sonra orada biat töreni başladı. Ancak biat töreninden önce Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, Sultan'a yemin ettirdi.²⁴³ 20 Mayıs 1909'da da Sultan Meclis'e giderek tekrar yemin etmiştir. Sultan bu hareketi ile Meşrutiyete bağlı kalacağını göstermek istemiştir. Abdülhamid'in mecliste meşrutiyete bağlı kalacağına dair yemin etmediği düşünüldüğünde Sultan Reşad'ın bu tavrı ile vekiller üzerinde olumlu bir etki bıraktığı düşünülebilir.²⁴⁴

Önce ayandan Şerif Ali Haydar Bey arkasından sırasıyla Sadrazam, Şeyhülislam, Fetva Emmini, Ayan ve Mebusan Reisleri, Mareşal Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve bütün vekiller Ayan ve Mebusan Heyetleri, askerî, ilmî ve mülkî erkân, Rum ve Ermeni patriği temsilcisi, Bulgar Eksarhı ve diğer ileri gelenler biatte bulunarak resmi tebrikte bulundular. Biat töreni bitince Fetva Emmini tarafından bir dua okundu. Duadan sonra Padişah kısa bir konuşma daha yaptı: *“Gerek millete gerek Ayan, Mebusan ve Heyet-i Vükela'ya teşekkürler ederim. Emel ve arzum devlet ve milletin refah ve sadakatidir”*. Bundan sonra Padişah Harbiye Nezareti'nden çıkarak Topkapı'ya geldi. Hırka-i Saadet'i ziyaretlerinde *“Ben Meşrutiyetin ve bütün Osmanlılarla beraber bu makamın hizmetçisiyim”* ifadelerini sarf etmişti. Padişah, bir süre daha burada zaman geçirdikten sonra geri dönmüştür.²⁴⁵ Cülustan birkaç gün sonra Padişah Babiâli'ye gitmiş, mecliste cülus hattı okunurken burada bulunmuş ayrıca orduya hitaben ikinci bir nutuk ta Harbiye Nezareti Talimhanesi'nde okunmuştur.²⁴⁶

Meşrutiyetin ilanını bir bayram havasında karşılayan halkın önemli bir kısmı meşrutiyet padişahı Mehmed Reşad'ın tahta çıkışını ve cülus törenini takdirle takip etmekteydi. Ancak

²⁴³ Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s. 29.

²⁴⁴ Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi (MUZC), C. 1, s. 38-41; Kenan Olgun, A.g.e., s. 78.

²⁴⁵ Mevlanzade Rifat, A.g.e., s. 84-85.

²⁴⁶ Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s. 53-58.

Abdülhamid taraftarları ve İttihatçılara muhalif bir kesim ise Sultan Reşad'ın cülusunu hoş karşılamadılar. Özellikle Sultan'ın tahta çıktığı Salı günü uğursuz sayıldığından bu cülus onlar için hayırsız bir olay olarak görülmüştür.²⁴⁷

1826 yılında cülus bahşişleri hazineye fazlaca yük olması ve bahşişten çok haraç haline gelmesi nedeniyle kaldırılmıştı. Ancak II. Abdülhamid kendi servetinden cülus bahşişi sayılabilecek miktarda hediyeler dağıtmıştı. Sultan Reşad da mabeyn maiyetine cülûsiye vererek bu âdeti devam ettirmek istedi. Fakat yeni usulde çalışanlar maaşlarını hazineden alacaklardı, bu nedenle Sultan'ın bu isteği geri çevirildi.²⁴⁸

12 Mayıs 1909'da Sultan Reşad için Kılıç Kuşanma Alayı yapılmıştır.²⁴⁹ Sultan'a Kılıç kuşatmak için İttihat ve Terakki ile ilişkisi bulunan Çelebi Abdülhalim Efendi hazır bulundurulmuştur.²⁵⁰ Sultan Reşad saraydan Söğütlü yatına binerek Eyüp Sultan'a gitmiştir. Şehzadeler, vükela, ayan üyeleri ve mebuslar tören için padişaha eşlik etmişlerdir. Türbede Ahmed Muhtar Paşa, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, eski Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, yeni Şeyhülislam Sahib Molla Bey ve bir kısım ileri gelen devlet erkânı hazır bulunuyorlardı.²⁵¹ Bu törene sadrazam ve şeyhülislamın katılması alışılmış bir durum iken Hareket Ordusu Kumandanı ve Meclis başkanının da bu törene katılması güç unsurlarının artık değiştiğinin habercisiydi.

Çelebi Efendi mutat törenle Hazret-i Ömer'e ait kılıcı yeni padişaha kuşattı. Bu merasimin ardından Sultan Reşad, iki rekât namaz kılmış ve namazdan sonra Sütlüce Tekkesi Şeyhi Elif Efendi tarafından sakal bırakma duası yapılmıştır.²⁵² Öğle namazını Eyüp Camii'nde kılan Padişah buradan araba ile Topkapı Sarayı'na gitmiş aslında törenin bu kısmını at ile yapması gereken Sultan, yaşı ve fazla kilosu sebebiyle araba ile yapmıştır.²⁵³ Topkapı Sarayı'na geçen Sultan Hırka-i Saadet Dairesini ziyaret etmiştir. Daha sonra Söğütlü Yatı ile Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür. Sultan Reşad, Topkapı Sarayı'ndan döndüğü sırada Sadrazam ile Meclis Reisi'ne Kılıç Alayı sırasında İstanbul halkından gördüğü saygı ve ilgiden çok memnun kaldığını belirterek bunun bir beyanname ile yayınlanmasını istemiştir.²⁵⁴ Çocukluğunda Sultan

²⁴⁷ Mehmet Salahaddin, **Bildiklerim**, Kahire 1334 (1915), s. 26.

²⁴⁸ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 35; Hakan T. Karateke, **A.g.e.**, s. 40.

²⁴⁹ Kılıç Alayı Merasimine dair programın ayrıntısı için bkz. **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi**, Yay. Haz. Cengiz Göncü, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017, s. 68-71.

²⁵⁰ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 40.

²⁵¹ **BOA, DH. MKT.** 2801/78 (12 Rebiyülahir 1327/3 Mayıs 1909) Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti ve Zabtiye Nezareti'ne gönderilen yazı.

²⁵² **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, C. 6, s. 3457.

²⁵³ Hakan T. Karateke, **A.g.e.**, s. 69.

²⁵⁴ **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, C.6, s. 3457; Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 40.

II. Abdülhamid'in Kılıç Alayını gören ve alaydaki şatafattan çok etkilenen Halit Ziya, Sultan Reşad'ın Kılıç Alayının oldukça sade ve ihtişamdan uzak olduğunu belirtmektedir.²⁵⁵ Keza Sultan Reşad'ın Kılıç Kuşanma törenine şahitlik eden Mary Mills Patrick bu töreni şu şekilde anlatmaktadır:

“Otuz yıl evvel katıldığım Sultan Hamid'in merasimiyle bir tezat teşkil ediyordu. Ne gösterişli iskeleler ne parlak kıyafetleriyle sıra sıra dizilmiş diplomatlar ne de zarif işlemeli giysileriyle hizmetkârlar vardı. Sultan, dolaşmaya çıkmış yaşlı bir adam görünümündeydi. Tören alayının en önemli kısmını ulema arabaları oluşturuyordu”.²⁵⁶

Mutat olduğu üzere tahta çıkan padişahın cülûsu yabancı devlet başkanlarına bildirilirdi. Sultan Reşad'ın tahta cülûsunun ardından İtalya, İngiltere ve Fransa devlet başkanlarına tebliğde bulunmak üzere “fevkalâde sefir” olarak Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İstanbul'dan yola çıkarak 4 Haziran'da Viyana'ya, 8 Haziran'da Roma'ya, 12 Haziran'da Paris'e ve 22 Haziran'da Londra'ya ulaşarak görevini yerine getirdi.²⁵⁷

Cülûs ve kılıç kuşanma törenlerinin ardından Osmanlı Sarayı artık değişmeye başladı. Sarayda o zamana dek görülmeyen farklılıklar yaşandı. Aşağıda konunun ayrıntısında girilerek değişen padişahlık kurumunun saray hayatı, padişahın tahsisatı ve sair mevzular üzerindeki etkisi incelenecektir.

2.6.2. Sultan'ın Sarayında İTC Etkisi

Yeni padişahın tahta çıkışı ile birlikte bürokratlar onun henüz nasıl bir padişah olacağını bilmiyorlardı. Bu nedenle ona temkinli yaklaşmışlardı. Sultan II. Abdülhamid döneminde yaşadıklarının aynısını tekrar yaşamak istemiyorlardı. Bu nedenle saraydan gelebilecek tehditlere karşı birtakım önlemler aldılar. Bunların başında da Sultan'ı maddi olarak etkisizleştirmek geliyordu. Zira maddi gücü olmayan bir padişahın bürokrasi ve halk üzerinde etkili politikalar geliştirmesi ve uygulaması mümkün olmayacaktı. Bu nedenle tahta çıkışının ardından hükümet kararıyla Sultan Reşad için yirmi beş bin lira tahsisat teklif edildi.²⁵⁸ Şimdiye kadar hiçbir padişah böyle düşük bir bütçe ile tahta çıkmamıştı. Bu düşük miktar yetmezmiş gibi padişahın, bu paranın beş bin lirasından da vazgeçmesini istediler. Bunun gerekçesi ise eğer padişah beş bin liradan vazgeçerse halkın gözündeki daha iyi bir konuma sahip olacağı

²⁵⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 123.

²⁵⁶ Mary Mills Patrick, **Son Sultanların İstanbul'unda (Siyaset-Modernleşme-Yabancı Okullar)**, Çev. Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 225.

²⁵⁷ **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi**, s. 187-197; **II. Meşrutiyet ve Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi Kronolojisi**, s. 55.

²⁵⁸ **MMZC**, D.1, İ.S. 3, C. 4, Oturum 58, 2 Mart 1327 (1911), s. 71.

iddiasıydı. Gelen teklif üzerine yeni padişah, herhangi bir sıkıntı çıkarmadan “paraya göre kendimizi sıkırız” diyerek meclisin önerisini itirazsız kabul etti. Ancak feragat edilen bu beş bin saray ihtiyaçları için önemli bir meblağdı. Saray masraflarının karşılanmasında zorluklar yaşanması sebebiyle bu beş bin lira daha sonra geri verildi.²⁵⁹

Teklif edilen bu bütçe ile İTC’nin amacı, şüphesiz padişahın ve sarayın gücünü azaltmaya çalışmaktı. Meşrutiyet idaresi, bu bütçe kısıtlamasıyla kalmadı. Ayrıca sultana büyük gelir sağlayan padişah emlakı de devlet hazinesine aktarılacaktı. Bu minvalde Padişahın 400.000 liralık emlak geliri devlet hazinesine alındı. Böylece Abdülhamid’in tahta çıkışından itibaren edindiği bütün emlak, arazi ve imtiyazlar Osmanlı sultanlarının elinden çıkmış oldu. Netice olarak yeni padişahın ödeneği 36.794.000 kuruştan 2.000.000 kuruşa indirildi. Saray ve hanedan ödenekleri, Sultan Abdülaziz’in saltanat yıllarında bütçenin ortalama %5,3’ini kapsıyordu, Abdülhamid döneminde ortalama %4,6, meşrutiyet yıllarında ise ortalama %1,5’tir. Bu da gösteriyor ki Meşrutiyet idaresi, saray ve hanedan ödeneklerini, Abdülhamid dönemine göre 2/3 oranında azaltmıştı. Böylece, saray ve paşalar için zenginleşme ve iktisadi iktidar elde etmenin yolu da kapatılmış oluyordu. Bütçedeki tasarrufun doğal bir neticesi olarak saray personeline çeşitli kısıtlamalar yapılmıştı. Bunun gibi iktisadi kontrol önlemlerinin yanında idari ve bürokratik kontrolü sağlamak üzere kimi adımlar da atıldı. Bu cümleden olarak saray başmabeyncisi ve başkâtibi atamasına da müdahale edilmiş ve İTC’ye yakın kişiler bu göreve getirilmişti.²⁶⁰

Padişahın siyasî alandaki yetersizliği tahta çıkışının ilk günlerinde kendini göstermişti. O zamana kadar herhangi bir resmî törende bulunmaması ve şehzadelik yıllarında siyasî bir sorumluluğunun olmaması neticesinde devlet yönetimine oldukça uzak kalmıştı. Bu nedenle tahta çıkışının ardından cülusu için ziyarete gelen heyetleri karşılama konusunda sıkıntılar yaşamıştı. Dönemin başkâtibi olan Halit Ziya Bey ve başmabeynci Lütfi Simavi’nin yardımı ile bu süreci atlatmaya çalışmıştı. Nitekim görüştüğü heyetler hangi protokol kurallarının ve bürokratik dilin kullanılacağı konusunda kendisinden fikir alırdı. Başkâtip aynı zamanda padişahın heyetlerle uzun görüşmesine, mesela onlardan vilayetler hakkında malumat istemesine, halkın ihtiyaçlarına dair izahat almasına engel olurdu. Çünkü bu konular hükümete ait işlerdi, neticede malumat ve izahat vermek vazifesi de mebuslara düşerdi. Böyle davranılmasının diğer bir sebebi de ömrünü siyasetten uzak geçirmiş sultanın eksikliklerinin

²⁵⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 127.

²⁶⁰ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınları, Ankara 2011, s. 232-233.

açığa çıkmasını engellemekti.²⁶¹ Hal böyle olunca Halit Ziya, Sultan Mehmed Reşad'ın başında adeta cemiyetin bir bekçisi gibi partinin belirlediği sınırların dışına çıkmasına engel oluyordu. Bu durum karşısında Sultan, bilgisizliğinin ve tecrübesizliğinin neticesinde ikinci bir göz hapsine maruz kalmıştı denilebilir. Padişahın en yakınında hizmet eden bu görevliler İTC'ye yakın kişiler olduğundan Sultanın hareket alanı sınırlanmıştı. Zira Halit Ziya Uşaklıgil'in Mabeyn Başkâtibi, Tevfik Bey'in de ikinci mabeynci olarak atanmalarıyla İttihatçıların saraydaki konumları güçlenmişti. Mabeyn, Padişah ile Meclis-i Mebusan arasındaki ilişkileri yürüten ve son derece önemli işlevleri olan bir kurumdur. Ali Akyıldız kurum için şu ifadeleri aktarmaktadır: “Mabeyn Kitabeti ile başmabeyncilik, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hükümetin sarayı ve padişahı kontrol mekanizması olarak kullanıldı. Nitekim bu görevlileri artık padişah değil hükümet belirlemeye başladı”.²⁶² Bu nedenle, Mabeyn'de İttihatçılara yakın kişilerin görev almış olması İTC'nin saray üzerindeki hâkimiyet ve kontrolünü açıkça göstermektedir.²⁶³

2.6.3. Sultanın Maîyeti

Sultan Mehmed Reşad'ın maîyeti, kendinden önceki padişahlara oranla oldukça sınırlıydı. Yukarıda da belirtildiği üzere sarayın eski durumuna dönmesinden endişe eden İTC, önce padişahın daha sonra da sarayın tahsisatını oldukça düşük bir miktara çekmişti. Bunun yanı sıra saraydaki görevlilerin sayısı da azaltılmıştı. Zira II. Abdülhamid döneminde Mâbeyn Baş Kitabet Dairesi yirmi beş kâtipten oluşurken bu sayı Sultan Reşad döneminde başkâtip ile birlikte dörde düşürülmüştü.²⁶⁴ Yine sarayın haberleşme işleri için on nefer emir çavuşu tayin edilmişti.²⁶⁵ Böylece Sultan Reşad'ın Mâbeyn'de doğrudan doğruya hususi hizmeti ile vazifeli olanların adedi onu geçmemiş bulunuyordu. Bu düşüşün sebebi sadece tahsisattan kaynaklanmıyordu. Ayrıca II. Meşrutiyetin uygulanmasıyla devlet işlerinin saraydan meclise kayması bundaki en önemli etkendi. Akşin'e göre Padişah artık istifa ve tayinlerde kendiliğinden rol oynamıyordu. O İngiltere Kralları gibi iktidar hükümetinin akla yatkın bulduğu isteklerini uygulamakla yetinmekteydi.²⁶⁶ Keza Sultan Reşad dönemi sarayının nasıl etkisiz bir hale dönüştüğünü anlatan Halit Ziya, bu durumu açık şekilde tasvir etmektedir.

²⁶¹ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 272.

²⁶² Ali Akyıldız, “Mâbeyn-i Hümayûn”, **DİA**, C. 27, İstanbul 2003, s. 286.

²⁶³ Aykut Kansu, **İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908- 1913**, Çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 143.

²⁶⁴ Süleyman Kani İrtem, **A. g.e.**, s. 44.

²⁶⁵ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İrade Hususi (İ.HUS)**, 175/80, 9 Recep 1327 (27 Temmuz 1909), Harbiye Nezareti'ne Saray-ı Hümayûnun haberleşmesi ve muhaberatı için lazım görülen on nefer emir çavuşu tayini hakkında yazılan tezkire.

²⁶⁶ Sina Akşin, **A.g.e.**, s. 290.

Eskiden sarayda çalışan görevliler ve memurlar yüksek bir itibar ile ehemmiyete sahipken meşrutiyet döneminde ağırlığın meclise kayması ile birlikte sarayda çalışanların padişahın şahsi hizmetlerini görenler ve şehzadelerin maiyetinde çalışanlar artık çok bir mana ifade etmiyordu. Hatta Halit Ziya'ya göre sarayda görev yapan bir vezir artık “konak hademesinden” farksızdı. Bu saray artık mevki peşinde koşanların yeri değildi.²⁶⁷

İTC, sarayda tehlikeli görülen kişileri derhal uzaklaştırmanın yolunu arardı. Zira saraydan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı her türlü önlemleri alan Cemiyet, Sultanın nerdeyse tek adamı olarak Esvapçıbaşılığına tayin edilen Sabit Bey'in padişahın çok önemli bir adamı olması ve padişaha akıl hocalığı yaptığı rivayetleri dolayısıyla harekete geçmiştir.²⁶⁸ Bu nedenle Sabit Bey'in sarayda nüfuz kazanabileceği endişesiyle Hareket Ordusu kumandanlığı kendisini saraydan uzaklaştırmak istemişti. Lütfi Bey ve Halit Bey'in teminat vermeleri ve daha önce de padişahın sevdiği adamların Selanik'e gönderilmesi nedeniyle bu durum ancak engellenebilmişti.²⁶⁹

2.6.4. Meşrutiyet Sarayında Yeri Olmayan Darüssaade Ağaları

Kızlarağaları²⁷⁰ veya Darüssade Ağalığı²⁷¹, 17. yüzyıldan itibaren sarayda önemli roller oynayan ve padişahlar üzerinde etkili olan görevlilerdi. Sultan Reşad döneminde de bulundukları konum dolayısıyla meşrutiyet sarayının en göze batan kişileri olmuşlardır. Sultan II. Abdülhamid zamanında Kızlar Ağası Behram Ağa büyük bir nüfuz elde etmiştir. Dolayısıyla sarayda yeni bir düzen kurmaya çalışan meşrutiyet yöneticileri, Darüssaade Ağalığının etkili bir kurum olduğunu fark ederek bu konuda tedbir almaya girişmişlerdi. Meşrutiyet idarecileri, bu dönemde saraylarda yer alan harem ağalarının mevcudiyetinin meşrutî sistem ile uzlaşmadığını düşünmekteydiler. Bu sebeple, padişahın cülusunun ardından Darüssaade Ağasının yetkileri alınmış ve herhangi bir tehlike teşkil etmesinin önüne geçilmişti. 14 Ağustos 1909'da çıkarılan irade-i seniyye ile dönemin Darüssade Ağası Fahrettin Ağa'nın nüfuz kazanmasını önlemek için bu ağalara verilen “devletlü” sıfatı kaldırıldı ve yerine “inayetlü”

²⁶⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 62.

²⁶⁸ Ahmet Reşit Rey, **A.g.e.**, s. 289.

²⁶⁹ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 49-50.

²⁷⁰ Kızlarağaları, sarayda bulunan haremağalarının başı ve en büyük amiridir. Resmi unvanı Dar'üs-saade Ağası'ydı. 16. yüzyılın sonlarına kadar Kızlar Ağalığı saray Ak hadımlarının başı olan ve Bab'üs-saade ağası da denen Kapı ağalarına mahsus iken sonra zenci haremağalarına geçmiştir. 17. yüzyıldan itibaren nüfuzları artmıştır ve padişahlar üzerinde çok müessir olmuşlardır. Dar'üs-saade ağaları, aynı zamanda Haremeyn-i Şerife ait evkafın nazırıydılar. Bundan başka, hükümdâr namına olarak selatin evkafının idaresine de bakardı. Sarayın, Enderun ve Harem kısmının en büyük ağası ve amiri olması dolayısıyla resmi teşrifatta sıraları sadrazam ve şeyhülislamdan sonra gelirdi. Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 187.

²⁷¹ Ülkü Altındağ, “Dârüssaâde”, **DİA**, C. 9, İstanbul 1994, s. 1-3.

sıfatı kullanılarak bu ağaların törenlere katılması usulüne son verildi.²⁷² Bu şekilde Meşrutiyet Sarayı kurmaya çalışan İTC'nin, yaptıkları bu düzenlemelerle sarayı meclis ve hükümet karşısında güçsüz bırakmaya çalıştığını görmekteyiz.

2.6.5. Meşrutiyet Padişahının Yönetim Merkezi: Dolmabahçe Sarayı

Dolmabahçe Sarayı, 1843-1856 yılları arasında Sultan Abdülmecid tarafından inşa ettirildi. Tanzimat anlayışını yansıtmaları bakımından Tanzimat'ın mimarideki sembolü oldu. Fakat II. Abdülhamid burayı kısa bir süre kullandıktan sonra Yıldız Sarayı'nı inşa ederek yönetim merkezini buraya taşıdı.²⁷³ Dolmabahçe uzun bir süre atıl ve bakımsız kaldı. V. Mehmed Reşad, pederi ve amcası gibi Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmeyi tercih etti. Bunun sebebi Yıldız Sarayı'nın II. Abdülhamid'in anıları ile dolu olması ya da İttihatçıların olumsuz çağrışım yapan bu sarayı kullanmasını istememeleri olabilirdi. Senelerce metruk bir vaziyette kalmış olan bu saray, Sultan Reşad tarafından kullanılacağından acilen tamir ve tefrişe ihtiyacı vardı. 6 Mayıs 1909 tarihinde Hazine-i Hassa Nazırı Fevzi tarafından Sadarete yazılan yazıda Domabahçe Sarayı'nın fiziki şartlarının uygun olmadığı ve dolayısıyla yakın zamanda Padişahı ziyarete edecek olan elçilerin kabullerinde kullanılacak olan salonlar ve diğer odalar ayrıca vükelaya ait odaların dosta düşmana karşı kötü bir manzarada bulunmaları sebebiyle acilen tamirat, tadilat ve tefrişattan geçmesi gerektiği belirtilmekteydi. Ancak bu sırada kötü olan ekonomik koşullar sebebiyle Yıldız Saray'ında bulunan merasim ve mabeyn dairelerin hariç tutularak diğer dairelerin gereksiz görülen eşyaların buraya aktarılmasının uygun olacağı belirtiliyordu ve sadrazamdan bu konuda izin isteniyordu. Bu dosyada bulunan diğer bir belgede ise, sadareten yazılan cevapta bunun uygun olduğu belirtilmiştir. Fakat burada dikkat çeken bir yazıda Hareket Ordusu kumandanı ve Üçüncü Ordu komutanı Mahmud Şevket Paşa'nın onayı istenmiştir. Saraya ait bir meselede ordu komutanının onayına başvurulması hem devrin siyasî koşullarını göstermesi bakımından hem de Mahmud Şevket Paşa'nın konumunu göstermesi açısından önemlidir.²⁷⁴ Mahmud Şevket Paşa'nın onayı ile birlikte, Saray mimarı Vedad Bey tarafından tamir edildi. Yapılan tefriş neticesinde mobilyaları ve perdeleri elden geçirilerek her tarafı yeniden düzenlendi.²⁷⁵

Son dönem Osmanlı padişahları, günlük resmi çalışmalarını sarayın merasim dairesi denilen kısmında yapardı. Ziyaretçileri burada kabul eder ve bazı büyük resmî kabuller ile

²⁷² BOA, İ.HUS., 175/76, 27 Recep 1327 (14 Ağustos 1909) Mabeyn-i Hümayûn'dan Sadarete gönderilen tezkire.

²⁷³ II. Meşrutiyet ve Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi Kronolojisi, s. 10.

²⁷⁴ Osmanlı Arşiv belgelerinde Sultan Reşad, s. 83-85.

²⁷⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, A.g.e, s. 270-271.

ziyafetler bu kısımda verilirdi. Benzer şekilde Sultan Reşad, günlük çalışmaları için sarayın deniz tarafında boğaza bakan meşhur Zülvecheyin salonundan sonra gelen biri büyük, diğeri küçük iki salonunu tercih etmişti.²⁷⁶

Dolmabahçe, Yıldız Sarayı'nın kalabalığına karşın oldukça tenhaydı. Sultan Reşad'ın meşrutî sistemdeki padişahlığına ev sahipliği yapan Dolmabahçe Sarayı geniş salonları, divanhaneleriyle, sayısız odalarıyla boş ve sessiz haldeydi. Sarayda hayat Padişahın, haremnden nerdeyse öğlene doğru çıkmasıyla başlar ve Başkâtip maruzat için Padişahın huzuruna çıkardı. Başmabeynci, misafirleri ve ziyaretçileri haber vermek için ya da vazifesine dair işleri görüşmek için Sultanın makamına girerdi. II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nın bitmek bilmeyen ziyaretçileri ile kıyaslanınca bu ziyaretlerin nerdeyse yok denecek kadar azdı. Çünkü Dolmabahçe Sarayı bir makam ve mevki elde etmek veya bir memuriyet alabilmek için gidilecek yer değildi. Zira yeni sistemde saltanat makamının böyle bir yetkisi yoktu. Dolayısıyla bu amaçla kimse sarayın yolunu aşındırmıyordu.²⁷⁷

Eski sarayda daha önce uygulanan alışkanlığın devam etmesi uygun görülmediğinden, özel olarak davet edilmeyen kimselerin saraya gitmemeleri gerektiği, gazeteler aracılığıyla uygun şekilde ilan edildi.²⁷⁸ 1914'te çıkarılan bir irade ile padişahın huzuruna girişler düzene sokuldu. Artık Padişah ile görüşmek isteyenler saraya davet edilecekti. Nazırlar ya da Ayan ve Mebusan Meclisleri reisleri, mabeynci aracılığıyla padişahın izin alarak huzura çıkabilecekti. Asker ve bürokratların huzura kabulleri de bir nizamla bağlandı. İTC bu sayede Reşad'ı kontrol altında tutarak gelebilecek tehlikelerin önüne geçmeye çalışmıştır.²⁷⁹ Ayrıca, mevlit, bayram, kadir geces, Hırka-i Şerif Alayları ile Cuma Selamlığı törenlerinde, Meclislerin açılışında, geçit resimlerinde ve benzeri her türlü törende alay düzenlerinin nasıl kurulacağı, giyilecek elbiselerin neler olacağı hususlarına dair bir tüzük hazırlandı.²⁸⁰ Bu düzenlemelerdeki maksat kuşkusuz meşrutiyet sarayına yeni bir görünüm vermek ve daha Avrupai bir hava katmaktır.

Yüzyıllardır devam eden saçak öpme geleneğini, eski ananelere bağlı olan Sultan Reşad da devam ettirmek istemekteydi. Ancak meşrutiyet idarecileri bu uygulamayı eleştirmekte ve bunun devam ettirilmemesi için Sultanı ikna etmeye çalışmaktaydılar. Fakat bu isteklerini Sultan Reşad'a kabul ettiremediler ve neticede saçak öpme âdeti devam ettirildi. Sarayda

²⁷⁶ Haluk Y. Şehsüvaroğlu, "Meşrutiyet Devrinin Mühim Vakalarına Sahne Olan Tarihi Bir Oda", **Tarihi Odalar**, Mart 1954, s. 5.

²⁷⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 270-271.

²⁷⁸ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 88.

²⁷⁹ Hakan T. Karatepe, **A.g.e.**, s. 176.

²⁸⁰ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 289.

yapılan bir tören sırasında nazırlar, devletin ileri gelen görevlileri, yüksek rütbeli kumandanlar ve hatta o sıralarda Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan yabancı subaylar ve memurlar saçağı öptükleri halde milletvekilleri başta meclis başkanları olmak üzere sadece yaklaşıp başlarını eğmekle yetindiler. Milletvekillerinin bu tutumu herhalde kendilerince meşrutiyetin bir gereği gibi algılanmıştı. Onların tahtın yanına geldikten sonra sadece bir temenna yaparak geri çekilmeleri, yeni sistemde artık sembolik bir görüntüden ibaret olan hükümdârlarına karşı aldıkları bir tavır olarak görülmüştü.²⁸¹

Meşrutiyet sarayındaki kısıtlamalardan biri de saray mutfağına dairdi. Bu konuda Halit Ziya ve Lütfi Simavi'nin müdahaleleri olmuştu. Göreve geldiklerinde Matbâh-ı Amire'nin de harcamalarını kısıtlaması gerektiğini belirmişlerdir. Bu yönde meşrutiyet idaresi sarayda yeniden yapılandırma programı uygulayarak tabldot usulüne geçmiştir. Ayrıca mutfakta pişen yemeğin çeşit ve miktarında sınırlandırmaya gidilerek israf önlenmeye çalışılmıştır. Bu uygulama Matbah-ı Amire için geçerliydi padişahın yemeklerinin çıktığı Matbâh-ı Hümayûn bundan etkilenmemiştir.²⁸² Dolayısıyla II. Meşrutiyet döneminde Sultan Reşad'ın sarayı önceki padişahlarla kıyaslanmayacak kadar sade ve mütevazı bir hal almıştır.

2.6.5.1 Meşrutiyet Sarayı'nın Törenlerdeki Teşrifat Düzeni

II. Meşrutiyet döneminde İTC, saray teşkilatında ve teşrifatta birtakım düzenlemeler yapmıştır. Böyle bir ihtiyaç Sultan Reşad saltanatının ilk günlerinden itibaren yapılan elçi kabulü, kılıç alayı, Cuma selamlığı gibi tören ve merasimlerde başıbozukluklar yaşanmasından kaynaklanmaktaydı. Bu durum çözüm bulunması gereken ve belli bir düzenlemeye tabi tutulması icap eden bir raddeye ulaştı. İlk olarak Mart 1912'de bir nizamnâme yürürlüğe girdi. Buna göre mevlid, kadir gecesi, hırka-i şerif alayları, Cuma selamlığı, Meclis-i Mebusan açılışı, askeri geçit törenleri ve askeri yüksekokullarında yapılacak törenlerde padişah alayının nasıl düzen alacağı belirlenmiştir. Uygulanmaya konulması ve devlet nizâmatına eklenmesi için Sultan Mehmed Reşad'ın ve Sadrazam Said Paşa'nın imzasını taşıyan bu nizamnâme yedi maddeden oluşmaktadır. Birinci maddede padişah alayının nasıl oluşturulacağı açıklanmakta ve mevlid ile bayram alaylarında düzen farklılıkları belirtilmektedir. Ayrıca bu alaylarda veliaht ve şehzadelerin bulunması durumunda alınacak düzene işaret edilmektedir. İkinci maddede Padişah alayına protokol dışındaki kişilerin katılmasının koşulları düzenlenmiştir. Üçüncü

²⁸¹ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 91-92.

²⁸² Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 33-34-84; Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 47; Sarayda pişen yemeklerin türü ve yemek dağıtılan kişilerin sayısı için tutulan defter için bkz. **BOA, Hazine-i Hassa Ebniye Anbarı Müdürlüğü (HH. EBA.)**, 678; **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Reşad**, s. 164-165.

maddede alaylardaki düzen ve intizamın ne biçimde olacağı kararlaştırılmıştır. Üçüncü maddede alayın düzeninden teşrifat memurlarının sorumlu oldukları, alayın düzenini bozan kişilere memurlarca nasıl müdahale edileceği belirtilmektedir. Dördüncü maddede padişahın güzergâhında alay sancaklarına yapılacak saygı merasimi düzenlenmiştir. Beşinci maddede padişah alayı içerisinde bulunan arabaların ne şekilde hareket edeceği tespit edilmiştir. Altıncı maddede alaylarda padişah da dâhil diğer görevli erkânın giyeceği elbiselere yer verilmiştir. Son olarak yedinci maddede, alay sırasında yanlışlıkla yer değiştiren veya yerini kaybeden kişilerin *teşrifat müdir-i umumisi* tarafından yerlerine davet edilmesiyle alayın düzeni sağlanmaya çalışılacaktır.²⁸³

2.6.6. Meşrutiyet Sarayında Yazı İşleri

Yukarıda ifade edildiği üzere meşrutî sistemde devlet idaresinin meclis ve hükümet eliyle yürütülmesi nedeniyle sarayın iş hacmi oldukça azalmıştı. Tabiatıyla Sultan Reşad'ın günlük işlerinde herhangi bir yoğunluk olmuyordu. Sultan Reşad, maruzata özel olarak tahsis etmiş olduğu odada bakardı. Bu odanın ortasında, üzerinde eski madenden üretilmiş yazı takımı duran bir masa, masanın bir tarafında koltuk, karşısında yaldızlı bir sandalye bulunurdu.²⁸⁴

Padişah, günlük işlere dair olan kâğıtların arkasına bir tarih koyardı. Bu tarih “görölmüştür” anlamına gelirdi. Eğer kâğıdın içeriği özel bir önem taşıyorsa, mesela Meclis-i Mebusan'dan çıkan kanunlar yahut Heyet-i Vükela kararları, bunlara birer “mucibince” yazıldıktan sonra imza olunur. Gelen evraklar gene o gün içinde iade edilirdi. Sultan bu konuya özellikle dikkat ederdi. Padişah, ihmalden ve kayıtsızlıktan çekinirdi. Hatta çok hasta olduğu dönemlerde bile maruzata tarih veya imza koymuştur. Fakat Sultan bu kâğıtları özel olarak incelemeyi ne ile alakalı olduğuna dikkat etmezdi. Halit Ziya'nın anlatımına göre, Başkâtipten kısa özetlerini dinlerdi hatta bazı içeriği karışık olan evraklar sadece imzalanarak geri gönderilirdi.²⁸⁵

²⁸³ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Reşad, s. 218-223.

²⁸⁴ Ali Fuat Türkeldi, A.g.e., s. 60.

²⁸⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, A.g.e., s. 371.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTAN REŞAD DÖNEMİNDE SİYASAL HAYAT VE SAVAŞLAR

3. 1. Sultan Reşad Döneminde Meclis, Hükümetler ve Siyasî Gelişmeler

Bu bölümde Sultan Mehmed Reşad'ın siyasî hayata yön veren parlamento ve kurulan hükümetlerle ilişkisi ele alınarak parlamentolu sistemde nasıl bir padişah portresi çizildiğini görmeye çalışacağız. Zira Sultan Mehmed Reşad'ın saltanat yıllarını kapsayan 1909-1918 yılları İmparatorluğun kaderini değiştiren ve devleti yıkıma götüren oldukça yoğun siyasî olaylara sahne olmuştur. Öyle ki bu yıllara İlber Ortaylı'dan mülhem “İmparatorluğun en uzun on yılı” denilmektedir. Böylesine keskin dönemeçlerden geçen devletin karar alma mekanizması nasıl çalıştı. Bu kararlarda “padişahın rolü var mıydı” veya “olayların gidişatına müdahale edebilir miydi” cevabı aranan soru olmuştur. Dolayısıyla bu dönemin bütün siyasî gelişmeleri ele alınmamış Sultan Reşad'ı doğrudan ilgilendiren ve padişahın müdahil olduğu gelişmeler ele alınmıştır. Böylece meşrutî sistemde padişahın etkisi veya etkisizliği görülmeye çalışılmıştır.

Sultan Reşad'ın babasının ardından tahta geçen amcası Sultan Abdülaziz, kendinden sonra tahta oğlu Yusuf İzzeddin'i oturtmak istemesinden dolayı Sultan Abdülmecid'in çocuklarını siyasî işlerden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla onlara siyasî görevler vermemiştir. Bunun neticesinde de siyasî deneyimden yoksun şehzadelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kendi çabaları ile birtakım siyasî ilişkiler kuran ve kendilerini devlet işlerinde eğiten Şehzade Murad ve Abdülhamid'in aksine çelebi ve çekingen kişiliğiyle Şehzade Reşad, herhangi bir mücadelenin içine girmeyerek siyasetten uzak kalmayı tercih etmişti.²⁸⁶ Bunun yanı sıra II. Abdülhamid'in iktidarında uzun süren gözetim hayatı sebebiyle devlet işleri ve diplomasiden daha da yalıtılmıştır. Dolayısıyla Şehzade Reşad, ahir ömründe beklemediği bir anda tahta çıktığında siyasî deneyimsizliği ve devlet idaresindeki eksikliği su yüzüne çıkmıştır. Bu sırada bürokrasinin tepesindeki bazı devlet ileri gelenlerini dahi tanımıyordu.

Sultan Mehmed Reşad'ın ilk yılında Meclis-i Mebusan'ın ikinci yasama yılı 14 Kasım 1909'da Padişah ve şehzadelerin katılımıyla Çırağan Sarayında gerçekleşmiştir. Çırağan Sarayı artık yeni bir devrin başlangıcı kabul ediliyordu. Çünkü Ağustos 1909'da yapılan anayasa değişiklikleriyle artık meclis padişahın daveti olmadan 14 Kasım'da açılıyor, altı ay çalıştıktan

²⁸⁶ Orhan Koloğlu, **A.g.e.**, s. 36-37.

sonra padişahın iradesi olmadan kapanıyordu.²⁸⁷ Bu kısa meclis bahsinden sonra şimdi Padişah'ın meclis, hükümet ve devlet adamlarıyla ilişkine geçelim.

3.1.1. Sultan Reşad ve İlk Sadrazamı Tevfik Paşa

Sultan Reşad, 27 Nisan 1909'da tahta çıktığında sadarete Tevfik Paşa bulunmaktaydı. Tevfik Paşa'yı 31 Mart Vakası patlak verdiği sırada ortamı yatıştırmak için Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine 13 Nisan 1909'da Sultan II. Abdülhamid göreve getirmişti.²⁸⁸ Sultan Reşad'ın Tevfik Paşa ile görüşmesi Harbiye Nezareti'nde yapılan biat merasimi sonrasında gerçekleşti. Biat merasimi sonrası gerçekleşen bu görüşmelerde karşısında duran Tevfik Paşa'yı tanımamıştır. Bunun sebebi kuşkusuz yıllarca II. Abdülhamid'in oldukça sıkı gözetimi altında kalması ve devlet ileri gelenleri ile münasebet kurmasına imkân verilmemesidir. Sultan Mehmed Reşad'ın etrafında devlet kademelerinde görev vereceği tek bir adamı bile yoktur. Tevfik Paşa istifasını sunduğunda Sultan, Tevfik Paşa'nın istifasını geri çevirerek sadarete kalmasını arzu etmiş ve Paşa'ya görevi iade etmiştir. Ayrıca "Başmabeynci ile Başkitabet" için de adamı olmadığından Bab-ı Âli'den uygun bulunan kişilerin bu görevlere getirilmelerini istemiştir.²⁸⁹

Böylece Tevfik Paşa'ya, Padişah tarafından 1 Mayıs 1909 tarihli Hatt-ı Hümayûn'la bir kez daha kabineyi kurma görevi verildi.²⁹⁰ O da Meclis-i Ayan üyesi Mehmed Galib Bey'i Adliye, Rıfat Bey'i ise Maliye Nazırı olarak atadı. Nazır olarak Tevfik Paşa Kabinesi'ne alınanlar arasında Dâhiliye Nazırı Avlonyalı Ferid Paşa²⁹¹, Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriyel Noradunkyan ve Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Dimitraki Mavrokordato gibi devlet adamları vardı. Harbiye Nezareti'ne Salih Paşa, Bahriye'ye ise Ali Rıza Paşa getirildi.²⁹² Ancak İttihatçılar bu kabineden memnun olmadılar. Çünkü Tevfik Paşa, 31 Mart'taki darbe ile iktidara

²⁸⁷ **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Reşad**, s. 151.

²⁸⁸ Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, s.75.

²⁸⁹ "Biattan sonra Harbiye dairesinde kendileriyle görüşürken zat-ı şahane yanında bulunanlara "Sadrazam Tevfik Paşa nerede?" diye sordu. Onlar da "Karşınızda gördüğünüz zattır" dediler. "Şimdiye kadar kendilerini görmemiştim" diye beyan-ı itizar etti. Ali Fuat Türkoglu, **A.g.e.**, s. 40.

²⁹⁰ Hatt-ı Hümayûnda, II. Abdülhamid'in hal'ine değinen Sultan Reşad, kendisinin Allah'ın takdiri ve Kanun-ı Esasi'nin hükmü ve halkın isteği ile padişah olduğunu belirtir. Kendi yönetimin anlayışını da şu ifade ile belirtir: "Amal ve makasıdım sınıf-ı tebaamızın bilaistisna na'il-i hürriyet ve müsavat ve adalet olması ve ahkâm-ı şeriyye ve kanuniyyenin tamamen icra'-i tatbikatı ve devletimizin te'yid-i esas-ı şevket ü mikneti ...". İhsan Güneş, **Meşrutîyet'ten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 83.

²⁹¹ Ferid Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülhamit Kırmızı, **Avlonyalı Ferid Paşa, Bir Ömür Devlet**, Klasik Yayınları, İstanbul 2014.

²⁹² İhsan Güneş, **Meşrutîyet'ten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler**, s. 85.

gelmişti ve İttihatçı birçok isim bu kabinede yer alamamıştı.²⁹³ Neticede İttihatçıların baskıları karşısında direnemeyen Tefvik Paşa 3 Mayıs'ta istifa etti. Böylece Sultan Reşad'ın sadarete kalmasını istediği Tefvik Paşa, tazyikle bundan men edilmişti. Bu gelişme, İttihat ve Terakki'nin nüfuz ve kuvvetini gösteren en açık örneklerden biridir. Çünkü 31 Mart Vakası'ndan sonra çekilmeye mecbur edilen Hüseyin Hilmi Paşa tekrar sadarete getirildi. İttihatçılarca hükümet kurmasına müsaade edilmeyen Tefvik Paşa ise Londra sefaretine görevlendirildi.²⁹⁴

3.1.2. Sultan ve Hüseyin Hilmi Paşa

Tefvik Paşa'nın istifası üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, İttihatçılara yakınlığı nedeniyle Padişah'a tavsiye edilerek 6 Mayıs 1909'da tekrar Sadrazamlığa getirildi. Sultan Reşad, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ataması için yazılan hatt-ı hümayûnda, "Meşrutiyet sisteminin her yönüyle uygulanması ve herkesin buna göre davranmasıyla ülkenin maddi ve manevi yönden gelişeceğini" ifade etmiştir.²⁹⁵ Hüseyin Hilmi Paşa döneminde İttihat ve Terakki, kabinede etkili bir konum elde etti. Talat Bey Dâhiliye, Cavit Bey Maliye Nazırı olmuşlardı.²⁹⁶ İttihatçılar bu şekilde hükümet nezdinde güçlerini arttırırken, Padişah üzerinde de adamları Lutfi Bey'i Başmabeynci, Halit Ziya'yı da Başkâtip yaparak denetimi kuvvetlendirmişlerdi.²⁹⁷ Zira bu kişiler hem İttihat Terakki'nin hem de Mahmud Şevket Paşa'nın gözü kulağı olmuşlardı. Saray'daki her gelişmeden derhal haberdar olmaktaydılar.

Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin çözmesi gereken bazı önemli meseleler vardı. Bunlar mevcut düzenin korunması, Divan-ı Harb kararlarının yürütülmesi ve yeni düzene karşı duran memurların temizlenmesiydi. Düzenin korunması ele alınması gereken temel görevydi. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden sonra sıkıyönetim ilan edilmiş ve siyasal partiler geçici olarak kapatılmıştı. Muhafızlardan kimileri kaçmış kimileri de tutuklanıp Divan-ı Harb'e çıkarılmıştı.²⁹⁸

İttihat ve Terakki meşrutî idareyi kabul ettirmiş, darbe yaparak Padişahı indirmiş ve ülkede önemli bir konuma yükselmişti. Fakat bu faaliyetlerine rağmen hükümeti ele geçiremediklerinden tam olarak iktidar olamamışlardı. Başarısızlık gibi görülen bu durum kendi içlerinden gelen tepkilere sebep olmuştu. Bu nedenle hem eleştirilerin önünü almak hem

²⁹³ Aykut Kansu, **A.g.e.**, s. 128-129.

²⁹⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 116.

²⁹⁵ İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler**, s. 91.

²⁹⁶ İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler**, s. 91-92.

²⁹⁷ Kenan Olgun, **A.g.e.**, s. 78.

²⁹⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 5, TTK, Ankara 2011, s. 111.

de iktidar gücünü ve tecrübesini elde edebilmek için her nazırın yanına bir müsteşar verilmesi yolunu denemişlerdi.²⁹⁹ Niyetleri İttihatçı mebusları ‘Siyasî Müsteşar’ olarak çeşitli nezaretlere yerleştirerek hükümeti dolaylı bir şekilde denetim altında tutmaktı. Ancak bu fikir kabul görmedi ve şiddetli muhalefetle karşılandı. Bundan dolayı yönerge geri çekildi. Bunun üzerine İTC, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesine karşı gösterdiği ılımlı yaklaşımlarına son verdi. Neticede 1909 Temmuz’unda İttihatçılar güvensizlik oyu vererek hükümeti düşürmenin ve yerine İttihatçıların ağırlıkta olduğu yeni bir kabine kurmanın yollarını aramaya başladılar.³⁰⁰

Hüseyin Hilmi Paşa’nın sadrazamlık dönemi Mahmud Şevket Paşa’nın sıkıyönetiminin gölgesinde geçmiş, bu nedenle bağımsız hareket etme imkânı bulamamıştı. “Lynch Olayı”³⁰¹ üzerine Meclis’te açılan tartışma da bardağı taşıran son olay oldu.³⁰² Hüseyin Hilmi Paşa’nın Lynch şirketine meclisin onayını almadan Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde nakliye yapma hakkını vermesi İTC ile ilişkilerinin tamamen kopmasına sebep olmuştur. Ayrıca İttihatçılar Hüseyin Hilmi Paşa’nın Padişah üzerindeki etkisinden tedirgindiler. Zira Paşa ile Padişah’ın arası çok iyiydi. II. Abdülhamid zamanında sadrazamların, hatta şeyhülislamla diğer vükelanın belirli günlerde Yıldız’da bulunmaları gelenektir. Hüseyin Hilmi Paşa bu geleneği Sultan Reşad döneminde haftada iki gün Saray’a gelmek ve huzura girmek şeklinde yenilemişti. Hüseyin Hilmi Paşa, hoş sohbet olmasından dolayı Sultan Reşad’ın gönlünü kazanmıştı. Padişah, kendine güzel sözler söyleyenlerden hoşlanırdı, Paşa da bu işi iyi bildiğinden Padişah’ın huzurunda oldukça fazla zaman geçirirdi. Halit Ziya’nın aktardığına göre, bu konuşmalarda siyaset konuşulmazdı.³⁰³ Ancak İttihatçılar Padişah ve Paşa arasındaki bu yakınlıktan çekiniyorlardı. Hüseyin Hilmi Paşa üzerindeki baskılar artınca, Padişah’a olan güveni neticesinde kimseye görünmeden gece yarısı istifasını vermek için Saray’a gitti. Paşa, Sultan’a olan güveninin neticesinde belki de istifasının geri çevrilebileceği umudunu taşıyordu. Sultan bu istifa karşısında oldukça güç durumda kalmıştı. Hem İTC hem de sadrazamı gücendirmek istemiyordu. Ancak, Padişahın çekindiği Cemiyet daha ağır bastı. Sadrazamın ümitleri boşa

²⁹⁹ Fatih Sancaktar, **A.g.e.**, s. 86.

³⁰⁰ Aykut Kansu, **A.g.e.**, s. 143-145.

³⁰¹ Lynch Olayı, Fırat Nehri’nde gemi işleten Hamidiye Şirketi ile aynı işi yapan İngiliz Lynch Şirketi’nin yeni bir düzenlemeyle 75 sene süreyle ve yüzde ellişer payla birleştirilmesi meselesi. Bazı İttihatçılar buna taraftar bazıları ise Lynch imtiyazına son vermek istiyordu. Bkz. İlhan Ekinci, “Hamidiye Vapur İdaresi –Fırat ve Dicle’de Osmanlı-İngiliz Rekabeti”, **Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid**, Haz. Metin Hülagü vd., C. 2, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 445-161.

³⁰² Feroz Ahmad, **A.g.e.**, s. 105.

³⁰³ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 119.

çıktı. Dolayısıyla padişah istifayı kabul etti. Hüseyin Hilmi Paşa, Sultan Reşad'ın kıymet verdiği, güvendiği biri olmasına rağmen İTC'nin baskısı karşısında çaresiz kalmıştı.³⁰⁴

3.1.3. İbrahim Hakkı Paşa Sadareti

Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasının ardından yerine Padişahın 12 Ocak 1910 tarihli Hatt-ı Hümayûnuyla İTC'nin desteklediği Roma elçisi İbrahim Hakkı Paşa, Sadaret makamına getirildi.³⁰⁵ İbrahim Hakkı Paşa, 12 Ocak 1910-29 Ekim 1911 tarihleri arasında görev yaptı. Padişah, Hakkı Paşa'ya hitaben yazdığı Hatt-ı Hümayûn'da, kabinesinin üyelerini seçmesini, devlet işlerini şariat ve anayasa ilkelerine göre yürütmesini emrettikten başka, Osmanlıyı oluşturan topluluklar arasında iyi geçim sağlamasını, memleketin ilerlemesini ve halkın refahını sağlayacak yeni kanunlar çıkarmasını öğütlemiştir.³⁰⁶ Hakkı Paşa'nın göreve gelmesinin ardından kısa bir süre sonra Çırağan Sarayı 19 Ocak 1910'da yanarak kullanılmaz hale gelmiştir. Yangını öğrenen Sultan Reşad bu durum karşısında gözyaşlarını tutamamış ve yangın bölgesine Başmabeyncisi Lütfi Bey'i göndermiş ve bilgi almıştır. Çırağan Sarayı kullanılmaz hale gelince Fındıklı Sarayı, Meclis-i Milliye tahsis edilmiştir.³⁰⁷

İbrahim Hakkı Paşa, kabinesinde birçok İttihatçı isme yer verdi. Talat Bey'i Dâhiliye, Cavid Bey'i Maliye ve Rıfat Paşa'yı da Hariciye Nazırlıklarına getirdi. Böylece hükümette İttihat ve Terakki üyelerinin sayısı arttı. Ayrıca Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa, Harbiye Nazırı yapıldı.³⁰⁸

Hakkı Paşa, kabinesi programını Meclis-i Mebusan'a 24 Ocak'ta sundu. Programın temel maddeleri arasında iç barışın sağlanması, adli reform yapılması, Kanun-i Esasi'nin meşrutî monarşinin ilkeleri ile uyumlu olacak şekilde değiştirilmesi ve dengeli bütçenin hazırlanması vardı. Bu maddelerin pek çoğu İttihatçı önderlerin savunduğu konulardı. Sadrazam olmakla birlikte Hakkı Paşa'nın gücünün sınırlı olduğu daha kabinenin ilk kurulduğu günden belliydi. Ayrıca Saray, hükümet ve İTC dışında bu dönemde siyasal hayatta Mahmud Şevket Paşa da oldukça etkili bir isimdi.³⁰⁹

Hakkı Paşa kabinesi, Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi'nin meclis içindeki muhalif kanada destek vermesi nedeniyle İttihat ve Terakki'nin düşmanlığını kazandı. İbrahim Hakkı

³⁰⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 316-317.

³⁰⁵ İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler**, s. 107.

³⁰⁶ Enver Ziya Karal, **A.g.e.**, s. 120; İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler**, s. 107.

³⁰⁷ **MMZC**, sene 1, C. 2, İstanbul 1986, s. 575-576; Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 115; Kenan Olgun, **A.g.e.**, s. 115-124.

³⁰⁸ **Mufasssal Osmanlı Tarihi**, C. 6, Güven Basımevi, İstanbul 1972, s. 3460;

Kenan Olgun, **A.g.e.**, s.79-81.

³⁰⁹ Aykut Kansu, **A.g.e.**, s. 168.

Paşa kabinesi üzerinde etkili olan İTC harekete geçerek İttihat ve Terakki üyesi Musa Kazım'ı Şeyhülislam³¹⁰ yapmak için çalışmaya başladı. Nitekim İTC'nin sarayı zorlaması üzerine Şeyhülislam Dolmabahçe'ye çağrılarak istifaya mecbur edildi. Ertesi gün yayınlanan Takvim-i Vekayi Gazetesi'nde şeyhülislamın istifa ettiği ve yerine Musa Kazım'ın atandığı şu ifadelerle yer almıştı: “*Sıhhi sebeplerden dolayı istifa eden Hüseyin Hüsnü Efendi'nin yerine Musa Kazım Efendi meşihat makamına tayin buyurulmuştur*”. Böylece bir oldubitti ile Cemiyet amacına ulaştı. Ancak Musa Kazım Efendi'nin Şeyhülislam olması Padişahı memnun etmemişti. Çünkü Musa Kazım Efendi'nin mason olduğu şeklindeki söylentiler padişahın da kulağına gitmişti. Hakkında böyle konuşulan bir kişiyi Şeyhülislamlığa uygun görmeyen Sultan Reşad her fırsatta bu kişinin değiştirilmesi gerektiğini dile getirmişti. Ancak direkt müdahale etmeyerek bunun meclis tarafından uygun bir şekilde gerçekleşmesini beklemişti.³¹¹

3.1.3.1. Kiliseler Kanunu ve Sultan Reşad

Hakkı Paşa Hükümeti'nin İttihad-ı Anasır adına yaptığı işlerden biri de 3 Temmuz 1910'da çıkardığı Kiliseler Kanunu'ydu. Rumeli'de Bulgarlar ile Rumlar arasında kiliseler nedeniyle yıllardır süren anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak amaçlanmaktaydı.³¹² Görünüşte dinsel ancak aslında ulusal nedenlerden kaynaklanan Kiliseler meselesi, Makedonya'da güvenliği bozmaktaydı. Öyle ki bu anlaşmazlık uluslararası bir sorun haline gelmişti. Meşrutiyetin yeniden ilanı ile birlikte tüm Osmanlı vatandaşları üzerinde bir yakınlaşma ve barış ortamı yaratmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çözmek istediği sorunlardan biri de bu Kiliseler Kanunu'ydu.³¹³

Hristiyan unsurlar arasında süregelen mücadeleye nihayet vermek isteyen Meclis-i Mebusan'ın, “Kiliseler Kanunu'nu” kabul etmesi üzerine Rum Patrikhanesi derhal harekete geçti. Rum Patrikhanesi ve Rum mebuslar, kanunun Sultan Reşad tarafından onaylanmasını önlemek için girişimlerde bulundular. Kendilerine verilmiş olan haklara ve meşrutiyet yönetimine aykırı olduğunu belirterek Sultan Reşad'dan bu kanunu onaylamamasını istediler. Padişah ise, “*Yüce ecdâdım tarafından size verilmiş olan imtiyâzlara, fermanlara, haklara tamamen riâyet olunmasını ben de isterim*” dedi.³¹⁴ Ziyaret sırasında Patrik mevcut kiliselerin Rumlara bırakılarak yeni yapılacak kiliselerin Bulgarlara verilmesini istemiştir. Sultan Reşad

³¹⁰ Ferhat Koca, “Musa Kazım Efendi”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 221-222.

³¹¹ Lütfi Simavi, *A.g.e.*, s. 140.

³¹² İsmail Hami Danişmend, *A.g.e.*, s. 183.

³¹³ Hasan Taner Kerimoğlu, “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”, *ÇTTAD*, VI/14, Bahar 2007, s. 9.

³¹⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, *A.g.e.*, s. 414.

ise, Rum halkın memleketin en zeki ve güzide unsurlarından biri olduğunu bu kanunun şikâyetine değil de memnuniyete konu olması gerektiğini belirtmiştir. Rum Patriği ise isteklerinin gerçekleşmemesi neticesinde istifa edeceğini söylemiş, Sultan istifa etmeyi gerektirecek bir durum olmadığını söyleyerek Patriği istifa etme düşüncesinden vaz geçirmiştir.³¹⁵ Sultan Reşad, Kiliseler Kanunu nedeniyle Rum milletin mağdur olmaması için Sadrazam Paşa ile görüşeceğini cevabını vermiştir.³¹⁶ Padişah ile yapılan görüşmeden sonra basına yaptığı açıklamada Rum Patriği, ziyaretten memnun olarak ayrıldığını belirtmiştir.³¹⁷

3.1.3.2. Hizb-i Cedid ve Sultan Reşad

Hakkı Paşa Hükümeti döneminde iktidar-muhalefet çekişmesi doruğa çıkmıştır. Muhalefet safına katılan İttihat ve Terakki mensubu mebusların sayısı her geçen gün artmıştır. İttihatçılar bu duruma bir çare bulmaya çalışırken kendi içlerinden Hizb-i Cedid adıyla bir muhalif grup ortaya çıkmıştır. İTC'ne karşı oluşan bu muhalefet hareketinin öncülüğünü Miralay Sadık Bey yapmıştı. Muhalifler, 23 Nisan 1911 tarihinde 10 maddelik bir program yayınladılar. Mebusların imtiyaz ve sair menfaatler peşinde koşmamaları, mebuslukla hükümet memuriyetinin ayrılması, kanunlara riayet ve vekillerin mesuliyetine dikkat edilmesi gibi maddeleri kapsamaktaydı. Hizb-i Cedid'in yayınladığı 10 maddelik program kabul edildi.³¹⁸ Mecliste güven oylaması yapıldı ve Hakkı Paşa kabinesi güvenoyu aldı. Meclisten aldığı bu güce dayanarak Hakkı Paşa, Padişah'tan "ikilik kaynağı" olan Miralay Sadık Bey işinin çözülmesini istedi. Esasında İttihatçıların kendi içlerindeki bir problem olan bu meseleyi cemiyetin büyük abisi sayılan Mahmud Şevket Paşa üzerinden halledemeyince olayı Sultan Reşad'a taşımışlardı. Padişah, Başmabeynci Lütfi Simavi'yi Mahmud Şevket'e göndererek, Miralay Sadık'ın askerlik sıfatlarıyla bağdaşmayan faaliyetlerine son vermek için kanuni işlemin yapılmasını istedi. Ancak, padişah emirleri konusunda titiz olan Paşa, Sadık'ı cezalandırmak için "vakt-i münasibini" beklediğini söyleyerek işi sürüncemede bıraktı. Bunun üzerine Lütfi Simavi, Sadık'ın durumunu ve başkumandan olan Padişah'ın açık bir buyruğunun bulunduğunu hatırlatarak kesin bir çözüm almaya çalışmıştır.³¹⁹ Burada dikkat çeken bir diğer konu ise Mahmud Şevket Paşa'nın gücüdür. Sadrazamın ancak Padişah aracılığıyla Harbiye Nazırını etkileyebilmesi, Mahmud Şevket'in İttihat ve Terakki kadar hükümetin de "büyük

³¹⁵ "Rum Patriği'nin Kabulü", **Tanin**, 13 Temmuz 1910, No: 670, s. 2.

³¹⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 414.

³¹⁷ "Patrik Efendi'nin Beyanâtı", **Tanin**, 14 Temmuz 1910, No: 671, s. 3.; Hasan Taner Kerimoğlu, **A.g.m.**, s. 13.

³¹⁸ Kenan Olgun, **A.g.e.**, s. 81.

³¹⁹ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 178.

ağabeyi” olduğunu ve bu kurumları büyük oranda vesayeti altında tuttuğunu göstermektedir.³²⁰ İttihatçılar kendi içlerinde çıkan bu karşı hareketi Padişah üzerinden çözmeye çalışmışlardı. Ancak Mahmut Şevket Paşa, İttihatçıların bu iç kavgasına Sadık Bey’i cezalandırmayarak müdahil olmamıştır.

3.1.4. İtalya’nın Savaş İlanı ve Said Paşa Kabinesi

İtalya’nın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesi, İbrahim Hakkı Paşa’nın istifasıyla sonuçlanan süreci başlattı. Sömürge yarışında geç kalan ve büyük sömürge devletlerine yetişmeye çalışan İtalya, 29 Eylül’de Osmanlı Devleti’ne savaş açtı. Savaşın patlak vermesi üzerine Hakkı Paşa durumdan kendisini sorumlu tutarak istifasını verdi. Bu kritik zamanda meselenin üstesinden gelebilecek becerikli bir Sadrazam bulmak gerekiyordu. Muhalefet kurtuluş için tek çareyi Kâmil Paşa başkanlığında kurulacak bir kabinede görüyordu. Aynı şekilde Sultan Reşad’ın da Kâmil Paşa kabinesine sıcak baktığı izlenimi vermesi üzerine Kâmil Paşa’yı istemeyen İttihat ve Terakki bir can simidi gibi Said Paşa’ya sarıldı. İttihat Terakki’nin siyasal ağırlığı neticesinde Kâmil Paşa yerine Said Paşa, 30 Eylül 1911’de Sadrazam oldu. Neticede Sultan Reşad ve muhaliflerin isteği değil İttihatçıların talebinin gerçekleştiği görülmektedir.³²¹

Hakkı Paşa’nın daha önce Roma büyükelçiliği yapmış olmasına rağmen İtalya’nın Trablusgarp üzerindeki emellerini görmemesi sebebiyle ağır tenkitlere maruz kalmış ve buna göz yummakla suçlanmıştır. Muhalefet ve muhalefeti destekleyen basın, İbrahim Hakkı Paşa’nın Divan-ı Ali’de hesap vermesini istiyordu. Trablusgarp mebuslarının verdiği teklif İttihatçılar tarafından engellenince muhalefetin partileşmesi hızlandı. Netice olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu.³²²

3.1.5. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın Sultan Reşad ile Görüşmesi

Ülke içinde yaşanan karışıklıklar, Trablusgarp Savaşı ve isyanlar İTC’yi iyice yıpratmıştı. İttihatçılara karşı oluşan muhalefet ve parçalı bir yapı arz eden muhalifler 21 Kasım 1911’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında birleştiler. Bu yeni fırka, Sultan Reşad’ın desteğini almaya çalıştı. Çünkü bu fırkanın önderleri de halktan gelebilecek muhalif hareketleri önlemek ve gücü azalan, kanunlar çerçevesinde etkisizleşen Padişahın yetkilerini tekrar ona iade edeceklerini düşünerek kendi yanlarına çekmek suretiyle İttihatçıların iktidarını yıkmak

³²⁰ Sina Akşin, **A.g.e.**, s. 289.

³²¹ Kenan Olgun, **A.g.e.**, s. 82; Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, s. 140.

³²² Cevdet Küçük, **A.g.md.**, s. 419.

istemişlerdi. Nitekim fırkanın önde gelenlerinden Damat Ferit ve beraberindeki on kişilik heyet, Sultan Reşad ile görüşerek onun desteğini almak istediler. Ancak İTC'nin önemli adamlarından olan Başkâtip Halit Ziya ve Başmabeynci Lütfi Bey tarafından engellendiler. Başkâtip ve Başmabeynci genellikle Padişahı bu gibi durumlarda yalnız bırakmazlardı. Her ikisi de İTC'nin adamı olduğu için Sultan'ı bu şekilde kontrol altında tutuyorlardı. Böylece Sultan'ın bağımsız ve keyfi bir hareketinin önüne geçiliyordu. Telaşa kapılan Halit Ziya ve Lütfi Beyler hemen Meclise haber gönderdiler. Meclisten gelen karar üzerine muhaliflerin Sultan ile görüşmeleri engellendi. Buna karşılık görüşme taleplerinde ısrar eden Damat Ferit ve beraberindekiler amaçlarına ulaştılar. Ancak Sultan ile kısa bir görüşmenin ötesine geçemediler. Talat Paşa'nın isteği üzerine gelen heyetin Padişah tarafından münasip bir şekilde dinlenip gönderilmesi sağlandı. Sultan Reşad herhangi bir endişeye mahal vermeyecek şekilde bu heyeti ağırlayarak tarafsızlığını dile getirmekle yetindi. Gelen heyet, İTC'nin "istibdadından", her işi kendi elinde topladığından, başka türlü düşüncelere söz söyleme hakkı bırakmadığı şeklindeki düşüncelerini dile getirdiler. Muhaliflerin düşüncelerini aktarmasından sonra Padişah, şu cevabı verdi: *Sizler, milletin vekillerisiniz. Mecliste de her istediğinizi söylüyorsunuz. Şu halde?*³²³ Sultan Reşad, İttihatçılar ve muhalifleri konusunda bir tavır takınmaktan geri durmuş ve meselenin mecliste konuşulmasını uygun görmüştür. Nitekim yeni sistemde partiler arasındaki meseleler padişahın yetki alanı dışındadır. Bu konular mecliste görüşülüp karara bağlanmalıydı. Bir İttihatçı olan Lütfi Simavi de bu görüşmeyi uygunsuz bularak şu sözlerle görüşünü dile getirmiştir: *"Memleketimizde artık meşrutiyet idaresi yürürlükte; bu takdirde hükümdârla partiler arasında hiçbir özel münasebet söz konusu olamaz. Partiler padişah için değil, milli meclisler içindir"*.³²⁴

İttihatçılara rağmen yeni fırka zaman kaybetmeyerek çalışmalarına hızlı bir şekilde devam etti ve kendi programını hazırladı. Hürriyet ve İtilaf'ın 11 Aralık 1911'de kurulmasından 20 gün sonra İstanbul'da bir ara seçim yapıldı. Bu seçimde Hürriyet ve İtilaf'ın adayı galip geldi. Bu sonuç, İttihatçılar için büyük bir yenilgi anlamına geliyordu. Dolayısıyla İttihatçıların iktidarlarını sağlamlaştırmak için harekete geçmeleri gerekiyordu.³²⁵ Ayrıca Parlamento üzerindeki denetimin elinden kaçtığını gören İTC, Meclis-i Mebusan'ın feshini denemek istedi. Fakat 1909 değişikliği bunu son derece zorlaştırmıştı. Bu engeli aşmak için fesih mekanizmasının 1876'daki biçimine geri döndürülmesini planladılar.³²⁶ Kanun-ı Esasi'nin bu

³²³ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 412.

³²⁴ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 259.

³²⁵ Sina Akşin, **A.g.e.**, s. 302.

³²⁶ Bülent Tanör, **A.g.e.**, s. 154.

maddelerini 1909'dan önceki haline getirmek için meclise getirdiler. Aslında İttihat ve Terakki'nin, Meclis-i Mebusan'ın feshini kolaylaştırması, Sultan Reşad'a istediklerini yaptırabilme hesabına dayanıyordu. Ancak muhalefet hükümete destek vermeyerek görüşmeleri engellemeye çalıştı. Hükümet bunu üst üste ret sayarak istifa etti.³²⁷

Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise, Padişah'ı ziyaret edip anayasanın 35. maddesinde değişiklik yapılarak fesih hakkının tekrar Padişah'a verilmesine karşı olmadığını, ancak Said Paşa'nın sadarete kalmasını istemediklerini bildirdi. Padişah ise meclisteki bütün mebusları milletin temsilcileri oldukları için eşit saydığını ve milletvekillerine karşı *tarafsız bir meşrutiyet hükümdârı* olduğunu ifade etti. Tek arzusunun memleketin mutluluğu, ilerlemesi ve korunması olduğunu söyleyen Padişah, Sadrazamı tayin etme hakkının kendisine ait bulunduğunu hatırlattı.³²⁸ Sultan, Said Paşa'yı yeniden görevlendirdi. Ancak, bu karar da çözüm getirmedi, Heyet-i Vükela mecliste rahat hareket edemedi. Bunun üzerine Heyet-i Vükela Saray'a giderek durumu Padişah'a bildirdi. Sultan Reşad, Heyet-i Vükela'dan memnun olduğunu ve Meclis-i Mebusan'ın bu halinden üzüntü duyduğunu belirtti ve mevcut durum karşısında ne yapmak gerektiğini vükelaya sordu. Bunun üzerine vükeladan gelen "feshetmek icap eder eğer sizce de münasip olursa meclis feshedilir" cevabı üzerine Ayan'a gönderilen bir hat ile Ayan'ın onayı alındı ve Ayan'ın da onayıyla Meclis-i Mebusan feshedildi.³²⁹

Sultan Reşad, meclisin feshedilmesinin doğru bir karar olmadığını düşünmekteydi. Padişaha göre ülkenin içinde bulunduğu böylesi karışık bir dönemde meclisin bu tür işlerle uğraşmasını uygun bulmamaktaydı. Meşrutî idare ile hiçbir sorunu olmadığını ve bu idare şeklinden memnuniyetini şu ifade ile dile getirmişti: "*Ben genç olsam bile meşrutiyet idaresinin değişmesini istemem*".³³⁰ Görüldüğü üzere Sultan Reşad yaşanan bu karışıklıklardan faydalanma düşüncesinde değildi. Zira yukarıda gördüğümüz olaylarda eline önemli fırsatlar geçmişti, bu fırsatları değerlendirerek kanuni yollarla dahi yönetimde etkin olabilirdi. Ancak Sultan, yaşanan bu gelişmeleri bir fırsat olarak nitelendirmemiş aksine karışıklıkları gidermek için üstüne düşeni yapmıştı.

Meclis'in feshedilmesinin ardından yapılan seçimlerde İttihatçılar galip çıktı ve yeni kabineyi tekrar İTC yanlısı Said Paşa kurdu. Meclis yeniden açıldığında Sultan Reşad, Meclis-

³²⁷ Sina Akşin, **A.g.e.**, s. 302.

³²⁸ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 259.

³²⁹ Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin *Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, s. 52.

³³⁰ Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin *Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, s. 63.

i Mebusan reisliği konusunda fikrini dile getirmiş ve reisliğine Saruhan Mebusu Hüseyin Kazım Bey'i münasip görmüştü. O olmazsa Kastamonu mebusu Necmettin Bey, o da olmazsa Hacı Adil Bey uygun olur şeklinde telkinde bulunmuştu. Bazı gazeteler reislik için Halil Bey'den bahsediyorlardı. Padişah, onu uygun görmediğini dile getirmiş ve bu isteğinin Talat Bey'e bildirilmesini arzu etmişti. Ancak başmabeynci Lütfi Bey ve Başkâtib Halit Ziya Bey Padişah'ın her şeye bu kadar karışmasını doğru bulmadılar. Padişahın bu konudaki talebinin iletildiği Talat Bey de “*Meclis reisini seçmek meclise aittir*” diyerek Padişah'ın böyle bir konuya karışmasına müsaade edilmeyeceğini açıkça ifade etmiştir.³³¹

Meclisi neredeyse tamamen ele geçiren İTC, daha rahat hareket edebilmek için ve iktidarını güçlendirmek amacıyla birtakım tedbirler almıştır. Bunların en önemlisi ise Kanun değişiklikleriydi. Meclisteki çoğunluğu elinde bulunduran İTC, Kanun-i Esasi'nin 7. ve 35. maddelerini değiştirerek meclisin feshini ayanın görüşüne başvurmaksızın tekrar padişahın yetki alanına dâhil etti. Böylece meclisin feshinin kolaylaşmasını sağladı. İTC'nin bu faaliyetleri ordu içinde rahatsızlığa yol açtı. Böylece orduda İTC'ye karşı muhalif bir grup oluştu.³³²

İTC'nin ordu içinde kendine bağlı subayları gözetmesi, tayin ve terfilerde etkili olması ordu içinde bölünmelere sebep olmuştur. Bunun yanı sıra cemiyetin askeri gücünü seçim bölgelerinde bir baskı unsuru olarak kullanması muhaliflerin meclise girmesini engellemesi ve Said Paşa'nın Tasfiye-i Rüteb kanunuyla muhalif subayların yükselmesini önlemesi orduda rahatsızlığa sebep oldu. Mayıs Haziran 1912'de teşkilatlanan muhalif askerler Halaskâran-ı Zabitan adıyla ortaya çıktılar.³³³ Bu grubun amacı orduyu siyasetten uzak tutmaktı. Hükümetin düşmesi, yeniden yapılacak dürüst bir seçimle yeni bir Mebusan Meclisi'nin oluşturulması ve genel af ilan edilmesi talep ediliyordu. Ayrıca Talat, Cavid, Said Paşa'nın özellikle “hain-i vatan” Hakkı, Mahmud Şevket, Rıfat Paşaların ve Erkan-ı Harbiye Reisi'nin yargılanmaları isteniyordu.³³⁴

Amaçlarına ulaşabilmek için Said Paşa hükümeti ve mebuslarını baskı altına almaya çalıştılar. Beyannameler ile isteklerini duyurmuşlar ve çeşitli kurum ve kişileri de tehdit mektupları göndermişlerdir. Ordunun bu hareketi hükümette endişeye sebep olmuş ve telaşa

³³¹ Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922), s. 93.

³³² Kenan Olgun, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskar Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar*, S. 7, İstanbul 1999, s. 158-159.

³³³ Kenan Olgun, *A.g.m.* s. 159.

³³⁴ Sina Akşin, *A.g.e.*, s. 310.

düşmüşlerdir. Bir biri ardına istifalar gelmeye başlamıştır. İlk istifa eden Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'dır. Ardından Bahriye Nazırı Hurşit Paşa ve Maliye Nazırı Nail Bey'in de istifa etmesi üzerine Said Paşa da istifa etmiştir. Said Paşa'nın istifası üzerine Padişah iktidar boşluğunu doldurmaya çalıştı. Ayan Meclisi Başkanı Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey'i Saray'a davet ederek yeni kurulacak kabine hakkında görüşlerini almıştır.³³⁵ Bu görüşmeler neticesinde önce Tefvîk Paşa'ya teklif edilmiş. Tefvîk Paşa sadarete gelemeyince çaresiz kalan hükümdâr, Ahmet Muhtar Paşa'nın en uygun isim olduğuna karar vermiştir.³³⁶

Sultan Reşad, ülkenin içinde bulunduğu bu durum karşısında Halaskar zabitlerin istekleri üzerine telaşa düşen hükümete yardım için bir beyanname hazırlatmıştır. Bu beyanname ile Halaskarların yanlış anlama sebebiyle bu işe teşebbüs ettiklerini, askerın siyasete müdahale etmemesi gerektiği belirtilmiş. Beynamede askerın isteklerinin göz önünde bulundurulduğu belirtilmiş, İtalyan'ın Çanakkale'yi bombardıman ettiğı bir zamanda askerın bu tavrını ihanet sayılacağına dikkat çekmiştir.³³⁷ Padişahın yayınladığı bu beyanname sonucunda bir araya gelen Halaskar Zabitanlar Hilafet makamının kutsiyetinden dolayı, Padişahın iradelerine uyacaklarını ancak, Padişahın da çevresinde bulunanlar tarafından yanıltıldığını belirtmişlerdir.³³⁸ Sonuç olarak Halaskar Zabitan Grubu amaçlarına kısmen ulaşmıştır. Padişah ise bu konuda da aktif bir şekilde rol oynamamıştır.

3.1.6. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti ve Meclis-i Mebusan'ın Feshi

Yeni hükümeti kuran Meclis-i Ayan Reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kabinesi muhalefete yakın kişilerden oluşuyordu. Üç eski sadrazamı da içine aldığından "Büyük Kabine" diye anılan bu kabineyle birlikte İTC'nin de ayağı hükümetten kesilmiş oldu.³³⁹ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mebusan Meclisi'ni Ayandan sağladığı bir tefsir kararının yardımı ile fesih etti. Fesih 4 Temmuz 1912 tarihinde gerçekleşmiş, 1914 baharına kadar da bir daha parlamento toplanamamıştı.³⁴⁰

İttihatçı çoğunluğuna dayalı meclis dağıldıktan sonra, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti Hİ yanlısı, İTC karşıtı bir siyaset izledi. Saraya yerleştirilen İttihat ve Terakki'nin

³³⁵ Kenan Olgun, **A.g.m.** s. 164.

³³⁶ Sina Akşin, **A.g.e.**, s. 318.

³³⁷ "Beyanname-i Padişahî", **Tanin**, 20 Temmuz 1912, No. 1397, s. 1; Kenan Olgun, **A.g.m.** s. 16; Ahmet Turan Alkan, **A.g.e.**, s. 173.

³³⁸ Kenan Olgun, **A.g.m.**, s. 167

³³⁹ Bülent Tanör, **A.g.e.**, s. 154.

³⁴⁰ Rıdvan Akın, **A.g.m.**, s. 28.

adamları Halit Ziya ve Lütü Simavi görevlerinden alındılar. Bu durum padişahın tepkisine sebep oldu. Sultan Reşad, Gazi Muhtar Paşa hükümetine karşı kızgınlığını saklamamış, “başmabeynci ile başkâtibi yanımdan aldılar, hâlbuki ben o adamlardan memnundum. Bana dediler ki; “Zabitler bunları katledeceklerdir. Hayatlarını kurtarmak isterseniz hizmetinizden bunları affediniz. Ben de kabul ettim”. Ayrıca Padişah içine düşülen memleket buhranından oldukça üzüntü duymaktaydı. Kendini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Tahta çıkmadan evvel mahpus bir halde bulunuyordum. O halimde Kur’an okur, namaz kılar, velhasıl bir ibadet zevki hissederdim. Kendimde rahat duyardım. Tahta çıktığımdan beri huzurum, rahatım yoktur*”. Bunun yanında yalnız iki fırkanın birbirleri aleyhinde bulunmaları karşısında Sultan Reşad, üçüncü bir fırkanın varlığının iyi olabileceğini düşünüp bunu dile de getirmişti.³⁴¹

Balkan Savaşı nedeniyle yeni seçimler yapılamadığından, ülke 20 ay kanun gücünde kararnamelerle yönetildi. Savaşın ilk kademesinin kesin bir yenilgiye kapanması ülke içindeki siyasal durumu yeniden etkiledi. Büyük beklentilerle sadarete getirilen ihtiyar Paşa, Osmanlı Kuzey Afrika’sının kaybına engel olamamış, 18 Ekim 1912 tarihinde yapılan Uşi Antlaşması ile Trablusgarp ve Bingazi vilayetleri özerk yönetim görüntüsü altında İtalyanlara terkedilmek zorunda kalınmıştı. Arnavutluk 28 Kasım 1912’de bağımsızlığını ilan ederek İmparatorluktan kopmuştu. Gazi Ahmet Paşa’nın istifasına yol açacak son gelişme ise Balkan Savaşı’nın patlaması olacaktı. Bu ortamda Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi çekildi, onun yerine 29 Ekim 1912’de Kâmil Paşa kabinesi kuruldu.³⁴²

3.1.7. Kâmil Paşa Kabinesi

Gazi Ahmet Muhtar Paşa yerine sadarete Kâmil Paşa getirildi. Sadarete Kâmil Paşa’nın getirilmesi konusunda Padişah’a birçok kez baskı yapıldı. Özellikle Vahdeddin ve Mecid Efendilerin Padişah’a birkaç kez müracaat ettikleri ve hatta Mecid Efendi’nin Sultan Reşad’a “*Siz bu devleti batırırsınız. Haysiyetinizi muhafaza etmelisiniz. Kâmil Paşa’yı sadrazam yapmalısınız ve biraz şiddet göstermelisiniz*” dediği ve Sultan Reşad’ın bu sözlerden müteessir olduğunu, Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Bey’in günlük notlarından öğrenmekteyiz.³⁴³

İttihatçılar, Kâmil Paşa’nın sadarete gelmesini istememişti. Ancak Padişah böyle bir dönemde iş bilen birine duyulan ihtiyaçtan dolayı Kıbrıslı Kâmil Paşa’yı sadarete getirmeye

³⁴¹ Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922), s. 165.

³⁴² Rıdvan Akın, A.g.m., s. 38.

³⁴³ Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Meşrutiyet, Büyük Harp, ve Mütareke Günlükleri (1909-1922), s. 80.

mecbur edildi. Kâmil Paşa savaşın zararlarını en aza indirme gayreti içinde iken iki ay yirmi beş gün sonra kanlı bir askeri darbe sonucu istifa ettirildi.³⁴⁴

3.1.8. Babıali Baskını ve Mahmut Şevket Paşa'nın Sadareti

Talat ve Enver Beylerin düzenledikleri “Babıali Baskını” (23 Ocak 1913) sonucu İTC, uzun zamandan uzaktan kontrol ettiği yönetimi tamamen ele geçirdi. Ülke siyasetinde tek başına karar alma noktasına geldi. Baskınla muhaliflerini bertaraf eden İTC liderleri kendilerine muhalif gördükleri Kâmil Paşa'yı istifa ettirdiler. Darbe ile iktidarı ele geçiren İttihatçılar Padişah'a baskı yaparak Mahmud Şevket Paşa'yı sadarete getirdiler.³⁴⁵ Harbiye mektebinde yetişerek yükselen Mahmud Şevket Paşa, 1908'de III. Ordu Kumandanlığına atanmıştı. II. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'dan meşrutiyetin korunması için III. Ordu'dan avcı taburlarının istenmesi üzerine siyaset sahnesinde hızla yükselmişti.³⁴⁶ Bu özellikleriyle sadarete getirilen Mahmud Şevket Paşa siyasette en etkili kişi oldu. Paşa'nın sadaretinin daha ilk günlerinde Sultan ile arasında Şeyhülislam konusunda anlaşmazlık çıktı. Sultan Reşad, Cemaleddin Efendi'nin meşihata getirilmesini istiyordu. Mahmud Şevket Paşa ise, eski kabinenin Şeyhülislamının kendi aralarında bulunmasını istemeyerek muhalefet ediyordu. Meşihata Şerif Ali Haydar Bey'i uygun görüyordu. Sultan da onu kabul etmiyordu. Ancak neticede Mahmud Şevket Paşa, meşihata Fetva Emini Esad Efendi'yi tayin etti.³⁴⁷ Padişahın sözünün ve isteklerinin İTC üzerinde hiçbir etkisi ve değeri yoktu. Ne zaman zor durumda kalırlarsa Sultan'ı başvuracakları bir araç gibi görüyorlardı.

Mahmut Şevket Paşa, İTC ileri gelenleri ile anlaşamıyordu özellikle bir sadrazam olarak iktidarını paylaşmak istemiyordu. Bu nedenle İTC ile arasında sürtüşmeler yaşandı ve Cemiyet onu bir tehdit olarak görmeye başladı. Öte yandan muhalefette sadrazama karşı sertleşmişti. Çeşitli tehditler alan Paşa suikast düzenleneceğine dair uyarılmasına rağmen bu uyarılara itibar etmedi. Ancak 11 Haziran 1913'te Harbiye Nezareti'ndeki çalışmalarını bitirdikten sonra sadarete doğru yola çıkan Mahmud Şevket Paşa, Çarşıkapı civarında silahlı bir saldırıya uğradı ve öldürüldü, ertesi günü Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde toprağa verildi.³⁴⁸ Böylece Mahmud Şevket Paşa dönemi kapandı ve Said Halim Paşa'nın sadareti başladı.

³⁴⁴ Cevdet Küçük, **A.g.md.**, s. 420.

³⁴⁵ Sina Akşin, **A.g.e.**, s. 388.

³⁴⁶ Zekeriya Türkmen, “Mahmud Şevket Paşa”, **DİA**, C. 27, İstanbul 2003, s. 384.

³⁴⁷ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 92.

³⁴⁸ Zekeriya Türkmen, “Mahmud Şevket Paşa”, s. 384-386.

3.1.9. Sultan Reşad'ın Said Halim Paşa'ya Muhalefeti

Said Halim Paşa'nın sadrazamlığı İttihatçıların mutlak manada iktidara taşınmasını sağladı. Çünkü Said Halim Paşa, İTC'ye hizmet etmiş bir parti üyesiydi. Ancak Said Halim Paşa'nın sadarete getirilmesi tavsiyelerine Sultan Reşad kulak tıkadı.³⁴⁹ Said Halim Paşa'nın sadarete getirilmesine bir türlü razı olmadı. Hatta Paşa ile görüşerek, Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadarete getirmek niyetinde olduğunu bildirdi. O sırada Viyana'da bulunan Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine bakmak üzere Said Halim Paşa'yı kaymakam olarak atadı. Bunun için irade çıkarılıp Babıali'de okundu. Ancak meclis Padişah'ın bu kararını kabul etmedi, böyle bir dönemde vekâletle ya da kaymakamlıkla yönetilemeyeceğine karar verdiler.³⁵⁰ Ordudan da benzer fikirler gelince Sultan geri adım atmak zorunda kaldı. Tevfik Bey'e *“bunların istediklerini yapmaktan başka çare yoktur. Tevfik Bey, şimdi Bab-ı Ali'ye git, Said Halim Paşa'yı gör, yarın asaleti memuriyeti icra olunmak üzere kendisini Saray'a davet et”* dedi. Bunun üzerine ertesi gün Said Halim Paşa sadaret makamına getirildi.³⁵¹

İTC'nin isteği üzerine sadrazamlığa getirilen Said Halim Paşa aynı zamanda Hariciye Nazırlığı da yapmıştır. Aynı yıl yapılan kongrede de İTC'nin başkanlığına seçilmiştir. Ancak idareyi “vekil-i umumi” adına Talat Paşa yapmıştır. Said Halim Paşa zamanla İTC ile anlaşmazlıklara düşmüştür. Özellikle I. Dünya Savaşına girme konusunda tarafsız kalma fikrinde olmasına rağmen Enver Paşa'nın derhal harbe girme isteği neticesinde bir emri vaki sonucu savaşa dâhil olunması Paşa'nın istifasına sebep olmuştur. Fakat bütün vekillerin Yeniköy'de yalısına giderek istifasından vazgeçmesi için ısrarları ve Padişah'ın kendisini davet edip yüzünden öperek kalmasını rica etmesi üzerine vazifesine devam etmiştir.³⁵²

3.1.9.1. Damat Salih Paşa'nın İdam Fermanı

Said Halim Paşa hükümetinin ilk icraatı divan-ı harpler kurarak Mahmud Şevket Paşa suikastı zanlılarını yargılamak oldu. Muhaliflerden 350 kişi tutuklanıp Sinop'a sürüldü. On iki kişiye idam cezası verildi. Bunlar arasında suçsuz olduğu söylenen Damat Salih Paşa da bulunuyordu.³⁵³ Salih Paşa'nın idam edilmemesi konusunda saray halkının ve özellikle Salih Paşa'nın eşi Münire Sultan'ın Padişah'a başvurmaları onu zor durumda bırakmıştı. Sultan bir yandan saray halkını kırmamaya çalışıyor, diğer yandan ise herkese adil davranılmasını

³⁴⁹ Sina Akşin, **A.g.e.**, s. 388-389.

³⁵⁰ Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin *Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, s. 317.

³⁵¹ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 113.

³⁵² Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, Yay. Haz. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 20.

³⁵³ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 112.

istiyordu. Bu nedenle Sultan Reşad, kendisini her gün ziyaret edip kocasının affedilmemesi durumunda intihar edeceğini söyleyen Münire Sultan'ın baskısı karşısında Salih Paşa ile Kaymakam Fuat Bey'in idamlarının müebbet küreğe çevrilmesini istedi.³⁵⁴ Fakat ne yazık ki istediği yerine getirilmedi.³⁵⁵

Salih Paşa'nın idamı konusunda Fransa Dışişleri Bakanlığı da araya girmiştir. Cemal Paşa'ya bir telgraf göndermiştir. Çünkü Tunuslu Hayreddin Paşazâde Salih Paşa'nın İstanbul'da tevkif edilmesi üzerine Tunus'ta saygın biri olması nedeniyle büyük heyecan uyandırmıştı. Fransız hükümeti böyle bir olayın idaresi altında bulunan emirliklerde sorun yaratabileceği endişesiyle bu idam kararından vaz geçilmesini talep ettiler. Ancak Cemal Paşa, Salih Paşa'nın suçunun kesin olduğunu bu nedenle asla bu karardan dönülmeyeceğini bildirdi.³⁵⁶

Sultan, her ne kadar saray halkına Salih Paşa'yı katiyen astırmayacağını söylemiş olsa da³⁵⁷ arzusu kabul görmedi. Padişah bu olay karşısında oldukça güç durumda kaldı. Saray halkı ile arası açıldı. Bütün çabalara rağmen İttihatçılar ikna olmadılar. Hatta İstanbul muhafızı Cemal Bey “eğer zat-ı şahane Salih Paşa'nın idamına irade vermezse ben irade olmaksızın onu asarım; sonra siz beni asınız” demişti.³⁵⁸ Burada görüldüğü üzere Sultan Reşad, İttihat Terakki'nin baskısı sonucu istemediği bir kararı vermek zorunda kaldı³⁵⁹ ve saray halkı ve ailesine karşı küçük düşürüldü.³⁶⁰ Netice itibarıyla daha önceki güçlü padişahlar döneminde Osmanlı Sultanı herhangi bir kimsenin ölüm veya af fermanını verebilirken Sultan Reşad kendi yakınının dahi idamına engel olamamıştı. Bu durum Meşrutiyet sisteminde Sultan Reşad'ın güç ve yetkisini göstermesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir.

³⁵⁴ Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin iddialarına göre ise, Padişah'ın “edepsiz, kumarbaz, para için dünyada her şeyi yapan” biri olarak gördüğü Damat Salih Paşa için kerhen bir muhalefet yaptığı söylenebilir. Ürgüplü'nün aktardığına göre, Sultan Mehmed Reşad'ın Damat Paşa'nın idamıyla eşi Münire Sultan'a “malımı yiyip bitiren” bu adamdan kurtulduğuna dair ifadeleri de vardır. **Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)**, s. 320-330.

³⁵⁵ Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922), s. 329.

³⁵⁶ **Cemal Paşa Hatıraları İttihat ve Terakki- I. Dünya Savaşı Anıları**, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 54.

³⁵⁷ Cemil Topuzlu, **A.g.e.**, s. 150.

³⁵⁸ Ali Fuat Türkogeldi, **A.g.e.**, s. 116.

³⁵⁹ Sultan yaşananlar karşısında kendisini şu sözlerle aklamaya çalışmıştır: “ne yapayım, paşa çok uğraştım, başa çıkamadım. Beni en nihayet tehlide kadar vardılar. Fakat vicdanıma karşı yaptığım bu küçüklüğü, idam mazbatasını imzaladığı kalemi kırmakla telafi ettim!”. Cemil Topuzlu, **A.g.e.**, s. 150.

³⁶⁰ Salih Paşa'nın idam edildiği gün sultan ve validesi Padişaha “Sakalı kana boyansın” diye beddua etmişler. Bu olaydan sonra şehzadeler ve sultanlar zaman zaman saraya hal hatır sormak için gelmeyi bırakmışlardır. Hükümdarın oğlu Necmeddin Efendide bu olay üzerine duyduğu üzüntü ile kalp krizi geçirerek vefat etmiştir. Ali Fuat Türkogeldi, **A.g.e.**, s. 116.

Yukarıda aktarılan olaylarda görüldüğü üzere İTC'nin ülkenin kaderini değiştiren kararlar aldığı, siyasî buhranlar yaşandığı ve ülkenin bir çıkmaza sürüklendiği sırada Sultan olaylara direkt müdahil olmamıştı. Sadrazam ve şeyhülislam seçimlerine müdahale etmek istese de bu isteği geri çevrilmişti. Değişen sistemde ve İttihatçıların yönetim tarzıyla eli kolu bağlı olan Padişah, kendisini eleştirenlere karşı “*Meşrutiyet döneminde işlere ben karışacaktım ise ağabeyimin suçu neydi*” şeklinde savunma cümlesi sarf etmişti.³⁶¹ Bu yönüyle meşrutî sistemi en çok kabullenen kişi Sultan Mehmed Reşad’dı.

3.1.10. Sultan Reşad’ın İttihatçılardan Çekinmesi

Sultan Reşad, halefi olduğu II. Abdülhamid gibi güçlü ve muktedir bir karaktere sahip değildi ve dolayısıyla yönetimi de İttihatçıların istediği ideal silik hükümdâr tipine uymaktaydı. Askeri bir darbe ile Sultan Abdülhamid’i deviren İttihatçılar, yönetimi ele geçirmek için oldukça sıkı bir kontrol mekanizması da kurdular. Denetim altına aldıkları ilk kişi Sultan Reşad’dı. Sultan Reşad’ın İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısındaki vaziyetini kendisinin sarf ettiği şu cümle çok güzel anlatmaktadır: “*İttihatçıların işlerine karışmam, onlar kızarlarsa adamı alaşağı ediverirler*”.³⁶² Bu ifadeden anlaşıldığı üzere Sultan Reşad, meşrutiyet padişahı olarak hükümet işlerine müdahale etmeye çekinen ve yönetim dizginlerini İttihatçılara teslim etmiş bir devlet başkanı görüntüsü içerisindeydi.

Sultan Mehmed Reşad, doğal olarak her padişah gibi saltanatını devam ettirmek istiyordu. Tahta çıktıktan sonra en büyük korkusu kendisinden önceki üç padişah gibi tahttan indirilmektir. Bu nedenle de iktidarını muhafaza etmek için iktidarının bekçisi olarak gördüğü İttihatçıları gücendirmekten çekiniyordu. Bu nedendir ki, onların isteklerini geri çevirmez hemen kabul ederdi. Şehzadelik döneminden beri kapalı hayat yaşayan Sultan’ın diğer bir endişesi de abisi Sultan Murad gibi tahttan indirilmek ve Çırağan Sarayı’na hapsedilmektir.³⁶³

İttihat ve Terakki erkânı da padişahın bu ruh halinin farkındaydılar, onun için Sultan Reşad’a her istediklerini yaptırmanın yolunu biliyorlardı. Eğer istedikleri herhangi bir husus hakkında muhalefete maruz kalırlarsa derhal veliaht Yusuf İzzettin Efendi’yi methetmeye başlarlardı. Böylece, Padişahı zımnen tehdit etmiş oluyorlardı.³⁶⁴

³⁶¹ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 299.

³⁶² Necmettin Alkan, **Ve Selanik Düştü, 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimet**, Timaş, İstanbul 2014, s. 125-126.

³⁶³ Cemil Topuzlu, **A.g.e.**, s. 149.

³⁶⁴ “Seni tahtından indirip, onu saltanat makamına çıkartırız. Zavallı Sultan Reşad böylece yelkenleri suya indirirdi”. Cemil Topuzlu, **A.g.e.**, s.149.

Sultan Reşad, hükümdâr olmanın verdiği sorumlulukları yerine getirmekte zorlanıyordu. Çünkü yaşlı ve hasta biri olarak fiziken zor durumda kalıyordu. Bunun yanında İttihatçıların baskısı karşısında eziliyordu. Sultan Mehmed Reşad, bazı günler şeker hastalığı ve mesanesinden rahatsız olmasının verdiği sıkıntılardan dolayı Cuma selamlıklarına katılmakta zorluklar yaşıyordu. Ancak yine de İttihatçıların zorlaması sonucu bu törenlere katılırdı. Padişahın İttihatçılardan çekindiğinin diğer bir örneği de Topuzlu'nun naklettiğine göre, Padişah'ın bir bayram merasimi sırasında Enver Paşa'ya göstermiş olduğu özel ilgidir. Bu törende Padişah konuşmasını yapmak için özellikle Enver Paşa'nın salona gelmesini beklemişti.³⁶⁵ Padişah'ın İttihatçılardan çekinmesinin diğer bir sebebi de İttihatçılar arasında Cumhuriyet fikrinde olan kişilerin var olmasıydı. İttihat ve Terakki'nin iktidar yıllarında Cumhuriyet söylentilerinin dolaşmasıydı bir rejim değişikliği üzerinde durulmaktaydı. Sultan Reşad, İttihat ve Terakki'nin her isteğini sorgusuz sualsiz yerine getirmeye mecbur bulunduğunu, zira partinin Âl-i Osman iktidarına her an son verebileceğini inanmakta ve bunun endişesini sürekli taşımaktaydı.³⁶⁶

3.2. Savaşlar ve Sultan Mehmed Reşad

Sultan Reşad'ın saltanatı boyunca Osmanlı topraklarının kaderini değiştiren birçok savaş yaşanmıştı. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı onun padişahlık devrinde meydana gelmişti. 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra başlayan Osmanlı Devleti'nin toprak kaybı, II. Meşrutiyet'ten sonra da devam etti ve devletin yıkılışıyla neticelenen gelişmeleri ortaya çıkardı. Şimdi Sultan Reşad döneminde meydana gelen savaşlar incelenerek bu savaşlar sırasında Padişahın ne yönde tavır takındığı ve gelişmelere verdiği tepkiler görülmeye çalışılacaktır.

3.2.1. Trablusgarp Savaşı

İtalya'nın sömürgecilik konusunda rakiplerinin gerisinde kalması ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu kaotik dönem 1911 yılında İtalya'yı Trablusgarp'ı almak için harekete geçirdi. İtalya'nın bir askeri harekete başvuracağı düşünülmeyişi için Trablusgarp'ta yeterli askeri

³⁶⁵ Bayram günleri Padişah mabeyn erkânı hazır bulunduğu halde vükelayı büyük salonda kabul ederdi. Bir bayram da Padişah'ın hususi hekimi olmak hasebiyle bu muayede resminde mabeyn erkânı arasında bir sırada dizilmişti, Padişah içeri girdi. Enver Paşa'yı göremeyince biraz onu bekledi, nihayet Paşa kapıdan içeri girdi. Protokol mucibince vükelanın arkasından geçerek duracağı yere gidecekken yanlışlıkla Padişah'ın arkasından geçmek istedi. Bu sefer, Sultan Reşad yüzünü Enver Paşa'ya arkasını vükelaya çevirdi. Enver Paşa dolaşınca kadar o vaziyette kaldı. Ve ona birçok iltifatlarla bulundu. Nihayet aklı başına geldi. Vükelaya doğru döndü. Bayram münasebetiyle tebriki havi birkaç söz söyleyeceği beklenirken, her merasimde mutadı olan şu dört kelimeyi söyleyerek salondan çıkıp gitti: "Memnun oldum, mahzuz oldum". Cemil Topuzlu, **A.g.e.**, s. 30.

³⁶⁶ Murat Bardakçı, **A.g.e.**, s. 53-54.

hazırlık yapılmamıştı. Askerler çoğunlukla Arnavutluk, Makedonya ve bazı Arap vilayetlerindeki isyanları bastırmak için gönderilmişti. Bu nedenle savaş başladığında Trablusgarp'taki asker sayısı yalnızca birkaç bindi.³⁶⁷ Osmanlı Devleti için savaş koşulları elverişsizdi. Meşrutiyet yönetimi henüz tam oturmamıştı. Hükümet ekonomik olarak sıkıntı çekiyordu. Dış siyasette yalnız kalmıştı. Devlet ileri gelenlerinin kendi aralarında iç çekişmeler yaşanıyor. Trablusgarp'ın coğrafya olarak da uzak olması Trablusgarp'ın kaybedilmesinin sebepleri arasında yer almıştı.³⁶⁸

İtalya, 29 Eylül 1911 günü bir ulti-matom vererek, Trablusgarp'ın kendisine bırakılmasını istedi. İtalya'nın bu isteği reddedilince Trablus ve Bingazi işgal edildi ancak ülkenin iç kısımlarına girilemedi. Osmanlı kuvvetleri de hem az sayıda ve hem de gerekli silahlara sahip olmadığı için İtalya ordusunu geri püskürtemedi. Çeşitli baskı yollarını denemeye başlayan İtalya, Temmuz 1912'de Çanakkale'de Osmanlı istihkâmlarını topa tuttu. Oniki Ada'ya asker çıkardı. Bu sırada Mustafa Kemal ile Enver Bey, Derne ve Tobruk'ta zafer kazandılar. Ancak Balkan Savaşlarının başlaması üzerine İtalya ile barış imzalanmak zorunda kalındı, Uşi anlaşması imzalanarak Trablusgarp ve Bingazi'nin yanı sıra Oniki Ada da geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştı.³⁶⁹

3.2.2. Balkan Savaşları

Osmanlı Devleti bir savaş bitirmemişken kendini yeni bir savaşın eşiğinde buldu. Özellikle uzun zamandır hareketli olan Balkan toprakları, Makedonya sorununun bir çözüm elde edilememesi, Arnavutluk'taki gelişmeler, saldırganlaşan Sırp, Bulgar ve Yunan milliyetçilikleri buradaki siyasal durumu oldukça ağırlaştırmıştı.³⁷⁰ Savaşın en büyük aktörü Rusya'nın takip ettiği Panslavizm siyasetinin ve Balkanlar'ı paylaşma konusunda Rusya ile Avusturya arasında devam eden rekabetin büyük etkisi oldu. Balkan milletleri Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Muhalefette bulunan İttihat ve Terakki de hükümetin düşmesini sağlamak için şiddetli harp taraftarlığına başladı. Darülfünun talebelerini kışkırtarak savaş lehinde gösteriler yaptırdı.³⁷¹

³⁶⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. 2, TTK, Ankara 1983, s. 99.

³⁶⁸ Enver Ziya Karal, **A.g.e.**, s. 272.

³⁶⁹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, TTK, Ankara 2003, s. 640-641.

³⁷⁰ Öner Buçukcu, **1908-1913 Osmanlı Dış Politikası Buhran-ı Meşrutiyet**, Tezkire Yayınları, İstanbul 2014, s. 259.

³⁷¹ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşları", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, s. 24.

Cemil Topuzlu'ya göre Sultan Reşad, Balkan Savaşlarına girmek istemiyordu.³⁷² Bir konuşması sırasında Cemil Bey'e, eğer harp vukua gelirse, inşallahu Teâlâ muzaffer oluruz. Lakin elimden geldiği kadar harbin önünü almaya çalışacağım diyerek aslında savaş taraftarı olmadığını ortaya koymuştur. Ancak, Saray'ın bahçesinde yapılan bir mitingde "Harp isteriz, Filibe'ye hücum, Sofya'ya hücum ..." şeklindeki bağışmalar üzerine Sultan, "*Görüyorsun ya Paşa... bugün gördüğünüz tezahürattan birkaç gün evvel İttihatçılar, Darülfünun talebesini teşvik ederek ellerinde bulundurdıkları birçok taraftarı ile Bab-ı Âli ve ertesi gün de Yıldız'da, Hamidiye Camii önlerinde nümayişler yaptılar. Doğrusu bunlar, nedense harp istiyorlar. Benim elimden ne gelir?*" diyerek, bu konuda çaresizliğini dile getirmişti. Padişahın bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere, bu nümayiş onun üzerinde büyük tesir yapmıştı. Hatta Cemil Topuzlu'ya göre Sultan'ı korkutmuştu. Sultan ordunun güçsüz olduğunu biliyordu.³⁷³ Daha önce Seyitlerde yapılan askeri manevralarda ordunun kötü bir durumda olduğu eski ihtişamının kalmadığı gibi orduda bir disiplin sorunu yaşandığı kendini göstermişti.³⁷⁴

Sonuç olarak Sultan Reşad'ın elinden bir şey gelmedi. Hem dış gelişmeler hem de içerde yapılan harp propagandaları neticesinde savaşa girildi. Balkanlar Osmanlı için tam bir felaket oldu. Osmanlı ordusu kısa bir süre içinde perişan duruma düştü. Bulgar orduları Çatalca'ya kadar geldi.³⁷⁵ Bulgarların Çatalca'ya kadar gelmesi üzerine dönemin sadrazamı Kâmil Paşa Padişah'ı güvenlik gerekçesiyle Bursa'ya götürmek istemiş ancak Sultan Reşad askerin başında şehit olmaya hazır olduğunu ve kesinlikle İstanbul'u terk etmeyeceğini dile getirmişti.³⁷⁶

Balkan Savaşlarının böyle sonuçlanmasında hükümetin güçsüzlüğü, moral düşüklüğü, ordunun zayıflığı etkili oldu. Rumeli topraklarındaki Türk hâkimiyetine son verildi ve bütün adalar elden çıktı.³⁷⁷

I. Balkan Savaşından 52 gün sonra Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasında II. Balkan Savaşı çıktı. Bulgaristan'ın diğer devletlerle tek başına mücadele etmesi Osmanlı'nın işini kolaylaştırdı ve Edirne hiçbir mukavemet gösterilmeden geri alındı.³⁷⁸

³⁷² Cemil Topuzlu, **A.g.e.**, s.116-117.

³⁷³ Topuzlu'ya göre yapılan mitingler Sultan üzerinde büyük tesir yapmıştı. Açıkçası, gerek Sultan Reşad gerekse o zaman iktidar mevkiinde bulunan zatlar bu meş'um harbe girmedikleri takdirde hayatlarının tehlikeye gireceğini zannediyorlardı. Bu endişe iledir ki, istemeye istemeye harbe sürüklendiler. Cemil Topuzlu, **A.g.e.**, s. 116.

³⁷⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 252.

³⁷⁵ Enver Ziya Karal, **A.g.e.**, s. 304.

³⁷⁶ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 100.

³⁷⁷ Enver Ziya Karal, **A.g.e.**, s. 304.

³⁷⁸ İsmail Hami Danişmend, **A.g.e.**, s. 407.

Sultan Reşad, Edirne'nin geri alınmasına çok sevinmiş ve buradaki halka yardımlarda bulunmuştu.³⁷⁹

II. Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin geri alınması (21 Temmuz 1913) askerın nüfuzunu arttırdı. Bir grup subayın Enver Bey'i Harbiye Nazırı yapmak için harekete geçtiğini öğrenen Harbiye Nazırı Ahmed İzzet Paşa istifa etti. Enver Bey, Harbiye Nazırlığına, Cemal Bey de Bahriye Nazırlığına getirildi. Talat Bey ise Dâhiliye Nazırı olarak kabinede bulunuyordu. Böylece Talat-Cemal-Enver üçlüsü hükümette tek söz sahibi durumuna gelmiş oldu. İttihat ve Terakki hâkimiyeti altında yapılan (Mayıs 1914) seçimlerden sonra meclis Padişah'ın da katıldığı bir merasimle çalışmalarına başladı. Bu sırada Said Halim Paşa'nın hiçbir iktidar gücü kalmamıştı. Padişah da Talat-Enver-Cemal üçlüsünü muhatap alıyor ve işlerini onlarla görüyordu.³⁸⁰ Ne var ki Padişah'ın yaptığı bazı tayinler bu üçlü tarafından geri çevriliyordu.³⁸¹

3.2.3. Birinci Dünya Savaşı ve Cihad-ı Ekber İlanı

Birinci Dünya Savaşı başladığında tarafsızlığını ilan eden Osmanlı Devleti, savaşa İngiltere ve Fransa tarafında girmeyi arzu etmesine rağmen bu devletlerden olumlu bir cevap alamaması üzerine Almanya'nın yanında savaşma kararı almıştır. 2 Ağustos 1914'te İttihat ve Terakki önderleri Talat-Enver-Cemal Paşalar Almanya ile gizli bir anlaşma yaparak bu savaşa dâhil olmuşlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasî hiçbir hazırlığı yoktur. Dört yıl süren bu savaşta Sultan Reşad, mizacı ve yaşı itibarı ile geri planda kalmayı tercih etmiştir. Daha ziyade İttihatçı önderler ve Almanların istekleri doğrultusunda kimi adımlar atmıştır.³⁸²

Bu savaşta, Almanlar Osmanlı Sultanı Mehmed Reşad'ın Halifelik makamını kullanmak için türlü yöntemler denemişlerdir. Çoğunluğu Müslüman olan Fransız, İngiliz ve Rus sömürgelerindeki halkları ayaklandırarak buralardan Avrupa'ya asker gelmesini engellemeye çalıştılar.³⁸³ Bunun için de Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak bütün Müslümanları ortak şekilde harekete geçirmeyi hedefleyen Cihad-ı Ekber'i ilan ettirdiler. Neticede 14 Kasım 1914'de Osmanlı Sultanı ve Halifesi Mehmed Reşad, bütün Müslümanları Cihad-ı Ekber sancağı altında kâfirlere karşı harbe katılmaya davet etti.³⁸⁴ Bu ilanla Osmanlı, sınırları

³⁷⁹ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 129.

³⁸⁰ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 140.

³⁸¹ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşları", s. 421.

³⁸² **Türkiye Cumhuriyet Tarihi I**, ATAM, Ankara 2009, s.74-77.

³⁸³ Rıdvan Ayaydın, **Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 26-27.

³⁸⁴ **Sebilürreşad**, S. 315, s. 19-20.

içerisinde yaşayan Müslümanlara ilaveten İngiltere, Fransa ve Rusya gibi düşman devletlerin idaresi altında bulunan Müslümanların bu sömürgeci devletlere karşı ayaklanmaları planlandı. Cihad-ı Ekber ilanının ardından ayrıca fetva ve beyannameler³⁸⁵ yayınlanmıştır. Yayınlanan fetvalar Sultan Reşad’a, “umumi harp icabındandır” bahanesi ileri sürülerek harbe girdikten sonra zorla yayımlanmıştır.³⁸⁶ Müslümanlara hitaben üç ayrı fetva hazırlandı. İlki Türkçe, Arapça, Farsça, Hintçe dillerinde ve Tatar lehçesinde hazırlanmıştır. Bu fetvada Ürgüplü Hayri Efendi, Padişah’ın Cihad çağrısına herkesin katılmasının farz olduğunu, İslam Halifesini ortadan kaldırmak isteyen Rusya, İngiltere ve Fransa idaresinde yaşayan Müslümanların bu devletlere karşı birleşmeleri gerektiği, cihada katılmayanların askerini ağır cezaya çarptırılacağı, Osmanlı askerlerini öldüren Müslüman askerlerin büyük günaha girdiği, Almanya ve Avusturya aleyhine hareket etmelerinin büyük günah olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁷ Diğer metin ordu ve donanmaya yazıldı. Son metinde ise, daha basit şekilde ele alınarak İslam’ın son kalesi olan Osmanlı Devleti’nin düşmanları İngiliz, Fransız ve Moskof’a karşı Almanya ve Avusturya’nın bir savaş başlattığı ve İslam dinin uğradığı hakaretlere son vermek için başlatılan “Cihad Düğününe” tüm Müslümanların katılmalarının önemi vurgulanmaktaydı.³⁸⁸

Almanya safında savaşa giren ve Cihad-ı Ekber fetva ve beyannamelerinden çok şeyler bekleyen İttihat ve Terakki liderleri ile Almanya bu fetva ve beyannamelerden umdukları sonucu elde edemediler. Halife olarak sınırlı bir nüfuza sahip olan Osmanlı Padişahı’nın gücü daha çok kendi sınırları dâhilindeki Müslümanlar için geçerli olmuştur.³⁸⁹

Bu savaşta Osmanlı ordusu, beklenmedik bir performans göstermiştir. 1915 yılındaki Çanakkale ve 1916 yılındaki Kû-tül’amâre zaferleri ile destan yazılmıştır. Osmanlı ordusu I. Dünya Savaşı boyunca Çanakkale, Kafkasya, Irak, Filistin, Hicaz ve Yemen cephelerinde topraklarını savunmuştur. Galiçya, Makedonya ve Romanya cephelerinde müttefiklerine destek olan Osmanlı ordusu savaşın son yıllarında mağlup olmuştur. Ancak Bolşevik İhtilali ile Rusya’nın savaştan kopması ve Amerika Birleşik Devletleri’nin savaşa girmesi savaşın gidişatını değiştirmiş ve 1918’de mütarekelerle savaş sona erdirilmiştir.

³⁸⁵ “Cihad-ı Ekber Hakkında Beyanname-i Hazret-i Hilafetpenâhî”, **Sebîlürreşâd**, S. 314, 20 Kasım 1914, s. 14.

³⁸⁶ Metin Hülâgü, “Pan-islamist Faaliyetler (1914-1918)”, <https://docplayer.biz.tr/642850-Pan-islamist-faaliyetler-1914-1918.html>, 10.08.2018

³⁸⁷ **Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)**, s. 830-831.

³⁸⁸ Fatih Tetik, **A.g.e.**, s. 117.

³⁸⁹ Metin Hülâgü, **A.g.m.**, s. 16.

3.2.3.1. Mevlevi Sultan ve Cihan Harbinde Mücâhidin-i Mevlevîyye Taburu

Sultan Mehmed Reşad, Mevlevi tarikatına mensuptu. Henüz şehzadelik yıllarında tanıştığı Mevleviliğe ilgisi tahta çıktıktan sonra da devam etmişti. Halit Ziya'ya göre, Sultan Reşad mutaassıp denecek bir dereceye çıkmaksızın pek ziyade inançlıydı. Tarikat ehli olduğundan özellikle Mevlevilere ve umumiyet üzere tarikat erbabına karşı oldukça hürmet gösterir ve onlara her vesile ile iltifat ederdi.³⁹⁰

Babası Sultan Abdülmecid'le, daha sonraları da ağabeyi Sultan II. Abdülhamid'le beraber Yenikapı Mevlevihanesine ziyaretlerde bulunmuştu. Tamir ettirdiği ve açılış merasimine katıldığı Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Salahaddin Dede'ye bağlılığı ve hürmeti vardı. Osman Selahaddin Dede'yi daima muhabbetle ve takdirle anardı. Konya Mevlâna Asitanesi postnişinlerinden Abdulhalim Çelebi ve Veled Çelebi Efendilerle de yakın ilişki içerisindeydi.³⁹¹

Cihad-ı Ekber ilanının yanı sıra Sultan Reşad'ın Cihan Harbine diğer bir katkısı da halkın ve askerlerin maneviyatını artırmak amacıyla gönüllülerden oluşan bir “Mücâhidin-i Mevlevîyye Taburu” kurulmasına vesile olmasıdır.³⁹² Sultan Mehmed Reşad, I. Dünya Savaşı sırasında Mevlevilerden oluşan bir tabur kurulmasını istemiştir. Sultan, İstanbul'daki Mevlevîlere bir sancak, komutanlık mührü ve bir kılıç gönderdi. Sultan'ın bu çağrısı üzerine Mevleviler harekete geçti. Mevlevilerin yanı sıra Kadirî, Rifâî ve Bektaşî gibi diğer tarikat mensupları da bu çağrıya iştirak ettiler. Mevlevî Taburu'nun Komutanlığına, Harbiye Nezareti tarafından vekâleten, Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Abdülbaki Efendi getirildi. Tarikatın merkezi Konya olduğu için Mevlevi Taburu Konya'ya geçti. Yolculuk güzergâhında diğer tekke ve zaviyelerden de katılımlar oldu.³⁹³ Bu alay 13 Şubat 1916 Pazar günü Yavuz Sultan Selim'in türbesini ziyaret ettikten sonra İstanbul'dan trenle Konya-Halep yolu ile Suriye-Filistin cephesinde görev yapmak üzere Şam'a geçmiştir. Cemal Paşa komutasındaki Dördüncü Ordu emrine verilen bu tabur, geri hizmetlerde bulundular. Şam'da kaldıkları üç sene zarfında lojistik ve sağlık hizmetleri yanında Osmanlı askerine moral desteği verdiler. Üç sene Şam'da kalan bu

³⁹⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 627-628.

³⁹¹ Enfel Doğan, Fatih Tıgılı, “Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli Ve Bu gazele Yazılan Tahmisler”, **İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 33, İstanbul 2005, s. 23.

³⁹² Cemal Paşa hatıratında “Veled Çelebi Efendiye eğer gönüllü bir müfreze ile Mısır seferine iştirak ederlerse ordunun Hazreti Mevlana'nın ruhaniyetten faydalanacağını söylemesi üzerine bu alayın oluşturulduğunu dile getirmektedir. **Cemal Paşa Hatıraları İttihat ve Terakki- I. Dünya Savaşı Anıları**, s. 167.

³⁹³ Nizamettin Arslan, Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Eskişehir Mevlevihanesi Postişini Şemseddin Dede ve Mevlevi Taburu” **Birinci Dünya Savaşında Mevlevi Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu**, Kırıkkale- Ankara, 22-24 Ekim 2015. s. 48.

alay, savaşa katılmadan dağıtıldı.³⁹⁴ Osmanlı Devleti, Suriye cephesinde yenilgiye uğrayınca (27 Ekim 1917), Mevlevî Alayı mensubu şeyhler ve dervişler Mevlevîhanelerine geri dönmüşlerdir.³⁹⁵

3.2.3.2. Sultan'ın Eskişehir'e Götürülme Meselesi

İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alıp sahili bombalamaya başlaması üzerine Osmanlı başkentinin geçici olarak Eskişehir'e taşınmasına karar verilmiş ve hazırlıklara başlanmış, Hazine-i Hümayûn da ihtiyaten Konya'ya taşınması düşünülmüştü. Sultan Reşad, o sırada Beylerbeyi Sarayı'nda oturan ağabeyi II. Abdülhamid'i de götürmek istemiş. Sultan Abdülhamid teklifi kabul etmediği gibi Sultan Reşad'ın da gitmemesini tavsiye etmiş ve İstanbul terkedilecek olursa bir daha buraya dönülemeyeceğini söylemiştir. İstanbul'un işgali tehlikesi geçince bu fikirden vazgeçilmiş ve Padişah İstanbul'da kalmıştır.³⁹⁶

3.2.3.3. Sultan Reşad'a Gazilik Unvanı Verilmesi ve Gazel-i Hümayûn

Çanakkale zaferinden dolayı Meclis kararıyla Sultan'a Meşihat fetvasıyla "Gazi"³⁹⁷ unvanı verildi.³⁹⁸ Sultan Reşad, Osmanlı padişahları içinde son kez gazilik unvanı alan hükümdâr oldu. Bu tarihten sonra paraların üzerinde "Reşad" yerine "Gazi" ifadesi kullanıldı. Sultan Reşad, askerin moral ve motivasyonunu arttırmak için "el-Gazi" unvanının işlendiği madalyalar ve nişanlar bastırmıştır. Ayrıca posterler, Sultan ve şehzadelerin fotoğraf ve kartpostalları, yaka rozetleri ve diğer birçok sembollerle asker ve sivillerin azim ve inançlarını artırmaya çalışmıştır.³⁹⁹

Düşman ordularının Çanakkale'de hem deniz hem de kara savaşlarında mağlup olup çekilme kararı alması üzerine Sultan V. Mehmed Reşad bundan duyduğu sevinçle bir şükür nişanesi olarak gazel kaleme aldı. Ancak padişahın bu gazelinin kendisi tarafından yazılmadığı

³⁹⁴ Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1953, s. 177-179; Mustafa Kara "Veled Çelebi İzbudak", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 503-505.

³⁹⁵ Nizamettin Arslan, Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Eskişehir Mevlevihanesi Postişini Şemseddin Dede ve Mevlevi Taburu", *Birinci Dünya Savaşında Mevlevi Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 22-24 Ekim 2015, s. 48.

³⁹⁶ "Eski Sultan, benim zamanımda da Rusya muhaberesi esnasında vükela hükümetin Gelibolu'ya nakline karar vermişlerdi. İhtiyar bir Namık Paşa vardı; onu göndererek bu kararını bana bildirdiler. Bende bir temenna ederek "Buyurun! Ben şuradan şuraya gitmem" diye suret-i kat'iyede muhalefet gösterdim" demiştir. Türkgeldi, *A.g.e.*, s. 130-131.

³⁹⁷ Abdülkadir Özcan, "Gazi", *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 443-445.

³⁹⁸ *MMZC*, 1. Sene, C.1, s. 484.

³⁹⁹ Fatih Tetik, *A.g.e.*, s. 126.

Lütfi Simavi tarafından iddia edilmiş⁴⁰⁰ ise de arşivde tespit edilen birkaç belgede Sultanın daha önce kendi el yazısı ile Farsça ve Türkçe şiirler kaleme aldığı görülmektedir.⁴⁰¹ Dolayısıyla gazeli kendisinin yazmış olma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir. Sultan Reşad'ın yazdığı gazel, dönemin hemen hemen bütün gazete ve mecmualarında “Gazel-i Hümayûn, Manzume-i Hümayûn, Manzûme-i Garra-i Hümayûn” başlıklarıyla yayımlanmıştır. Aşağıda gazelin metni yer almaktadır.

Manzûme-i Garrâ-i Hazret-i Hilâfet-Penâhî

Savlet etmişdi Çanakkal'aya bahr-ü berden
Ehl-i İslamın iki hasm-ı kavîsi birden
Lakin imdad-ı ilahi yetişip ordumuza
Oldu her bir neferi kal'a-i pulad-beden
Asker evladlarımın pişgeh-i azminde
Aczini eyledi idrak nihayet düşmen
Kadr u haysiyyeti paymal olarak etdi firar
Kalb-i İslama nufuz etmeğe gelmiş-iken
Kapanıp secde-i şükranı Reşad eyle dua
Mulk-i İslamı Huda eyleye daim me'men⁴⁰²

Sultan Reşad'ın bu şiirle Osmanlı ordusuna verdiği destek oldukça önemlidir. Askerin eksilen maneviyatını yükseltme amacını taşımaktaydı. Bu savaşta galibiyete olan inancı tazelemeye çalışmıştır. Çanakkale muharebesi münasebetiyle yazdığı bu gazele karşı çeşitli tahmisler⁴⁰³ de yazılmıştır.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Lütü Simavi, Sultan Reşad'ın hiç şiir yazdığını görmediğini ve dolayısıyla ona atfedilen şiiri yazmadığını belirtmektedir. Lütü Simavi, **A.g.e**, s. 265.

⁴⁰¹ Mabeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne Başkitâbeti anteti taşıyan ve üzerinde “Cennet-mekân Sultan Reşad Han Efendimiz Hazretlerinin Hatt-ı Dest-i Hümayûnudur” yazan zarfın içinde dört adet şiir bulunmaktadır. Şiirlerin birinin altına “Mehmed Reşad” imzası atılmıştır. Bkz. **BOA, HSD. AFT**, 10/1-2-4-6-8.

⁴⁰² **Harp Mecmuası**, S. 11, s. 162, Ramazan 1334 (Temmuz 1916)

⁴⁰³ Tahmis, başkasının yazdığı bir gazelin her beytinin üstüne üçer mısra eklemek suretiyle yapılan bir nazım şeklidir. Beşleme de denir.

⁴⁰⁴ Enfel Doğan-Fatih Tıgılı, “Sultan V. Mehmed Reşad'ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmisler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 33, İstanbul 2005, s. 4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEŞRUTİYET SARAYINA YAPILAN ZİYARETLER VE SULTANIN GEZİLERİ

4.1. Ziyaretler ve Ziyaretçiler

II. Meşrutiyet döneminde Kanun-i Esasi’de padişahın görev ve yetki alanlarının yeniden belirlendiği değişikliklerden sonra hükümet işlerinin meclise kaymasıyla birlikte saray genellikle teşrifat ve ziyafet gibi sembolik işlerle alakadar olmuştur. Nitekim Sultan Mehmed Reşad, birçok önemli ismi Dolmabahçe Sarayı’nda ağırlamış ve onlara ziyafetler vermiştir. Sultan tahta çıkışının ilk zamanları bu ziyaretleri heyecanla karşılamıştı. Fakat ardı arkası kesilmeyen bu ziyaretler zamanla hasta ve yaşlı padişah için yorucu bir hal almaya başlamıştı. Bu ziyafetler ister istemez bütçesi oldukça kısıtlı olan sarayı ekonomik yönden de olumsuz etkilemişti. Zira savaşlar, saray mutfağını da ağır gelmeye başlamıştı. Artık çok kalabalık ve görkemli sofralar kurulamaz olmuştu.

4.1.1. Sarayın İlk Ziyaretçisi

Sultan Mehmed Reşad tahta çıktığında ziyaretine gelecek ilk kişi Bulgar Kralı olacaktı. Ancak büyük bir ziyafet için hazırlanan Dolmabahçe Sarayı’nda çalışmalar henüz bitmemişti. Bu arada, her yaz İstanbul ziyaretinde bulunan Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa’ya sarayda bir ziyafet verildi. Bu ziyaret hükümetçe görülen lüzum üzerine kısa ve oldukça sade bir törenle gerçekleşti. Böylece Bulgar Kralı’nın ziyareti öncesinde sarayda bir prova da yapılmış oldu.⁴⁰⁵ Hidiv’in ziyaretinin ardından saray, birbirinden gösterişli ziyafetler ve törenler ile birçok misafire ev sahipliği yaptı. Bunlardan en önemlileri kuşkusuz Bulgaristan ve Sırbistan Krallarının gerçekleştirdiği ziyaretlerdi. Bu iki ülke kısa zaman önce Osmanlı toprağı ve yöneticileri Osmanlı’nın nerdeyse birer memuru statüsünde olduğu halde gelinen noktada bağımsızlıklarını ilan ederek ayrı bir devlet olarak kuruldular. Osmanlı’dan kopmuş bu yeni devletlerin krallarını ağırlama işi ise Sultan Mehmed Reşad’a düşmüştür.

4.1.2. Bulgar Kralı ve Kraliçesinin Ziyareti

19. yüzyıla kadar devletlerarası ilişkiler daha ziyade elçiler vasıtasıyla yürütülüyordu. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başından itibaren diplomasi ve devletlerarası ilişkilerde özel temsilciler, hatta bizzat hükümdârlar rol almaya başlamıştır. Bulgar Kralı’nın İstanbul ziyareti de bu minvalde değerlendirilebilir. Bağımsızlığını yeni almış olan Bulgar

⁴⁰⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 371.

Devleti, meşrutî sisteme yeniden geçen ve hükümdârı değişen komşu Osmanlılarla ile iyi ilişkiler geliştirmek niyetindeydi. Ziyaret talebi beklenmeyen bir dönemde Bulgar tarafından gelmişti. Osmanlı Devleti gelen bu ziyaret talebine olumlu cevap vermiştir.⁴⁰⁶ Halit Ziya Uşaklıgil'e göre, Bulgar Kralının ziyareti, yalnız iyi komşuluk fikrinden ileri gelmemekteydi. Aynı zamanda Osmanlıların yeniden uygulamaya koyduğu meşrutî sistemin (inkılâp/devrim) işleyişini yerinde görmektir.⁴⁰⁷ Osmanlı kamuoyunun bu ziyaretten beklentisi de komşu Bulgarlar ile iyi münasebet kurmak ve aradaki meseleleri tatlıya bağlamaktır. Nitekim Bulgar Kralı'nın gelişinin ertesi günü İstanbul matbuatında dikkat çekici şu ifadeler yer almaktadır:

*“Meşrutiyet-i Osmaniye'nin ilk meşrutiyetperver padişahına gelen ilk misafır, ilk Bulgar Kralı Ferdinand hazretleri oldu ki İstanbul'a ilkbahar ile birlikte girdi. O gece Saray-ı Hümayûn'da verilen ziyafette yedikleri tatlıyı biz nevrüziye adeder ve Bulgaristan ile olan münasebetimizin şekerri olacağını tefe'ül eyleriz.”*⁴⁰⁸

Ziyaretin asıl sebeplerini her iki ülkenin basınından takip etmek mümkündür. Buna göre Çar Ferdinand'ın bir önceki ziyaret mahallinin St. Petersburg olması ve Çar II. Nikola ile görüşmesi nedeniyle İstanbul seyahatinin Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasındaki münasebetlerden ziyade tüm bölgeyi ilgilendiren politikalara ilişkin olduğu varsayımında bulunulmuştur. Osmanlı basınında ihtimal verilen en kuvvetli gerekçe Çar Ferdinand'ın Sultan Reşad'a Sırbistan ve Karadağ'ın da dâhil olacakları Balkan İttihadı'na katılmasını teklif edeceğidir. Gazetelere yansıyan diğer bir neden ise, Çar Ferdinand'ın Osmanlı-Bulgaristan sınırında yaşanan bazı çatışmaları da sona erdirerek gelecekteki bir savaş riskini ortadan kaldıracığı ve Osmanlılarla ittifak sağlayacağı düşüncesidir. Seyahatte Makedonya meselesini görüşmek maksadı ile bir araya gelinmesi de de bir diğer ihtimaldir.⁴⁰⁹

Bulgaristan Kralı gelmeden önce saray büyük bir hazırlığa girişmiştir. Gelen Krala Avrupa saraylarında görülen ziyafetlerin bir benzerini yapma işine koyulan saray halkı büyük bir ciddiyetle işleri yürütmüşlerdir. Ziyafet için Londra'dan masa ve sandalyeler sipariş edilmiştir.⁴¹⁰ Dolmabahçe Sarayı'nın deniz tarafındaki Zülvecheyn salonu yemek ziyafeti için hazırlanmıştır.⁴¹¹

⁴⁰⁶ Cengiz Yolcu, “Bulgar Çarı Çarlar Kentinde”, **Osmanlı İstanbul'u III**, Ed. Feridun M. Emecen vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 243-244.

⁴⁰⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 350.

⁴⁰⁸ “Haftalık Dedikodu”, **Kalem**, No: 79, 11 Mart 1326/24 Mart 1910, s. 2.

⁴⁰⁹ Cengiz Yolcu, **A.g.m.**, s. 270.

⁴¹⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 372.

⁴¹¹ Haluk Şehsuvaroğlu, “Sultan Reşad'ı Ziyaret Eden Hükümdarlar”, **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 9, Eylül 1950, s. 324.

21 Mart 1910 tarihinde Bulgaristan Kralı Ferdinand ve Kraliçe Eleonor uzun süren yolculuklarının ardından nihayet İstanbul'a varmışlardır. Sultan ve refakatlerindeki Veliahd, Sadrazam, Hariciye ve Bahriye Nazırları ve Mabeyn ileri gelenleri Sirkeci'de Kral ve Kraliçe'nin trenini karşılamışlardır. Sultan Reşad, Kral ve Kraliçeyi Sirkeci Tren İstasyonunda karşıladı ve kraliçeye kavalryelik yaparak Otağ-ı Hümayûna geçtiler. Karşılama töreninin ardından misafirler Yıldız Sarayına yerleştirilmişlerdir. Akşam kral ve kraliçe onuruna Sultan Reşad Dolmabahçe Sarayı'nda 30 kişilik özel bir ziyafet vermiştir. Kral Ferdinand Sultan'a kordonlu Aziz Aleksandır Nişanını takdim etmiştir.⁴¹²

22 Mart'ta Bulgar Kralı, önce Veliaht Yusuf İzzettin Efendiyi ziyaret etmiştir. Ardından Nişantaşı'na geçerek Sadrazam Hakkı Paşa ile görüşmüştür. Burada bir müddet kaldıktan sonra Yıldız'a döndü. Yıldız'dan onurlarına verilen öğle yemeği için Dolmabahçe Sarayı'na geçtiler. Kral ve Kraliçe namlarına Merasim Dairesi'nde öğle yemeği verildi. Kraliçe Haremi Hümayûna geçti, burada kendisini Hariciye Nazırı Refet Bey'in eşi karşıladı.⁴¹³ Ziyareti sırasında Kraliçe'ye Başmabeynci Lütfi Bey'in yeğeni ve Başkatip'in kızı eşlik etmiştir. Kraliçe'nin Sultan'ın eşini görmek istemesi üzerine hangi kadınefendinin tanıştırılacağına önceden belirlenmemesi haremde kısa süreli bir telaşa sebep olmuştur. Padişahın Başkadınefendisi Kamures Hanım Kraliçe'ye takdim edilerek sorun çözülmüştür.⁴¹⁴ Haremdeki buluşmanın sonunda Kraliçe'ye ıtriya kutusu verilmiştir.⁴¹⁵ Ziyafetin ardından Kral, Kraliçe ve maiyetleri kendilerine tahsis edilen arabalar ile Şişli'de bulunan Bulgar Eksarhanesi'ne gitmişlerdir.⁴¹⁶

Ziyaretin üçüncü günü ilk olarak Kral ve Kraliçe Bulgar Kilisesini ziyaret ettiler. Ziyaretin ardından Meclis-i Mebusan'a geçtiler. Kral ve beraberindekiler oturumu yarım saat izledikten sonra buradan ayrıldılar.⁴¹⁷ Daha sonra Bulgar heyeti, Şale Köşkü'ne dönerek Kral Ferdinand'ın Sultan Reşad onuruna merasim dairesinde düzenlediği öğle yemeğine katıldılar. Bu yemeğe Sultan Reşad, yanında şehzade Yusuf İzzettin Efendi, Sadrazam Hakkı Paşa, Ayan Reisi Said Paşa, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey, Hariciye nazırı Rıfat Paşa ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Maliye Nazırı Cavid Bey ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa gibi üst düzey Osmanlı idarecileri ile katıldılar.⁴¹⁸ Yemeğin akabinde Hürriyet Tepesi'nde

⁴¹² Lütfi Simavi, **A.g.e.** s. 120.

⁴¹³ "Harem-i Hümayûnda", **Yeni İkdâm**, 23 Mart 1910, No:10, s.1.

⁴¹⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 363; Necdet Sakaoğlu, **A.g.e.**, s. 542.

⁴¹⁵ Cengiz Yolcu, **A.g.m.**, s. 256.

⁴¹⁶ "Ekserhanede", **Yeni İkdâm**, 23 Mart 1910, No:10, s.1.

⁴¹⁷ "Meclis-i Mebusan'da", **Yeni İkdâm**, 23 Mart 1910, No: 11, s.1.

⁴¹⁸ Yemeğe katılan diğer devlet adamları için bkz. "Bulgaristan Kral ve Kraliçesi Hazeratı", **Yeni İkdâm**, No: 11, 24 Mart 1910, s. 1; Cengiz Yolcu, **A.g.m.**, s. 259-260.

resmigeçit icra edildi. Meşrutiyetin görsel bir teyidi⁴¹⁹ olan Hürriyet Tepesi, İTC tarafından, 31 Mart Vak‘ası ve II. Meşrutiyet’in gerçekleşmesi sırasındaki çarpışmalarda ölenlerin hâtıralarını canlı tutmak maksadıyla anıt-mezar olarak yaptırıldı.⁴²⁰ Hürriyet-i Edebiye Tepesi’nde Kral ve maiyetinin de beraber bulunacağı bir Otağ-ı Hümâyûn kuruldu. Bu törene 30 tabur Osmanlı askerinin yanında 15 batarya topçu, 5 alay süvari ve bir bölük mitralyöz iştirak etti. Birinci Ordu Kumandanı Ömer Yaver Paşa’nın kumandasında bir resmigeçit yapıldı. Geçit töreninin ardından Kral, Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa vasıtasıyla fırka ve alay kumandanlarını kendisine takdim ettirdi. Sultan Reşad, Kral Ferdinand’a “Osmanlı Hanedan nişanı” ve Kraliçe’ye de kadınlara mahsus “Mecidi” nişanı verdi. Resmigeçit törenin ardından Kral’ın üçüncü gün programı sona ermiş ve Bulgar heyeti Bulgar Sefarethanesi’nde düzenlenen akşam yemeğine geçmişlerdir.⁴²¹

Resmi programlarını üç günde tamamlayan Bulgar Kralı ve heyeti, kalan diğer dört günde İstanbul’da çeşitli gezilere katılmışlardı. Özellikle camii ve kiliselerde zaman geçirmiş ve bazı kiliselerdeki ayinlere katılmışlardı. Kral ve Kraliçe, 26 Mart’ta Hereke’ye gidip halı fabrikasını ziyaret ederek bir gecelerini orada geçirdiler. Kraliçe’ye Padişah tarafından birbirinden kıymetli halı ve seccadeler hediye edilmişti. 27 Mart’ta Kral Ferdinand, Anadolu hattının inşa sürecini görmek üzere trenle Bilecik’e kadar bir seyahat gerçekleştirdi. 28 Mart’ta ise geri döndüler. Sultan Reşad, Sirkeci’den misafirlerini ülkelerine uğurladı.⁴²²

Bu ziyaretin İstanbul’daki yansımaları ve saraydaki yankıları şu şekilde olmuştur. Meşrutiyet sarayı, ilk ziyaretçilerini Avrupaî bir tarzda ağırladı. Zira ziyafette sunulan yemeklerin Avrupa saraylarında sunulan menülerden oluşması ve yemekten sonra dinlenen müziklerin “klasik batı müziği” olması bunun göstergesidir. Ayrıca bir İslam halifesi olan Osmanlı Sultan’ı Mehmed Reşad’ın Bulgar Kraliçesi Eleonore’a ziyaret sırasında birçok defa kaval-yelik yaparak koluna girmesi dikkat çekici bir ayrıntıydı. Bu görüntü hem İstanbul hem de Avrupa matbuatında heyecan verici bir haber olarak yer almıştır. Bu ziyaret neticesinde hem meşrutiyet sarayının hem de Osmanlı sultanının “Avrupaî” bir görüntü vermek istediği anlaşılmaktadır.⁴²³

⁴¹⁹ Kemalettin Kuzucu, **A.g.m.**, s. 11.

⁴²⁰ Semavi Eyice, “Âbide-i Hürriyet”, **DİA**, C. 1, s. 309.

⁴²¹ “Nişan İtaası”, **Yeni İkdâm**, 24 Mart 1910, No:10, s.1.

⁴²² **Yeni İkdâm**, 25 Mart 1910, No:12, s.1.

⁴²³ Cengiz Yolcu, **A.g.m.**, s. 274-275.

4.1.3. Sırbistan Kralı'nın Ziyareti

Sırbistan Kralı Petro'nun İstanbul seyahatini gerçekleştirmeden önce tıpkı mevkidaşı Kral Ferdinand gibi St. Petersburg'a gitmiş olması bu ziyaretin amacının yakında kurulacak olan Balkan İttifakına Osmanlı'yı dâhil etme isteğinin neticesi olduğu düşünülebilir. Esasen Sırbistan Kralı İstanbul'a gelmek için Bulgar Kralı'ndan önce harekete geçmiş ancak Kral Ferdinand daha hızlı hareket ederek yeni hükümdârın ilk ziyaretçisi olmuştur.⁴²⁴

4 Mart'ta Sırp Kralı gelmeden önce gerekli tertibatın alınması için gönderilen Sırbistan Hariciye Nazırı Gospodin Milanoviç ve Sırbistan'ın İstanbul sefiri Gospodin Nenadoviç İstanbul'a geldiler. Bu kişiler özel surette Padişahın huzuruna kabul edildiler. Bir gün sonra da bu kişiler için sarayda kırk kişilik bir ziyafet verildi.⁴²⁵

Bulgaristan Kralı'nın ziyaretinin ardından Sırbistan Kralı Petro Karayorgaviç, 3 Nisan 1910'da İstanbul'a geldi. Kralı karşılamak için Sultan Reşad, veliaht Yusuf İzzettin ve Sadrazam Hakkı Paşa Sirkeci Tren Garında Sırp Kralı'nı tören ile karşıladılar. Refet Paşa, Kralı Sultan'a takdim etti, ardından Kral ve maiyeti Padişahı selamladı. Dördüncü alayın mızıkası harp marşını çaldı. Sultan Reşad, Kral ve Veliaht Dolmabahçe Sarayı'na gitmek için vapura bindikleri sırada Sultan Reşad Marşı çalınıyordu. Buradan Dolmabahçe Sarayı'na geçtiler. Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Bulgar Kralına verilen ziyafetlerin aynısı tekrarlandı.⁴²⁶

Sultan Reşad, Kral Petro Karayorgaviç'e Hanedan-ı Osmani Nişanını takdim etti.⁴²⁷ Bunun karşılığında Kral Petro da Sultan'a "Krajoj" nişanı (hükümdârına mahsus olan mersi') Yusuf İzzettin'e "Krajoj Grankordon" nişanını takdim etmiştir.⁴²⁸

4 Nisan'da Kral, Söğütlü Vapuru ile Fener'e giderek Rum Patrikhanesi'nde gerçekleşen ayine katıldı. Ayinden sonra Harbiye Mektebi'ni ziyaret etti. 5 Nisan'da Kral namına verilen yemeğin ardından Hürriyet Tepesi'ne gidilerek resm-i geçit izlendi. Burada Kral, şehzadeler ile tanışmak istedi. Şehzadeleri tanıtmak görevini Başmabeynci Lütfi Simavi gerçekleştirdi.

⁴²⁴ Lütfi Simavi, Kral Petro'nun konuşma esnasında Bulgaristan Kralı'ndan şikâyet edip: "İstanbul seyahatini tasarladığımı nasılsa haber alan Kral Ferdinand böyle bir tasavvuru yokken sadece bana rekabet etmek maksadıyla benden evvel davrandı. Zaten her vakit böyle yapar" dediğini aktarır. Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 123.

⁴²⁵ Lütfi simavi, **A.g.e.**, s. 117.

⁴²⁶ "Kral Hazretlerinin Vürudu", **Yeni İkdâm**, 4 Nisan 1910, No: 22, s. 1.

⁴²⁷ **BOA, İ.MBH.**, 1/70, 1328 Ra 23/4 Nisan 1910. Padişah tarafından Sırbistan Kralı'na Murassa Hanedan-ı Osmani Nişanı hediye edildi.

⁴²⁸ **Yeni İkdâm**, 4 Nisan 1910, No: 22, s. 1.

Sırbistan Kralı, bir hafta kaldıktan sonra Ertuğrul yatıyla Aynaroz'a gitti ve oradan da Selanik ve Üsküp yoluyla Belgrad'a döndü.⁴²⁹

Art arda gelen bu ziyaretlerde her iki kralının Sultan Reşad üzerinde bıraktığı etkiyi Simavi şöyle ifade etmektedir: “İnce soruları ve meraklı bakışlarıyla Ferdinand Sultan'da iyi bir etki bırakmadı. Ancak bunun aksine Sırbistan Kralı'nın mütevazı ve samimi davranışları Sultan Reşad'ı memnun etmişti”.⁴³⁰

4.1.4. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Ziyareti

Sultan Abdülhamid zamanında da İmparator iki kez İstanbul'a gelmişti. Osmanlı Devleti ve Almanya ilişkileri Sultan II. Abdülhamid döneminde oldukça iyi bir noktaya taşınmıştı. Meşrutiyet'in ilanının akabinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetime hâkim olmasıyla birlikte Türk-Alman ilişkileri yeni bir boyut kazandı. Nitekim İmparator II. Wilhelm'in bu üçüncü ziyareti Birinci Dünya Savaşı'nın en kritik döneminde gerçekleşti. Ziyaretin kuşkusuz en önemli amacı İttihat ve Terakki yönetimine destek vermenin yanında, İngiltere'ye karşı İslam âlemine mesaj vermekti.⁴³¹

15 Ekim 1917'de yapılan bu seyahat tren yoluyla gerçekleşti. Gezinin ilk durağı Bulgaristan oldu. Daha sonra Edirne üzerinden İstanbul'a geçti. II. Wilhelm'i karşılamak üzere İstanbul'da hazırlıklar iki gün öncesinde başlamıştı.⁴³² Bu bağlamda Sirkeci istasyonu, köprüler, resmi ve özel kurumlar ile mağazalar Osmanlı ve Alman bayraklarıyla donatıldı. Karşılama törenine katılacak askeri kıtalar, kız ve erkek öğrenciler ile İstanbul halkı Alman İmparatoru'nun geçeceği yollarda yerlerini aldılar. Sirkeci Tren İstasyonundaki karşılama salonu Alman İmparatoru için tekrar düzenlendi. İstasyon binasının içi ve törenin yapılacağı yollar kıymetli halılar, Alman ve Osmanlı bayraklarıyla süslendi.⁴³³ İmparatorun karşılanması için büyük şehzade Ziyaeddin Efendi, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Berlin Elçisi İbrahim Hakkı Bey'den oluşan heyet Küçükçekmece'ye gitti.⁴³⁴ Alman İmparatoru'nu karşılamak üzere Padişah Mehmed Reşad yanında oğlu Şehzade Ömer Hilmi Efendi, Seryaver Salih Paşa, Başmabeynci Fuat Bey ve diğer saray erkânıyla birlikte Söğütlü yatıyla Sirkeci'ye gitti.

⁴²⁹ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 124.

⁴³⁰ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 124.

⁴³¹ Ö. Kürşad Karacagil, “Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 6, S. 12, Yaz 2013, s. 115.

⁴³² **BOA, DH. ŞFR**. 80/140-144-157, 12 Teşrinievvel 1333 (12 Ekim 1917). Dâhiliye Nezareti'nden Edirne Valisi ve Çatalca Mutasarrıflarına hazırlık ve program için yazılan telgraflar.

⁴³³ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 145.

⁴³⁴ Fatmagül Demirel, **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, Doğan Kitap, İstanbul 2007, s.129.

Karşılama töreni donanma tarafından yapılan top atışları ve çalınan Alman marşları ile İmparator sıcak ve samimi bir şekilde karşılandı. İmparator'a ilk gün Şale Köşkü'nde bir ziyafet verildi. İmparator Alman Büyükelçiliğini ve İstanbul'da ölen Almanların mezarlarını ziyaret etti. II. Wilhelm aynı gün Heyet-i Vükela üyeleri, Ayan ve Mebusan meclisi başkanları ile savaşın gidişatı hususunda bir toplantı yaptı. Aynı günün akşamı misafirin onuruna Dolmabahçe'de bir ziyafet verildi. Bu ziyafette en dikkat çeken olay II. Wilhelm'in Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'ye iltifat ve hürmette bulunmasıydı. Ertesi gün II. Wilhelm Türk-Alman dostluğunu simgeleyecek bir proje olarak gördüğü "Dostluk Yurdu" binasının inşaatını ziyaret etti. Ayrıca Aksaray, Divan Yolu, Babiali, Galata Köprüsü yoluyla Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne gitti.⁴³⁵ Sultan Reşad, o akşam Şale Köşkü'ne İmparator'u ziyarete gitti. Bu ziyarette Sultan Reşad, İmparator'a program gereğince Mareşal üniforması ve kılıcı takdim etti.⁴³⁶

İmparator, 16 Ekim'de Almanya'nın İstanbul'daki askeri temsilcisi ve maiyetiyle birlikte Yavuz zırhlısı ve Ertuğrul yatı ile üç torpido eşliğinde Çanakkale'ye gitmek üzere hareket etti. II. Wilhelm, 17 Ekim günü Çanakkale'de karaya çıktı ve otomobille Hamidiye Tabyası'na geçti. Burada İmparator, 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşları hakkında harita üzerinden bilgi aldı. Buradan Gelibolu Yarımadası'na geçerek Anafartalar, Arıburnu ve diğer savaş alanlarını gezdikten sonra İstanbul'a döndü. Çeşitli ziyaretler ve görüşmeler gerçekleştiren II. Wilhelm'in İstanbul'daki son gecesinde Padişah, Dolmabahçe Sarayı'nda bir ziyafet verdi. Yüz yirmi kişilik ziyafette Sultan Reşad ve II. Wilhelm birer konuşma yaptılar. II. Wilhelm ve maiyetine ziyaretin anısına hediyeler ile madalyalar da verildi. İmparator'un ziyareti anısına Darphane-yi Amire tarafından yaklaşık olarak iki Mecidiye ağırlığında bir tarafı Osmanlı arması ve Türkçe olarak "Haşmetli Almanya İmparatoru II. Wilhelm hazretlerinin İstanbul'u ziyaretleri hatırasıdır" ibareli ve tarihli diğer tarafta Almanya arması ve tarih yazılı iki adet altın, 50 adet gümüş ile 100 adet bronz madalya basıldı. Ayrıca Padişah, Alman İmparatoru'na Çanakkale Savaşı fotoğraflarından oluşan bir albüm ve Hereke Fabrikası'nda imal edilmiş değerli halılar hediye etti. Bunların yanı sıra İstanbul Belediyesi, Darülaceze ve Reji Müdürleri tarafından kıymetli hediyeler verildi. Bütün bu törenlerinin ardından İmparator II. Wilhelm, resmi bir uğurlama töreni ile Almanya'ya hareket etmek üzere İstanbul'dan ayrıldı.⁴³⁷

⁴³⁵ Ö. Kürşad Karacagil, **A.g.m.**, s. 117-120.

⁴³⁶ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 145.

⁴³⁷ Kürşad Karacagil, **A.g.m.**, s. 123-127.

4.1.5. Avusturya İmparator ve İmparatoriçesinin Ziyareti

Sultan Reşad'ın ve Meşrutiyet Sarayının son ziyaretçisi Avusturya İmparatoru Karl ve eşi İmparatoriçe Zita'ydı. 19 Mayıs 1918'de Avusturya İmparator ve İmparatoriçesi, asilzadelerden oluşan elli kişilik kalabalık bir maiyetle İstanbul'a geldiler.⁴³⁸ Birinci Dünya Savaşı'nın en ateşli zamanlarının yaşandığı ve artık savaşın sonuna yaklaşan böyle bir zamanda müttefik Avusturya İmparatorunun Sultan Reşad'ı ziyareti oldukça önemli bir hadiseydi. İmparator ve İmparatoriçenin elli dört saatlik çok kısa denebilecek bu ziyareti iki devlet ilişkileri açısından önemli bir gelişmedir. İmparatorun bu ziyareti savaşın son günlerinde Osmanlının iyice zayıfladığını düşünen düşmanlarına karşı önemli hamleydi. Ayrıca Osmanlılar müttefik Avusturya Macaristan İmparatorluğu ile ittifakını devam ettirmekte ve buna sadakatle bağlı olduklarını dünyaya tekrar ilan etmekteydi.⁴³⁹

İmparatorun gelişi münasebetiyle İstanbul'un her tarafı çiçeklerle ve her iki ülkenin bayraklarıyla donatılmıştı. İstanbul Belediyesi, Macarca ve Almanca "İstanbul Şehr-i Zat-ı Haşmetlerine Beyan-ı Hoş Amedi Eyler" yazan levhalar hazırlamıştı. Bütün İstanbul halkı yollara dökülmüş. İmparator ilk olarak Çerkezköy'de Avusturya Macaristan Sefiri, Edirne valisi ve vilayet erkânı tarafından karşılanmıştı.⁴⁴⁰ Diğer güzergâhı Ayastefenos'ta ise, Şehzade İzzettin Efendi, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi, Paris Sefiri Rıfat Bey, Hariciye Nazırı ve Teşrifat Müdürü tarafından karşılanmıştır. İmparator ve eşi Sirkeci İstasyonu'nda Sultan Reşad, Veliahd Vahdeddin ve diğer üst düzey yetkililerce karşılandı.⁴⁴¹

Sultan Mehmed Reşad ve İmparatoriçe'nin karşılama sonrası aynı arabaya binmesi kararlaştırılmış ancak Padişah "bu yaştan sonra ben genç imparatoriçeyle aynı arabaya binip halkı kendime güldürmem" şeklindeki itirazı üzerine program değiştirilmiştir.⁴⁴² Sultan, İmparator ve Enver Paşa ile aynı arabaya binerken İmparatoriçe'ye Veliaht Vahdeddin ve Paris Elçisi Rıfat Paşa eşlik etmiştir. İmparator ve İmparatoriçe Yıldız Sarayı'nda konaklamıştı.⁴⁴³ Ertesi gün İmparator Karl ve eşi Zita İstanbul'da geçirdikleri kısa zamanda önce Beyoğlu'nda Santa Maria Kilisesi'ndeki ayine katılmışlar. Bu ayinde kendilerine Avusturya Sefiri ve sefaret erkânı eşlik etmişti. Ardından Beyoğlu'nda kısa bir gezi yaptıktan sonra Topkapı Sarayı'nı

⁴³⁸ İmparator ve İmparatoriçenin İstanbul ziyaretin için bkz. **BOA, HR. SYS.** 2292/4 (19.06.1918); Ayrıca ziyaretin dönemin matbuatına yansımaları için bkz. "İmparator ve İmparatoriçe Hazretlerinin Muvasalatı", **Sabah**, 20 Mayıs 1334\1918, No: 10241.

⁴³⁹ "Hükümeti Osmaniye- Avusturya Macaristan", **Sabah**, 21 Mayıs 1334\1918, No: 10242.

⁴⁴⁰ **Sabah**, 20 Mayıs 1334\1918, No: 10241

⁴⁴¹ "Ayastefanosta Merasim", **Sabah**, 20 Mayıs 1334\1918, No: 10241.

⁴⁴² Ali Fuat Türk geldi, **A.g.e.**, s. 147.

⁴⁴³ Fatmagül Demirel, **A.g.e.**, s. 140-145.

ziyaret etmişlerdir. Burada Hazine-i Hümayûn Kethüdası tarafından karşılanmışlar ve Bağdat ve Mecidiye kasırlarını, Harem dairesini ve Hazine-i Hümayûnu sırasıyla ziyaret etmiş ve bir süre Mecidiye Kasrı'nda dinlenmişler. Topkapı Sarayı'ndan sonra saltanat kayıklarına binerek Çırağan Sarayı iskelesine çıktılar. Oradan otomobillerine binerek Yıldız'a geçtiler. Burada öğle yemeğini merasim dairesinde yediler. Bu sırada Sadrazam Talat Paşa, Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey, Meclis-i Ayan ve Mebusan reisleri ile Avusturya Sefiri ve sefirin eşi eşlik etmişlerdi.⁴⁴⁴ 20 Mayıs'ta Yıldız Sarayı'nda bir ziyafet düzenlenmiş, Sultan Reşad müşir üniforması ve nişanlarını takarak bu yemeğe yanında Mabeyn-i Hümayûn erkânı ve memurları ile katılmıştı. Merasim dairesinde Sultan Reşad, İmparator'a "Osmanlı Ordusu Müşirliği" nişanını ve müşirlik kılıcını takdim etti. İmparator ise, Sultan'a Avusturya Macaristan Ordusu "Feldmareşallik" madalyasını takdim etmiştir.⁴⁴⁵ Kraliçe ise, Çit Kasrı'nda Kadınefendiye, sultanları ve vükela eşlerini kabul etmişti. Burada Osmanlı Bankası Meclis İdare Azası Nuri'nin eşi Sabiha Hanım ve Duyun-u Umumi Mektupçusu Vahit Bey'in eşi Leyla Hanım tercümanlık yapmışlardı.⁴⁴⁶ Saat beşte İmparator ve İmparatoriçe Avusturya Sefarethanesi'nde İstanbul'daki Avusturya vatandaşları ve zabitleri ile görüştü. Misafirlerin onuruna Dolmabahçe Sarayı'nda 120 kişilik bir ziyafet düzenlenmiştir. Bu ziyafette Marş-i Sultani ve Avusturya Macaristan Marşları çalınmış. İmparator ve Sultan Reşad karşılıklı konuşmalar yapmıştır. Ardından bir veda merasimi tertip edilmiştir. Kral ve Kraliçe İstanbul'da kaldıkları süre içinde Taksim'de Avusturya askerlerini teftiş etmiştir. Camii ve müzelere ziyaretler yapmışlardı. Kısa süren İstanbul gezilerini tamamlayan Avusturya imparatoru ve heyeti ülkelerine dönmek üzere 21 Mayıs'ta İstanbul'dan özel trenle ayrıldılar.⁴⁴⁷

Bu ziyaret Sultan'ı oldukça yormuştu. Sultan artık uzun süren karşılama törenlerine dayanamıyordu. Avusturya İmparatorunu karşılamak için gittiği Sirkeci İstasyonu'nda uzunca süren görüşmelerin ardından bitmek bilmeyen ziyafetler, resmî kabuller hükümdârı bitkin bir halde bıraktı. Bu zorunlu törenler ihtiyar sultanı öylesine yormuştu ki artık bünyesine ağır geliyordu. Hastalığının da etkisiyle başkâtibine şu sözleri söylemişti; "*Artık dünyada hiçbir şeyde hevesim kalmadı; beni rahat bıraksalar da haysiyetimle ölsem*".⁴⁴⁸ Bunca yıl saltanatta kalmak için İttihatçıların her dediğine boyun eğen sultan, gezi ve sair resmî kabuller dolayısıyla artık oradan oraya sürüklenmekten iyice yorulduğunu bu sözlerle dile getirmişti.

⁴⁴⁴ "Topkapı Ziyareti", **Sabah**, 21 Mayıs Salı 1334\ 1918, No:10242, s. 2.

⁴⁴⁵ "Müşirlik ve Mareşallik Rütbelerinin Tevcihi", **Sabah**, 21 Mayıs Salı 1334\ 1918, No:10242, s. 2.

⁴⁴⁶ "Selatin Hazeratının Ziyareti", **Sabah**, 21 Mayıs Salı 1334\ 1918, No:10242, s. 2.

⁴⁴⁷ "Muhterem Misafirlerimizin Avdeti", **Sabah**, 21 Mayıs Salı 1334\ 1918, No:10242, s. 2.

⁴⁴⁸ Ali Fuat Türk geldi, **A.g.e.**, s. 148.

4.1.6. Napolyon'un Eşi Eugenie, Pierre Loti ve Behobal Hakimesi'nin Ziyaretleri

Yukarıda anlatıldığı üzere Sultan Reşad ziyaret için gelen büyük devlet adamlarının yanı sıra birçok önemli kişiyi de sarayında ağırlamıştır. Bu kişilerin en önemlilerinden sayılabilecek ilk kişi kuşkusuz zamanında adından çok söz ettiren Napolyon'un eşi Eugenie'dir. Bu İmparatoriçe en şaşıaali döneminde Sultan Abdülaziz'in misafiri olmuştu. Sultan Abdülaziz ona şahane ziyafetler, şenlikler düzenlemişti. Güzelliği ülkede dilden dile dolaşmıştı. Ancak bu sefer eski ihtişamını yitirmiş bir eski imparatoriçe olarak İstanbul'a geliyordu. Bu haber sarayda heyecanla karşılanmış. Hünkâr da bu kadının yaşlı halini görmek istemiştir. Dolmabahçe rıhtımında karşılanarak gerekli hürmet gösterilerek padişahın huzuruna çıkarılmıştır.

Bu dönemde saraya konuk olanlardan biri de ünlü Fransız edebiyatçı Pierre Loti'ydı. Diğer bir önemli ziyaretçiler arasında Bübiya Bikûm'du. Behomal hâkimesi olan bu kadın kalabalık maiyetiyle Hamidullah ve Ubeydullah isimlerindeki oğullarıyla beraber İstanbul'a geldi. Bu melikeye sarayda icap eden ikram ve ağırlama en iyi şekilde gerçekleşti.⁴⁴⁹

Sultan Reşad'ın son zamanlarında, yeni Avusturya İmparatorunun biraderi, Almanya İmparatorunun amcazadesi, Bulgar Kralının küçük oğlu Padişahı ziyaret etmiştir.⁴⁵⁰ Yine Almanya Başkumandanlarından Mareşal McKenzen (Mackensen) padişahı ziyaret edenler arasındaydı. Alman İmparatoru tarafından Sultan'a hediye edilen "Feldmareşallik Asasını" İstanbul'a getiren Mareşal Mackensen huzura kabul edilmiştir.⁴⁵¹

24 Ekim 1909'da Alman askeri danışmanı Goltz Paşa ve beraberinde İstanbul'a gelen Alman Subayları, Sultan'ın Dolmabahçe Saray'ında ağırladığı kişiler arasındaydı.⁴⁵²

4.2. Halkla Temas Girişimi: Sultan Reşad'ın Memleket Gezileri

Osmanlı geleneğinde padişahların vilayet ziyaretleri sık karşılaşılan bir durum değildir. 17. yüzyıla kadar, padişahlar ancak savaş sebebiyle uzak bölgelere giderlerdi ya da ava çıkarak merkezden uzaklaşırlardı. Ancak 19. yüzyıl padişahları Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz, saraylarından daha sık ayrılmışlar ve başkent dışında gerçekleşen gezilere katılmışlardır. Sultan Abdülmecit 1845'de İzmir ve Bursa'yı, 1859'da ise Selanik'i ziyaret etmiştir. Keza Sultan Abdülaziz, 1861'de Bursa'yı, 1863'te Mısır'ı ziyaret etmiştir. Sultan Abdülaziz'in

⁴⁴⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 620-624.

⁴⁵⁰ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 144.

⁴⁵¹ **BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)**, 4401/330026; **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Reşad**, s. 267.

⁴⁵² **II. Meşrutiyet ve Sultan V. Mehmed Reşad Dönemi Kronolojisi**, s. 60.

seyahatlerinin en ünlüsü ise 1867’de Paris Dünya Fuarı’na yaptığı ziyarettir. Ancak II. Abdülhamid, uzun saltanatı boyunca Yıldız Sarayı’nın dışına nadiren çıkmıştır.⁴⁵³

Sultan Reşad, tabiat ve karakter itibariyle halka yakın ve halkla birlikte olmayı seven birisidir. Fakat uzun süre gözetim altında devam eden şehzadelik ve veliahtlık yıllarında sarayda kapalı bir hayat yaşamıştır. Meşrutiyet padişahı olduktan sonra belki de içinde ukde kaldığı için sık sık gezilere çıktı ve halkla bütünleşmenin yollarını aramıştır. Bu gezilerin bir diğer amacı ise hem saraydan pek çıkmayan II. Abdülhamid’den farklı bir yönetim tarzı sergilemek hem de geç yaşta gelen padişahlık nedeniyle kendisine “ihtiyar hükümdâr” denilmesinin önüne geçmek istemesiydi denilebilir. Böylece Sultan Reşad’ın görünürlüğü artacak ve toplum üzerindeki imajı değişecekti.

Padişahların halkla beraber olduğu birçok merasim ve tören mevcuttur. Bu törenlerin en eskisi padişahların çıktıkları Cuma selamlığıydı. Cuma selamlığı hem halkın hem de bazı devlet erkânı ve elçilerin Sultan ile görüşmesine vesile oluyordu. Sultan Reşad, her hafta farklı bir camide Cuma namazı kılarak bu âdeti devam ettirmiştir. Ancak bu törenler Sultan Abdülhamid dönemindeki gibi görkemli bir şekilde devam etmemiştir. Meşrutiyet döneminde sarayda görevli olup Cuma selamlığında boy gösteren yüzlerce yüksek rütbeli, altın sırmalı üniforma sahibi yaver şuraya buraya dağıtılmış birçoğunun rütbeleri indirilmişti.⁴⁵⁴

Önceki padişahlardan farklı olarak Sultan Reşad, at üzerinde değil de atlı arabayla bu törenlere katılmıştır. Padişahın yanında Başmabeynci ve Başkâtip de alaya arabayla katılmaya başlamışlardır. Sultan’ı camide evkaf nazırı, şehremini ve çoğunlukla bahriye ve harbiye nazırları karşılamıştır. II. Abdülhamid zamanında adet haline gelen Şeyhülislamın Sultan’ı cami kapısında karşılaması usulü kaldırılmıştır.⁴⁵⁵ Sultan, Cuma selamlıkları yakın olmaları sebebiyle çoğunlukla Dolmabahçe Bezm-i Âlem Valide Sultan ve Beşiktaş Sinan Paşa Camilerinde yapılmıştır. Bu ziyaretler özellikle bakımsız kalan camilerin yenilenmesi için bir fırsat olmuştur.⁴⁵⁶

Sultan Reşad tahta çıktıktan bir süre sonra yakın bölgelere kısa süreli seyahatler gerçekleştirmiştir. Özellikle İstanbul’da 31 Mart Vakası sonucu yaşanan olaylar, Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde huzursuzluklara sebep olmuş ve asayiş olayları artmıştı. Bu nedenle Sultan

⁴⁵³ Erik J. Zürcher, **Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası**, Çev. Lütfi Yalçın, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2015, s. 132.

⁴⁵⁴ Hakan T. Karateke, **A.g.e.**, s. 107.

⁴⁵⁵ Hakan T. Karateke, **A.g.e.**, s.121.

⁴⁵⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 68; Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 208.

sık sık yakın şehirlere geziler yaparak halkın endişelerini bir nebze olsun yatıştırmak istemiştir. Ayrıca Padişahın bu gezilere çıkması İttihatçılar için şu açıdan önem teşkil etmektedir. Eğer padişah İttihatçıların yanında yer aldığını ve onların reformlarını desteklediğini halka gösterirse yapılan yeniliklere karşı halktan gelebilecek herhangi bir muhalefet hareketi önleneyecektir. Çünkü halkın padişahlarına karşı yüzyıllardır devam edegelen bir sevgi ve bağlılığı vardır. Bu sebeptendir ki yapılacak ıslahatlar halk nezdinde kabul görecektir ve kökleşecektir. Böylece İttihatçıların yönetimi tahkim edilebilecektir.⁴⁵⁷

Sultan Reşad, gezilerinde özellikle hastalığından dolayı araba ile yapılanlara tahammül edemiyordu, mümkün olduğu sürece deniz yolculuğundan yanaydı. Kısa gezintiler, genellikle eskiden beri padişahların keyif aldıkları saltanat kayıkları ile gerçekleştirilirdi. Eski ananelere bağlı olan hünkâr, II. Abdülhamid döneminde kullanılmayan saltanat kayıklarını tamir ettirmiş ve bunları her fırsatta kullanmıştır. Bunların yanında Sultan, eğer araba ile yolculuk yapması gerekirse genellikle kısa mesafeleri tercih ederdi. Özellikle bu kısa gezilerini İhlamur Kasrı'na yapardı.⁴⁵⁸

Sultan, uzun geziler için Ertuğrul, kısaltaları için ise Söğütlü Yatlarını kullanırdı. Bu gezilere bazen Sultan'ın isteğiyle bazen de kendi arzusu üzerine Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa da iştirak ederdi. Bu suretle Sultan İzmit, Şile, Yalova ve Bursa'ya geziler gerçekleştirmiştir. Ayrıca Hereke Fabrikası, Selimiye Kışlası, Mebusan Meclisi, Eyüp Sultan Camii gibi yerlere de Sultan'ın ziyaret ettiği mekânlardı.

17 Ağustos 1909'da Sultanın ilk gezisi Şile'ye yapılmıştır. Sultan, Ertuğrul Yatı'yla beraberinde şehzadeler ve bazı nazırlarla birlikte Şile'ye kadar bir deniz gezintisi yapmıştır. Bundan üç gün sonra da Heybeliada'ya gidilmiş, Sultan Deniz Lisesi'ne ve Harp Okulu'na uğrayarak yardımlarda bulunmuştur.⁴⁵⁹

4.2.1. Bursa Gezisi

Sultan Mehmed Reşad İstanbul dışındaki ilk gezisini Bursa'ya yapmıştır. Bursa'nın seçilmesinin özel sebepleri vardır. Bunlar arasında milli birliğin sembolü olan padişahın İstanbul dışında da görünmesini ve tanınmasını sağlamak, Meşrutiyet'in ikinci kez ilanının ardından aylarca bitmeyen kaos ortamının sona ermesini mümkün kılmaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne uzun yıllar başkentlik yapmış bir şehir ve Osmanlı'nın aşiretten devlete geçişinin de

⁴⁵⁷ Hüseyin Cahit, "Seyahat-i Hazret-i Padişahî", **Tanin**, 27 Teşrinievvel 1909, No: 413, s. 1.

⁴⁵⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 157.

⁴⁵⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 161; Lütü Simavi, **A.g.e.**, s. 80.

sembolü olması Bursa'nın seçilmesinin nedenleri arasında yer almıştır. Bu gezi adeta küçük bir *seyahat-i şahane* mahiyetini almış ve ona göre hazırlıklar yapılmıştır. Bundan sonra yapılacak geziler için de hazırlık anlamı taşımıştır. Zira Hazine-i Hassa memurları bu küçük seyahatte ileride yapılacak olan büyük ölçekteki seyahatler için bir örnek fırsatı bulmuş oldular.⁴⁶⁰ Padişahın bu gezisi için Bursa Vilayeti ciddi bir hazırlık süreci geçirmiştir. Gezi en ince ayrıntısına kadar programlanmıştır. Sultan'ın ikamet edeceği Kasr-ı Hümayun hazırlanarak krokileri Babıali'ye gönderilmişti.⁴⁶¹

Padişah, yanında Veliaht İzzettin Efendi, şehzadeleri, sadrazam ve bazı nazırlarla bu seyahati gerçekleştirdi. 19 Ağustos 1909 günü Sultan Reşad beraberindekilerle Ertuğrul Yatı'na binerek Mudanya'ya gitmişlerdir. Sultan burada resmi bir törenle ve büyük bir halk kalabalığıyla karşılanmıştır. Mudanya'da yarım saat dinlendikten sonra kendisi için hazırlanan trenle Bursa'ya geçmiştir. Yol boyunca halk ellerinde bayraklarla tezahüratlar ederek Padişah'a sevgilerini gösterdiler. Bursa istasyonuna geldiğinde büyük bir kalabalık padişahı top atışları ve kurbanlarla karşılamıştır. Kasr-ı Hümayûn'a kadar bu kalabalık padişaha eşlik etmiştir. Halk "Padişahım çok yaşa, yaşasın Meşrutiyet" tezahüratları ile Sultan Reşad'ı selamlamıştır. Maiyetinde gelmiş olan şehzadelerine de Bursa Köşkü civarında hususi bir köşk hazırlanmıştı. Padişah bu ilgi ve sevgiden oldukça memnun kalmıştır.⁴⁶² Ertesi gün Sultan Reşad, Cuma selamlığını Ulu Cami'de gerçekleştirmiştir. Ardından Padişahın Bursa gezisinin en önemli sebebi sayılabilecek Bursa sergisini ziyaret etmiştir. Bursa sergisi ile Osmanlı Devleti Avrupa'daki sanayi sergilerine kayıtsız kalmamış ve kendi imalat ürünleriyle Avrupa'da temsil edilmiştir. Padişahın himayesinde gerçekleşen ve Türkiye'de fuarcılığın en önemli adımlarından olan Bursa Sergisi ile hem kent kimliğinin oluşmasına katkı sağlanmış hem de milli iktisat anlayışı pekiştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁶³ Sultan Reşad, halkı teşvik etmek için birçok eşya satın almıştır. Padişah, sergi ziyaretinin ardından Sultan Mehmed Çelebi ve Emir Buhari hazretlerinin türbelerini ziyaret etmiştir.⁴⁶⁴

Sultan bu gezi sırasında din ve ırk farkı gözetmeksizin halkın çeşitli kesimleriyle görüşmüştü. Rum, Ermeni ve Musevi okullarından gelen öğrencileri kabul etmiştir. Okullara ve hayır kurumlarına bağışlarda bulunmuştur. Hediyeler dağıtılmıştır. Vilayet ileri gelenleri,

⁴⁶⁰ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 83.

⁴⁶¹ **BOA, BEO**, 3602/270145; **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Reşad**, s. 138.

⁴⁶² "Seyahat-i Padişah-i", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 21 Ağustos 1909, No: 95, s. 2.

⁴⁶³ Gürhan Korkmaz- Halit Eken, **Türkiye'de Fuarcılığın İlk Adımlarından 1909 Bursa Sergisi**, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2013, s. 10.

⁴⁶⁴ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 85.

yüksek rütbeli komutanlar, memleketin ileri gelenleri ve ruhani reisler ile görüşmüştür. Gezi sırasında halkın padişaha olan bağlılığı ve sevgisi Sultan Reşad'ı memnun etmiştir. Ertesi gün padişah tekrar Mudanya'ya geçerek orada biraz istirahat ettikten sonra Ertuğrul Yatı'yla İstanbul'a dönmüştür.⁴⁶⁵

4.2.2. İzmit Gezisi

Sultan Mehmed Reşad'ın Bursa'ya yaptığı gezi halk üzerinde olumlu tesir yapınca⁴⁶⁶ arkasından yeni bir gezi düzenlendi. Bu seyahat 27 Ekim 1909 günü İzmit'e gerçekleştirildi. Birkaç gün sürecek olan bu gezi için öncesinde hummalı bir hazırlık yapılmıştır. Padişahın gezi sırasında herhangi bir sorunla karşılaşmaması için bütün yetkililer harekete geçirilmiş, yaklaşık bir hafta bu hazırlıklar sürmüştür.⁴⁶⁷

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Sultan Mehmed Reşad 27 Ekim sabahı, Dolmabahçe Sarayı'ndan yedi çifte kayıkla önce Haydarpaşa'ya gitmek üzere Ertuğrul Yatı ile hareket etti. Yanında Veliaht Yusuf İzzettin Efendi ve büyük oğlu Ziyaeddin Bey, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa vardı. Çevrede toplanan halk ve hazır bekleyen askerler “Padişahım çok yaşa” sedaları ile padişahı uğurlamışlardı.⁴⁶⁸ Aynı şekilde geçiş esnasında Selimiye Kışlası'ndaki askerler “Padişahım çok yaşa” diye bağırılmışlardı. Padişah, Haydarpaşa rıhtımına inince mızık marşı çalınmaya başlamış, burada toplanan ahali: “Padişahım çok yaşa, yaşasın şanlı meşrutiyet padişahımız” sesleri ile rıhtımı inletmişti. Mahmud Şevket Paşa, Harbiye Nazırı vekili İzzet Paşa, belediye heyeti ve asker, polis ve jandarmalar padişahı karşıladılar. Ayrıca Kadıköy Alliance Israelite Musevi mektebi heyeti ve öğrencileri padişahı karşılayanlar arasındaydı. Bu sırada Hürriyet marşı ve diğer marşlar çalınmış. Musevi mektebi öğrencilerinden bir çocuk elindeki çiçek demetini padişaha sunmuştur.⁴⁶⁹ Padişah ipekli yol halısı üzerinden geçerek istasyona girdi ve İzmit'e gideceği vagona geçince pencerelerini açarak halkı selamladı. Tren hareket etmeden önce Mahmud Şevket Paşa da pencere önüne gelerek bazı bilgiler vermiştir. Trenin lokomotifleri hareket düdüğünü çaldığı zaman ahali alkışlarıyla ve büyük sevgileri ile Padişahı uğurladı. Ertuğrul Yatı Padişahın trene binmesiyle beraber İzmit'e hareket etti.⁴⁷⁰ Padişahın geçtiği yollarda halk sokaklara dökülmüştü. Tren Pendik'e ulaştığında büyük bir

⁴⁶⁵ “Seyahat-i Padişah-i”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 23 Ağustos 1909, No: 97, s. 2.

⁴⁶⁶ **Tanin**, 14 Teşrinievvel 1325 (1909), No: 413, s. 1.

⁴⁶⁷ Haluk Selvi, “Sultan V. Mehmed Reşad'ın İzmit Seyahati (27-28 Ekim 1909)”, **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II- Bildiriler Kitabı**, C. 1, Haz. H. Selvi-B. Çelik-A. Yeşildal, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli 2016, s. 928.

⁴⁶⁸ “Seyahat-i Şahane”, **Tanin**, 15 Teşrinievvel 1325\28 Ekim 1909, No: 414, s. 2.

⁴⁶⁹ **Tanin**, 15 Teşrinievvel 1325\28 Ekim 1909, No: 414, s. 2.

⁴⁷⁰ “Seyahat-i Şahane”, **Tanin**, 14 Teşrinievvel 1325\27 Ekim 1909, No: 413, s. 2.

sevinç gösterisinde bulunan halkın arasından güzel giyinmiş bir çocuk Padişahın vagon penceresine doğru ilerleyerek elindeki çiçek demetini takdim etmiş, Padişahın iltifatını almıştır.⁴⁷¹

Gebze'den sonra Hereke'de mola verilerek buradaki fabrika ziyaret edilmiştir. İzmit istasyonunda şehrin idarecileri ile ruhani reisler padişahı karşılamış ve iki kurban kesilmiştir. Memleket ve liva namına tebrik merasimi yapılmış ve Ermeni Metropolidi bir nutuk ile seyahatten duyulan memnuniyeti dile getirmişti. Sultan ve yanındaki heyet için İzmit'te dört araba hazırlanmış. Birinci arabaya Padişah, Velihaht İzzettin Efendi'yle birlikte bindi, Sadrazam ve Bahriye Nazırı ikinci, Serkarin Lütü Bey ile Serkatip Halid Ziya Bey üçüncü ve Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey dördüncü arabaya binerek her iki tarafta saf tutmuş olan askerin saygı duruşu ve ahalinin alkışları arasında alay ile Kasr-ı Hümayûn'a ulaşılmıştı. Bu sırada bütün sokaklar ve caddeler donatılmıştı.⁴⁷²

Padişah kasırda bir süre dinlendikten sonra İzmit'in erkânı, memurları, İttihat ve Terakki Cemiyeti azalarından bazılarıyla İzmit'in ileri gelenlerini kabul ederek kendileriyle tanışmalarından duyduğu memnuniyeti ifade etti. "Memleketin terakki ve tealisi en büyük emelimdir" cümleleri dinleyenler üzerinde büyük etki yapmıştır. Daha sonra Müslüman ve gayrimüslim mektep talebeleri Kasr-ı Hümayûn'un bahçesinde bir geçit resmi yaparak vatan şarkıları söylediler. Bu geçitten memnun kalan Padişah özellikle kadın muallimlerden memlekete faydalı kişiler yetişmek için ellerinden gelen çabayı göstermelerini istedi. Bu törenin ardından Ermeni kuyumcu Yervant Usta kendi eliyle yaptığı bir kordon ve Yutoya Hanım da zarif bir şekilde işlenmiş sanatkârane bir yelek hediye ettiler.⁴⁷³

Padişahla görüşen ileri gelenler, daha sonra Sadrazam Hüseyin Hilmi Efendi ile görüşmüştür. Sadrazam kendisiyle görüşmeye gelen heyet ve şehir ileri gelenlerine ülkenin umumi durumu hakkında bir konuşma yaptı. Seyahatin önemi ve siyasî yönlerini vurgulayan konuşmasında Sadrazam, memlekette hakiki hürriyetperver fikirlerin yayılmasının gereğinin önemine dikkat çekti ve konuşmasını şu şekilde devam ettirdi:⁴⁷⁴

"Bugün hükümet mali ihtiyaçlarından dolayı milletin istediği her şeyi yapamıyor, fakat emin olunmalıdır ki hükümetin en esaslı düşüncesi vergilerin halkı ezmeyecek bir hale getirilmesidir. Bir takım bayındırlık işleri için hükümet büyük bir borç almak fikrindedir. Şüphesiz ki bu paralar ile

⁴⁷¹ Tanin, 15 Teşrinievvel 1325\28 Ekim 1909, No: 414, s. 2.

⁴⁷² Tanin, 15 Teşrin-i evvel 1325\ 28 Ekim 1909, No: 414, s. 2; Haluk Selvi, A.g.m., s. 929.

⁴⁷³ "İzmit'te Osmanlı Padişahı", Tanin, 16 Teşrinievvel 1325\ 29 Ekim 1909, No: 415, s. 2.

⁴⁷⁴ Haluk Selvi, A.g.m., s. 931.

memlekette pek çok tesisat-ı nafia vücuda getirilecek, bunlardan millet pek büyük istifade edecektir. İşte bize bütün bu menfaatleri, nimetleri bahşeden meşrutiyetin ne kadar iyi bir tarz-ı hükümet olduğunu halka anlatmak münevver sınıfın vazifesidir. İcrası bize ait olan bir takım faydalı kanunlar meydana getirmek üzere Meclis-i Mebusan-ı Osmanî vatanperver vazifesine yakında başlayacaktır. Fakat gerek meclisin gerek hükümetin bu mesaide muvaffak olabilmeleri için ittihadın, çalışmanın, vazifeperverliğin ehemmiyeti vardır”.⁴⁷⁵

Padişah tarafından Müslüman ve gayrimüslimler ait okul ve hastanelere yardım edildi. Hünkâr, İttihat ve Terakki İzmit merkezini ziyaret etti ve burada meşrutiyet üzerine bir konuşma yaptı. Akşamüzeri tersaneye geçildi, Ertuğrul’a geçilirken toplar atılmış, gündüz ve gece dükkânlar tamamen kapatılmış, güzel bir şehir-i ayin yapılmıştı.⁴⁷⁶ Padişahın Ertuğrul Yatı’na geçişi esnasında İclaliye’den toplar atıldı, buna halk da “Padişahım çok yaşa” nidalarıyla karşılık verdi.

Gezi planlandığı gibi yürütülerek tamamlandı. Padişahın dönüşü de gidişi gibi ihtişamlı oldu. Dönüş yolunda karşılama için Yedikule önlerine doğru birçok vapur, römork ve kayık birikmişti. Ertuğrul Yatı’nın Yedikule önünde demir almasının ardından önce İstanbul sonra İzzettin Vapurları, daha sonra da Şehremaneti tarafından kiralanan ve şehir emniyeti ile cemiyet azalarını taşıyan vapur birer birer yaklaşarak demir attılar. Etrafta polis sandalları Yıldız’dan çıkarılıp bahriye zabıta hizmetine verilen sandallarda güvenliği sağlamak amacıyla devamlı şekilde teyakkuzdaydı. İzdihamdan dolayı bir kaza meydana gelmemesine nezaret ediyorlardı. İstanbul vapurunda Şehzadeler, Mahmud Şevket Paşa ve bazı milletvekilleri vardı. Donanma on sekiz harbiye gemisinden oluşuyordu. Padişah yaklaşınca çevredeki bütün gemilerden toplar atılmaya başlandı. Her gemi Padişah huzurunda resmigeçit yapılırken bütün halk ve mürettebat “Padişahım çok yaşa” diye bağırırmaktaydılar. Padişah saraya gitmek için karaya çıktığı sırada karşılamaya gelen halk ve askerler alkış ve tezahüratlarla büyük sevgi gösterisinde bulunmuşlardı. Bu gösteri ve karşılama töreninin ardından Sultan Reşad, on çifte kayık ile Dolmabahçe Sarayı’na geçti.⁴⁷⁷

İzmit gezisinden sonra Padişah, Heybeliada ve Yalova’ya da kısa geziler düzenlemiştir. 9 Temmuz 1910’da Sultan Reşad, Ertuğrul Yatıyla Sadrazam Hakkı, Ayan Reisi Said, Harbiye, Bahriye ve Dâhiliye nazırlarının da katıldığı Heybeliada’da bulunan Çam Limanı’na bir gezi düzenlendi. Öğle yemeğinin ardından Sultan Reşad, yanındakilerle beraber Yalova’ya geçti.

⁴⁷⁵ “İzmit’te Osmanlı Padişahı”, **Tanin**, 16 Teşrinî evvel 1325\28 Ekim 1909, No: 415, s. 2.

⁴⁷⁶ “Seyahat-i Padişahî”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 15 Teşrinievvel 1325\28 Ekim 1909, No: 148, s. 2.

⁴⁷⁷ **Tanin**, 16 Teşrinievvel 1325, No: 415, s. 2.

Yalova’da arabalarla gezdi ve hamamları dolaştı. Halkın istekleri dinlenerek, bu işlerin takibine Sadrazam görevlendirildi.⁴⁷⁸

Sultan Mehmed Reşad, 18 Kasım 1909’da Meclis-i Mebusan’ın ikinci yasama yılının açılış konuşmasında yurt içinde yaptığı Bursa ve İzmit gezilerindeki izlenimlerini mebuslarla paylaştı.⁴⁷⁹

4.2.4. Edirne’ye Seyahat

Edirne de tıpkı Bursa gibi Osmanlılar için tarihi öneme sahip bir şehirdir. Osmanlı’nın Asya’dan Rumeli’ye geçişinin ve burada yerleşmesinin simgesiydi. Zira Rumeli’ye geçildikten sonra Osmanlılara başkentlik yapmış ve İstanbul’un alınmasında köprü vazifesi görmüştü. Bu nedenle Sultan Reşad’ın Edirne’ye bir ziyarette bulunmasına karar verildi.

26 Ekim 1910’da Sultan Reşad, askeri manevraları izlemek üzere Seyitlere, oradan da Edirne’ye gitmek için İstanbul’dan maiyetinde bulunan Veliaht Yusuf İzzettin Efendi, Vahdeddin Efendi, Sadrazam Hakkı, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ve Dâhiliye Nazırıyla birlikte Edirne’ye gitmek üzere Sirkeci Tren İstasyonu’ndan hareket etti. Seyitlere ulaşıldığında Padişah, Mahmud Şevket, Von der Goltz Paşalar, Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey, Edirne valisi Hacı Adil Bey, Edirne mebusları ve ahali tarafından büyük bir sevinçle karşılandı. Sultan Reşad, trenden indiğinde Edirne Valisi, Padişahın yanına giderek şehirleri ziyareti dolayısıyla halk adına teşekkür eden bir konuşma yapmış. Padişah da Osmanlı şehirlerinin her tarafını görmek ve Osmanlı tebaasıyla yakın temas kurmak amacıyla geziye çıktığını ve isteklerinin bir kısmını gerçekleştirmekten dolayı mutlu olduğunu söylemiş ve ardından kendisi için hazırlanan çadıra geçmişti.⁴⁸⁰ Hünkâr, hazırlanan çadırdaki istirahat ettiği sırada Mahmud Şevket Paşa padişahın yapacağı teftişin havanın soğuk olması nedeniyle otomobil ile yapılmasının uygun olacağını söylemesi üzerine Sultan Reşad bu teklifi kabul etmeyerek “otomobil ile kıtaatı teftişe gitsem yaverler, süvari müfrezesi tabii takip etmeyecekler. Hâlbuki memleketimizde, özellikle böyle merasimde *hükümdârın bütün ihtişamı ile görünmesi lazımdır*” cümlesini sarf etti.⁴⁸¹

Sultan Reşad doğrudan otağına geçmedi. Yolun etrafında sıralanmış askerleri selamladı. Saat yedi kırkta yaklaşık yetmiş bin askerin katıldığı resmî tören başladı. Önce piyade bölükleri derin kol nizamında yürüdü. Ardından süvari ve topçu alayları onları takip

⁴⁷⁸ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 138.

⁴⁷⁹ Cevdet Küçük, **A.g.md.**, s. 419.

⁴⁸⁰ Yunus Özger, “Sultan V. Mehmed Reşad’ın Edirne Seyahati”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, S. 22, Çanakkale 2017, s. 141.

⁴⁸¹ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 162.

etti. Daha sonra telgraf, telefon, köprücü bölükleri yürüyüşlerini sürdürdü. Her alayın sancağı otağın önüne geldiğinde padişahı selamlıyordu. Sultan Reşad ise her sancağın selamını iade ediyordu. Bir buçuk saat süren tören izleyiciler üzerinde derin etkiler bıraktı.⁴⁸²

Yapılan resmigeçidin gerçekleşmesinden sonra burada üç yüz kişilik bir ziyafet verildi. Ziyafette Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa bir konuşma yaptı. Padişahın ziyaretinden duyduğu memnuniyeti dile getiren Paşa, askerin resmigeçit yapması ardından tertip edilen ziyafetin önemine dikkat çekerek II. Abdülhamid'in uyguladığı istibdat politikasına atıfta bulunarak, Sultan Reşad'ın iktidarı devralmasından evvel bu kadar kalabalık askerle manevra yapmak bir yana günlük talimler için kışlarından bile çıkamadıklarını söyleyerek Sultan Reşad'a övgüler dizmiş. Yeni dönemde orduya verilen değerden söz ederek ordunun henüz istenilen düzeye gelmediğini sözlerine eklemişti. Sultan Reşad'ın tahta çıkışından itibaren askerle temas halinde olduğu ve tatbikatları izlediği bu yönüyle de eski padişahların yolundan gittiğini ifade etti. Sultan Reşad kısa bir konuşma ile karşılık verdi. Padişah, duyduğu memnuniyeti "... Bugün şânlı ordumuzun kalplerimizi müftehaz eden bir manzara-ı 'ulvîyesini görmekle mesrûr oldum. Lehü'l-hamd ordumuzun günden güne te'âlîsini müşâhede etmekle benimle berâber bütün millet bahtiyârdır..." sözleriyle ifade etti.⁴⁸³

Seyyidler'den Edirne'ye geçen Padişah Edirne istasyonunda büyük bir coşku ve sevinçle karşılandı. İstasyonda biraz dinlendi. Karşılama heyetindekiler padişahın bu yolculukta yorulduğunu düşünmelerine karşın Padişah bu halinden memnuniyetini şu sözlerle dile getirdi: "Bilakis memleketi gezmek ve milletimi yakından görmeye muvaffak olduğumdan dolayı pek büyük haz ve inşirah his ediyorum". Padişah burada kaldığı sürece halktan büyük ilgi ve sevgi gördü. Sultan Reşad, istasyondan belediye tarafından kendisine hazırlanan dairesine geçti.⁴⁸⁴

Edirne'de geçirdiği ilk gününde padişah Selimiye Camiine giderek burada Cuma selamlığını yapmıştır. Cuma Selamlığının ardından vilayet ileri gelenlerini, askeri heyeti, ruhani reisleri, Edirne mebuslarını ve civar vilayetlerden gelen heyetleri kabul etti. Mülkiye ve adliye memurları ile konsolosları huzuruna aldı. Burada görüştüğü mülkî ve adli memurlara halkın refah ve saadetinin sağlanması durumunda bundan çok memnun olacağını bildirdi. Huzura kabul ettiği zabıt heyetine de ordunun faaliyetlerinden duyduğu memnuniyeti ifade etti. Bu görüşmelerin ardından Saray içindeki mesire alanlarını dolaştıktan sonra akşamüzeri

⁴⁸² Yunus Özger, **A.g.m.**, s. 141.

⁴⁸³ Yunus Özger, **A.g.m.**, s. 142.

⁴⁸⁴ "Seyahat-i Padişahi", **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 16 Teşrinievvel 1326\29 Ekim 1910, No:149, s. 1.

daireesine geçti.⁴⁸⁵ Gezinin üçüncü günü program gereğince askeri istihkâmlar ziyaret edildi. Ziyaret sırasında gördüğü faaliyet ve hazırlıklardan memnun olarak takdir ve teşekkürlerini sundu. Daha sonra Mevlevihane'ye geçti. Mevlevihane'ye gelişinde Mevlevi Dedeleri, Padişahı kapıda karşılayıp kendisine ihtiram gösterdiler. Padişah burada Mesnevihan İzmirli Hafız İsmail Hakkı Efendi'yi dinleyerek icra edilen töreni izledi.⁴⁸⁶ Hastane ziyaretleri yapılarak hastalara hediyeler verdi. Buradan Muradiye Camisi'ne geçen Padişah, akşam namazını da orada kıldıktan sonra özel daireesine geçti. Pazar günü gerçekleşen gezisi sırasında önceki günlerden daha fazla kalabalık kendisi karşılayarak alkış ve dualarda bulunmuştu. Ayrıca Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Von der Goltz Paşa Padişahın selamını askere ve ahaliye tebliğ etmek memuriyetiyle Kırkkilise'ye (Kırklareli) gitmişlerdi.⁴⁸⁷ Ertesi gün yani gezinin dördüncü günü Padişah, Şehzade Vahdeddin Efendi ile birlikte Üç Şerefeli Camiyi ziyaret etti. Burada ikinci namazını hünkâr mahfiline çıkmayıp onun yerine halk ile aynı safta el bağlamayı tercih etti. Bu hareket halk nazarında dikkat çekti. Zira bu seyahat sırasında padişahın gezisini gün gün aktaran “Zât-ı şevket-simât hazret-i padişahinin Seyyidler ve Edirneyi Teşrif-i Hümâyûnları Hatıratı” isimli hatıranın yazarı padişahın bu hareketinden övgü ile söz etmiş ve bu tavrın peygamberi bir davranış olduğunu, İslam'ın ön gördüğü eşitlik anlayışını sergilediğine dikkat çekmiştir.⁴⁸⁸

Ziyaretinin beşinci ve altıncı gününü çoğunlukla devlet işlerinin aksamaması için evrak işlerine ayıran padişah kısa süreli gezilere çıkarak halk ile temaslarını devam ettirdi. Dönüş günü padişah garda yabancı devlet konsolosları ile görüştü. Edirne mekteplerine ırk, din farkı gözetmeden yardım etti. Ayrıca kendi adına izafeten yapılan doğumhane ve ameliyathane yapımına bin beş yüz lira yardım yaptı. Diğer gezilerinde olduğu gibi bu gezide de vilayet ileri gelenlerine ve yüksek rütbeli komutanlara hediyeler ve bu seyahat münasebetiyle basılan sikke koleksiyonunu ve payitahta dönüşte de vekillere süslü kutular içinde hediyeler verdi.⁴⁸⁹

4.2.5. Osmanlı'yı Yeniden Diriltmek: Rumeli Gezisi ve Osmanlıcılık

Rumeli, Osmanlı'nın kuruluşu coğrafyası ve ilk fetihlerle beylikten devlete geçişi sağlayan topraklar olması nedeniyle Osmanlılar için hep önemli olmuştur. 19. yüzyılda milliyetçiliğin etkisiyle Balkan topraklarında ciddi kargaşalar ve kopuşlar yaşandı. II. Meşrutiyet'in ilanı ve II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi üzerine Balkanlarda bir süredir

⁴⁸⁵ “Seyahat-i Padişahi”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 17 Teşrinievvel 1326\30 Ekim 1910, No: 150, s. 1.

⁴⁸⁶ Yunus Özger, **A.g.m.**, s.144; **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 18 Teşrinievvel 1326\31 Ekim 1910, No: 151, s. 2.

⁴⁸⁷ “Seyahat-i Padişahi”, **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 18 Teşrinievvel 1326\31 Ekim 1910, No: 151, s. 2.

⁴⁸⁸ Yunus Özger, **A.g.m.**, s. 145.

⁴⁸⁹ Lütfi Simavi, **A.g.e.**, s. 165.

zaten devam eden siyasî gerginlik iyice arttı. Balkanlarda ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerine paralel olarak Müslüman Arnavutlar da Osmanlıdan ayrılmak için çeşitli faaliyetlere başladılar. Özellikle döneminde itibar kazandıkları II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ve hükümetlerin yanlış politikaları, Arnavutların silahlarının toplanması, vergi borçlarının acilen ödenmesi talebi ve yükümlülükleri bulunanların askere çağırılması gibi talepler Arnavutların küstürülmesine neden olmuştu. Bunların yanı sıra Arnavut ileri gelenleri, Latin harflerine geçilmesi, öğretimin Arnavutça yapılması, vilayetlere Arnavut kökenlilerin atanması ve özerklik tanınması gibi isteklerde bulundular. Nisan 1910'da Arnavutlar bir isyan başlattılar. Başlangıçta Arnavutların istekleri karşısında ilgisiz kalan hükümet, isyanın büyümesi üzerine Mahmut Şevket Paşa kumandasındaki orduyu harekete geçirdi ve isyanı sert bir şekilde bastırdı.⁴⁹⁰ İsyanın bu şekilde bastırılması eleştirilere sebep oldu. Hükümet bu eleştirilerin önünü kesmek için yaptığı hatadan dönerek ıslahat yapmaya karar verdi. Arnavutların gönlünü yeniden kazanmak için Sultan Reşad'ın Rumeli seyahatine çıkması kararlaştırıldı. Bu gezi sayesinde Arnavutların Osmanlıya bağlılığı tekrar sağlanmaya çalışılacaktı.⁴⁹¹ Ayrıca seyahatin başka amaçları da vardı. Meşrutiyetin ihtiyar Padişahının halk nazarındaki nüfuz ve itibarını arttırmak ve Makedonyalıların devlete ve Padişaha bağlılıklarını pekiştirmek de meşrutiyet idarecilerinin hedefleri arasındaydı. Beklentilerin yüksek olduğu bu gezi oldukça önemliydi. Büyük bir heves ve umutla gerçekleştirilen bu seyahat farklı ırk ve dinlerden olan Osmanlı halkının bağlarını güçlendirecekti. Böylece bölgenin birlik ve beraberliği sağlanacaktı.

Sultan Reşad'ın çıkacağı Rumeli seyahati için bir program tanzim edilmiş ve bastırılmıştır. Bu programda seyahat için yapılan hazırlıklar, alınan önlem ve tertibat, Padişahın nereden, ne zaman hareket edeceği, seyahat sırasında hangi mahallerde ikamet edeceği ayrıntılı şekilde kaydedilmiştir.⁴⁹² Sultan'ın Rumeli gezisi 5-26 Haziran 1911'de İstanbul'dan başlayıp Çanakkale-Selanik-Üsküp-Priştine (Kosova Sahrası) Selanik-Manastır-Selanik ve Çanakkale'den İstanbul'a ulaşılmasıyla son bulan üç haftalık bir seyahat olacaktı. Bu yolculuk her açıdan iyice düşünülmüş her şey eksiksiz bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁹³ Tasarlanan programa tamamıyla uyulmuş ve program dışında hiçbir şey yapılmamıştır.

⁴⁹⁰ Kemalettin Kuzucu, "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, 2017, s. 4.

⁴⁹¹ Mevlüt Çelebi, "Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Osmanlı*, C. 2, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 528; Zürcher, *A.g.m.*, s.136; Andrew Mango, *A.g.md.*, s. 983; Mehmet Ali Karaman, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati", *Balkan Tarihi*, C. 1, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürü Araştırma Derneği Yayınları, s. 58.

⁴⁹² *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Reşad*, s. 195-215.

⁴⁹³ Halit Ziya Uşaklıgil, *A.g.e.*, s. 442.

Bu seyahate dönemin gazetelerinde oldukça ayrıntılı şekilde yer verilmiş, gelişmeler günü gününe takip edilmişti. Dönemin önemli kalemlerinden Hüseyin Cahit (Yalçın) kaleme aldığı yazısında bu geziyi “Rumeli’nin ikinci fethi” olarak görmektedir. Ancak bu sefer toprak değil kalp kazanmak için bu geziye çıkılıyordu. Bütün Avrupa’ya Osmanlı hâlâ Balkanlarda varlığını sürdürmekte mesajı verilecekti.⁴⁹⁴ Bu yönüyle gezinin temel amacı Osmanlı halkının ittihadını sağlayarak devleti yeniden diriltmekti. Sultan’ın gezisi ve hükümetin takip edeceği Osmanlılık politikası ile Rumeli’deki Osmanlı halklarının İmparatorluktan kopması engellenebilecekti.

Seyahat fikri padişaha açıldığında ilerlemiş yaşına, böbrek taşı ve prostat rahatsızlığına rağmen oldukça olumlu karşılamıştır. İmparatorluğun kurulduğu topraklara Osmanlı Sultan’ın yapacağı bu ziyaret haberi ülkenin dört bir yanında büyük bir yankı oluşturdu. Padişaha teşekkür ve bağlılık telgrafları çekildi, hediyeler gönderildi. Selanik, Manastır ve Kosova mebusları 25 Nisan 1911’de Padişahla görüşerek bölge ahalisinin teşekkürlerini bildirdiler. Padişah, “Tebaa-yı sadıklarıyla temasta bulunacaklarından dolayı” sevinçli olduğunu belirtip ahaliye selam gönderdi”.⁴⁹⁵

Meşrutiyet hükümdârının böyle nazik bir dönemde Makedonya ve Kosova bölgesine seyahat düzenlemesi Avrupa’nın da dikkatini çekmiştir. Kosova Savaşı’nın yapıldığı yerde Osmanlı Padişahının ve halifesinin Arnavutlarla birlikte Cuma namazı kılacak olması Osmanlı’nın eski fetihlerini hatırlatacağı ve geniş bir heyecan dalgası yaratacağı düşüncesi Avrupa siyasi mahfillerinde gündem olmuştur.⁴⁹⁶

Sultan Mehmed Reşad, 5 Haziran günü tezahüratlar, dualar ve top atışları arasında yola çıktı. Rumeli seyahatine, şehzadeler Mehmed Ziyaeddin ve Ömer Hilmi Efendilerle birlikte başta Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa olmak üzere Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa, Dâhiliye Nazırı Halil Bey, Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, Başyaver Hurşid Paşa, Başkâtip Halit Ziya, Başmabeynci Lütfi Bey ve ayrıca oldukça kalabalık bir görevli ve hizmetli topluluğu katıldı.⁴⁹⁷ Gezinin görsel kaydını tutmak üzere fotoğrafçı Mösyö Eşil Apollon da Sultan’a eşlik ediyordu. Seyahatin ilk güzergâhı Çanakkale idi. Şehre yaklaşınca Padişahı taşıyan Barbaros zırhlısının etrafını, karşılamaya gelen vapurlar sardı. Barbaros zırhlısındaki askerler silahsız olarak güvertede selam vaziyeti aldılar. Toplar atıldı, vapurlar yaklaştıkça

⁴⁹⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, “Zat-ı Hazret-i Padişahın Seyahatleri”, **Senin**, 5 Haziran 1911, No: 991, s. 1.

⁴⁹⁵ Kemalettin Kuzucu, **A.g.m.**, s. 5.

⁴⁹⁶ Kemalettin Kuzucu, **A.g.m.**, s. 6.

⁴⁹⁷ “Seyahat-ı Hümâyûn”, **Senin**, 6 Haziran 1911, No: 992, s. 2.

Çanakkaleli talebeler Sefine-yi Hümâyûn güzergâhına gül yaprakları serptiler. Padişah halkı selamladı, halk dua ve alkışlarla karşılık verdi. Karaya çıkınca Sultan, gelen heyetler ile görüştü, fakir halka yardımlarda bulundu ve bazı mahkûmlar affedildi. Bolayır ve Yazıcızade türbeleri karşısında durularak şehitlere Fatiha okundu.⁴⁹⁸

Selanik’e vardıkları gün durmadan yağmur yağmasına rağmen bütün Selanik halkı donanmanın gelişini bekliyordu.⁴⁹⁹ 8 Haziran 1911 sabahı gezinin önemli bir ayağını oluşturan Selanik’e varıldı. Sultan Reşad’ın uzun seyahat yolculuklarına, özellikle deniz yolculuğuna alışık olmaması nedeniyle dayanıp dayanamayacağı konusunda endişeler vardı. Fakat Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya’ya göre Sultan, denizde canlanmış ve gevşeyip rahatlamıştı. Yine bu seyahat sırasındaki ruh halini şu cümleler ile ifade etmektedir: Sultan Reşad, İstanbul’da olduğundan farklı, bambaşka bir kişi olmuş görünüyordu. İstanbul’da sıkılğan olarak biliniyordu, ancak şimdi halk önünde akıcı biçimde konuşuyordu. Halk kitleleri arasında kendinden emin bir şekilde yürüyordu. Padişah, bu kalabalıklar arasında kendisine yönelen sevgi gösterileri arasında belki de ilk kez gerçek bir hükümdâr gibi hissediyordu ve kendinden beklenmeyecek bir çeviklik gösteriyordu. Sultan, sivil kıyafet sevmesine rağmen daha genç göstermesinden dolayı halkın önüne amiral üniforması ile çıkmaya karar vermişti. Selanik’te heyetler ve mebuslar önünde yaptığı akıcı konuşma Sultan hakkındaki olumsuz fikirlerin bertaraf edilmesine sebep olmuştu.⁵⁰⁰

Padişah, gece boyunca savaş gemisinde kalmaya devam etti. Fakat oraya ulaştıktan sonra bir saatliğine Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya ve Rumeli orduları müfettişi Hadi Paşa’yı çok hassas bir göreve gönderdi. Onları Alaattini Köşkü’nde Sultan Abdülhamid’i görüp ona gezinin maksadını anlatmalarını istedi. Sultan Reşad, II. Abdülhamid’i incitmemek için müsaadelerine başvurma nezaketi gösterdi.⁵⁰¹ Ağabeyi Abdülhamid, birkaç kişisel istekte bulunarak kardeşine bu ziyarette başarılar diledi.⁵⁰² Ertesi sabah Padişah, yanındaki Sadrazam Hakkı Paşa ile birlikte karaya ayakbastı. İki koyun kesildi ve Selanik müftüsü ile birlikte dualar okundu. Daha sonra Sultan üstü açık araba ile hükümet konağına gitti.⁵⁰³ Burada heyetlerle çeşitli görüşmeler yaptı. Ertesi gün Ayasofya Cami’sinde selamlık resmi yapıldıktan sonra Sultan çeşitli yardımlarda bulundu. Buradan Beşçınar bahçesine gidilerek Mûsiki-i Hümâyûn dinlendi. Ardından halk da

⁴⁹⁸ “Kale-i Sultani’de”, **Senin**, 7 Haziran 1911, No: 993, s. 2.

⁴⁹⁹ “Seyahat-ı Hümâyûn (Merasimi istikbale)”, **Senin**, 8 Haziran 1911, No: 994, s. 2.

⁵⁰⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 490.

⁵⁰¹ Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 459-471.

⁵⁰² Aydın Çakmak, **Sürgünde Bir Hakan (II. Abdülhamid’in Selanik ve Beylerbeyi Günleri)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 111.

⁵⁰³ Zürcher, **A.g.m.**, s. 136.

bahçeye kabul edildi.⁵⁰⁴ İTC, padişahın ziyareti ile kendisini mümkün olduğunca ilişkilendirmeye çalıştı. İTC'nin ünlü hatibi Ömer Naci, cemiyet adına vilayet temsilcilerine bir konuşma yaptı. Daha sonra padişah, İTC derneğini ziyaret etti. Dernekte padişahı üst düzey İttihatçılar karşıladı. İkinci sıralarında Cavit Bey, Beşçınar Meydanı'nda büyük kalabalığa yaptığı konuşmada, toplulukları birleşmeye davet etti ve İTC'yi övdü.⁵⁰⁵ 10 Haziran'da Sultan Reşad, Meşrutiyet kahramanı olarak bilinen Resneli Niyazi Bey'i huzuruna kabul etti.⁵⁰⁶

Sultan Reşad'ın Rumeli ziyareti, kendisine yüklenen anlam ve beklentiler dolayısıyla, önceki Osmanlı sultanlarının yurtiçi gezilerinden çok daha fazla ilgi uyandırmıştı. Bu bağlamda özellikle de Selanik oldukça önemli bir noktayı teşkil etmişti. Selanik gezide büyük bir kalabalığı misafir etmişti. Yakın uzak her yerden heyetler buraya akın etmişti. 165.000 kişinin yaşadığı Selanik bu gezi sırasında 30.000'e yakın misafiri ağırlamıştı.⁵⁰⁷

Selanik'teki programlarını tamamlayan Sultan, gezinin bir diğer ayağı olan Üsküp'e doğru hareket etti. 14 Haziran'da Üsküp'e vardığında bölge halkı Sultan'a büyük bir sevgi gösterisinde bulundu. Padişahın ikamet ettiği okulun önünde meşalelerle alaylar tertip ettiler. Çeşitli ırk ve mezhepten çocuklar bayraklarla birbirinin koluna girmiş şekilde geçit resmi yaptılar.⁵⁰⁸ Padişah balkona çıkmakla yetindi, onun namına Sadrazam bir konuşma yaptı. Müslüman ve Hıristiyan çocuklardan birkaçını huzuruna çağıran Sultan Reşad başlarını okşayarak, ellerine altın koydu ve "işte daima böyle kardeş olunuz, ben de sizin babanızım" dedi. Daha sonra Sırp heyetini kabul etti. Üsküp'teki medrese ve hastaneye bağışlar yaptı. Bu bağışlar Üsküp halkını çok memnun etti.⁵⁰⁹ Firzovik'te inşa edilecek olan okula dört yüz liralık yardım yaptı. Ertesi gün Priştine'ye gitmek üzere yola çıktı.⁵¹⁰ Üsküp'ün ardından diğer bir güzergâh olan Priştine'ye geçildi. Priştine bu gezinin en önemli ayağını oluşturuyordu. Sultan, diğer şehirlerde olduğu gibi burada da büyük coşku ve tezahüratlar ile karşılanmıştı. Kurbanlar kesilmiş, toplar atılmıştı.⁵¹¹ Sultan Reşad Priştine'de kalacağı Mutasarrıflık Konağına geçti. Arnavut ve Boşnaklar meşalelerle gece boyunca şehri aydınlatmıştı. Padişah Arnavutların

⁵⁰⁴ "Seyahat-ı Hümâyûn, Selanik'te", **Senin**, 9 Haziran 1911, No: 995, s. 1.

⁵⁰⁵ Zürcher, **A.g.m.**, s. 137.

⁵⁰⁶ "Seyahat-ı Hümâyûn", Selanik'te" **Senin**, 10 Haziran 1911, No: 996, s. 1.

⁵⁰⁷ Nesimi Yazıcı, "Sultan Reşad'ın Seyahati Sırasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911)", **2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013)**, C. 2, Bodrum 2015, s. 37.

⁵⁰⁸ Mevlüt Çelebi, "Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Mehmed Reşad'ın Rumeli Seyahati", **Osmanlı**, C. 2, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 529.

⁵⁰⁹ **BOA, DH. MUİ.**, 154/21, 3 Rebiyülevvel 1330 (22 Mart 1912). Dâhiliye Nezaretinden Mâbeyn-i Hümâyûn Baş Kitabete'ne gönderilen yazı.

⁵¹⁰ "Seyahatı Hümâyûn (Üsküp'te)", **Senin**, 15 Haziran 1911, No: 1001, s. 2.

⁵¹¹ "Seyahatı Şahane", **İkdam**, 16 Haziran 1911, No: 1002, s. 2.

bağlılık tezahüratları karşısında balkona çıkarak bir saat kadar burada bulunarak teşekkürlerini sundu.⁵¹²

Geziye çıkmadan önce kararlaştırıldığı üzere 16 Haziran'da hem Müslüman Arnavutlar hem de Türkler için büyük bir manevi değere sahip olan Sultan I. Murad'ın şehit edildiği Kosova sahrasında, Cuma namazı kılınacaktı. Bu alanda hazırlıklar önceden yapılmıştı. Sultan Reşad için otağ ile mahfil-i hümayûn'dan oluşan çadır, Sultan Murad türbesinin karşısındaki tepeye yerleştirilmişti. Abdürreşid İbrahim ve Manastırlı İsmail Hakkı, namazdan önce verdikleri vaazlarda Müslümanların kardeşliğine dikkat çektikten sonra padişaha, vatana, meşrutiyete bağlılığın dinî bir vecibe olduğunu belirttiler. Topluca namaz kılınıp dua edildi. Daha sonra kürsüye çıkan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa padişahın nutkunu okudu. Bu nutukta, devlet uğruna canını veren Gazi Sultan Murad'ın türbesini⁵¹³ ziyaret etmekle önemli bir sorumluluğun yerine getirildiği ve 1910 olaylarından üzüntü duyulduğu öne çıkan konulardı. Bunun yanında söz konusu hadiselerden mahkûm olanların affedildiğini müjdelemişti. Padişah kan davalarının kaldırılmasını istemiş, borcunu ödemeyenlerin borçlarını kendisinin ödeyeceğini vaat etmişti. Yine Arnavut evlatlarının yasalara bağlı kalacaklarına inandığını ve böylece Sultan Murad'ın ruhunun şad olacağını dile getirmişti.⁵¹⁴ Ancak burada talihsiz bir olay yaşandı. Zira bu konuşmayı dinleyen Arnavutlar için tercüme yapacak olan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin Arnavutça bilmemesi şaşkınlığa yol açtı.⁵¹⁵

Bu seyahat nedeniyle sadece Arnavutları kapsayan bir af ilan edildi. Daha önceki isyan hadiselerine karışmış olan Arnavutlar affedildi ve kan davalarının çözüme kavuşması için gerekli çalışmalar yapıldı.⁵¹⁶

Kosova ziyaretini tamamlayan padişah tekrar Selanik'e döndü. Selanik'te Üçüncü Ordu'nun ana üssü Manastır'a gitmek üzere tren değiştirdi. Padişah, garnizona üç günlük bir

⁵¹² **Senin**, 15 Haziran 1911, No: 1001, s. 2.

⁵¹³ Kosova, Osmanlıların Balkanlarda yerleşmesini hızlandırıp İstanbul'un fethinin kapısını aralamıştı. Aynı zamanda savaş meydanında esir düşen ilk Osmanlı padişahı I. Murad'ın hatırasını barındırmaktaydı. Sırp Miloş Kobiloviç tarafından hançerle öldürülen padişahın cesedi Bursa'ya götürülmeden önce, iç organları çıkartılarak şehit olduğu yere gömülmüş, üzerine türbe yapılmış. Sonraki dönemlerde burası Balkanlara ve Avrupa'ya düzenlenen seferler sırasında Osmanlı ordusunun uğramadan geçmediği bir ziyaretgâha dönüşmüştü. Osmanlı'dan günümüze "Meşhed-i Hudavendigar", "Kosova Meşhedi" ya da "Meşhed" gibi isimlerle anılmıştır. Arnavutlar içinde kendilerini İslam diniyle tanıttığı için kutsal bir mekândı. Türklüğün, İslamlığın ve Osmanlılığın simgesi olarak düşünülebilecek bu türbe Kosova'da inşa edilmiş ilk ve aynı zamanda günümüze ulaşan en eski Osmanlı mimari eseridir. Kemalettin Kuzucu, "**Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati**", s. 15-16; Mevlüt Çelebi, **A.g.m.**, s. 529-530.

⁵¹⁴ Kemalettin Kuzucu, **A.g.m.**, s. 15-16; Mevlüt Çelebi, **A.g.m.**, s. 529

⁵¹⁵ "Seyahatî Şahane", **İkdam**, 17 Haziran 1911, No: 1003, s. 2.

⁵¹⁶ **BOA, DH. EUM. EMN**, 11/8, 23 N 1330/ 23 Nisan 1912, Emniyeti Umumiye Emanet Şubesinden Aydın Vilayeti'ne.

ziyaret gerçekleştirdi. Garnizon ziyaretinde Mahmud şevket Paşa padişaha eşlik etti. Mahmud şevket Paşa, Osmanlı ordusuna büyük zararlar vermiş olan hizipçiliğe karşı askerlerin siyasete karışmamalarını isteyen bir konuşma gerçekleştirdi. Garnizon ziyareti esnasında yaptığı konuşmada tekrar askerlerden siyasete karışmamalarını istedi. Ziyaret edilen diğer yerlerde olduğu gibi Manastır'da genel af ilan edildi. Manastırdan sonra Selanik'e dñnen Sultan Reşad buradan İstanbul'a geçerek seyahati sonlandırdı.⁵¹⁷

4.2.6. Gezilerin Sonuçları

Sultan Mehmed Reşad'ın gerçekleştirdiği bu gezilerin sonuçlarına baktığımızda bunları Padişah, İttihat Terakki, halk ve genel Osmanlı politikası açısından değerlendirmek gerekir.

Sultan Reşad, daha iktidarının beşinci ayında Bursa'ya daha sonra İzmit, Hereke, Heybeliada ve Yalova'ya geziler yaptı. Bunlardan bir süre sonra da Edirne'ye bir seyahat-i hümâyûn düzenlenmişti. Sultan Reşad bu gezilere ilerlemiş yaşına ve hastalıklarına rağmen büyük bir řevk ve istekle çıkmıştır. Halkı ile bir araya gelen padişah onların büyük sevgi ve bağlılığını bizzat yerinde görmüştür. Bu ilgi ve teveccüh Sultan Reşad'ın moralini yükseltmiş ona güç vermiş, öyle ki sessiz sakin padişah dinç ve neşeli bir kişiye dñnüřmüřtür. Bu yoğun geçen programlara rağmen Sultan hiç şikâyetçi olmamış yorgunluğunu unutmuştur.

Bu gezilerde Sultan Reşad, selefi II. Abdülhamid'in aksine halkı ile yakından ilgilenen, halkın sorunlarını yerinde görüp dertlerine derman olmaya çalışan bir padişah ve hükümdâr profili ortaya koymuştur. Sultan Reşad, ziyaretler sırasında başta ordu ve askerler olmak üzere hem Müslim hem de gayrimüslim tüm halkın sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Nitekim bunu nezaket ve alçakgñüllü tavırlarıyla büyük oranda başarmıştır. Özellikle padişahın bu geziler sırasında mahkûmlar için af çıkartması, hastaları ziyaret etmesi, yangınlarda zarara uğrayanlara, okullara, camilere, kiliselere ve çeşitli hayır kurumlarına yardımlarda bulunması halkı memnun etmiştir. Yaptığı bu hayır işlerinden halk memnun oldukça Sultanın cömertliği daha çok artmıştır.⁵¹⁸

Bu geziler halk için de oldukça önem arz etmekteydi. Zira yüz yıllardır adını duydukları Padişahı ve halifeyi yakından görecek, dertlerini anlatma fırsatı bulacaklardı. Özellikle Balkanlardaki Müslüman halk üzerinde devlete bağlılık noktasında etkileri olacaktı. Bu nedenle geziler halk arasında yeni umutların yeşermesine sebep olmuştur denilebilir.

⁵¹⁷ Zürcher, A.g.e, s. 143.

⁵¹⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, A.g.e., s. 497.

Sultan Reşad'ı önceki padişahlardan ayıran bir diğer nokta halk ile yakın ilişkiler kurmaya çalışırken göze çarpan farklılıklardır. Hükümdârlar bütün gücü ve haşmetleri ile halkın önüne çıkmakta ve törenlerde merasimlerde odak noktayken meşrutî yönetimle birlikte Padişah artık tek odak nokta olmaktan çıkmış ve onu çevreleyen şaşaadan arındırılmıştır. Kendinden önceki Padişahlar alaylarda genellikle halk ile herhangi bir temasta bulunmamışlar aksine oldukça ciddi bir tavırla törenlere katılmışlardır. Fakat Sultan Reşad'a baktığımızda halka el sallayan, gülümseyen, birebir temasta bulunan bir padişah görülmektedir.⁵¹⁹

Padişahın yaptığı gezilerin en önemlisi şüphesiz Rumeli'ye yapılan üç haftalık seyahatti. Bu seyahatin amacı halkın devlete ve padişaha bağlılığının devamını sağlamak, İttihat Terakki ile Padişahın birlikte hareket ettiği görüntüsünü vererek halk nazarında partinin meşruiyetini arttırmaktı. Ayrıca Balkan halkları arasında yükselen ayrılıkçı hareketleri bertaraf etmek, birlik ve beraberliğin devamını sağlamak amaçlanıyordu. Müslüman Arnavutların kırılan kalbi kazanılmak isteniyordu. Bunun neticesinde, Arnavutların gönlünü kazanmak için genel af ilan edildi. Kan davaları çözüme kavuşturulmaya çalışıldı. Arnavutlar için manevi öneme sahip ve meşhed denilen I. Murad Hüdavendigâr'ın türbesinde padişahları ile birlikte namaz kılmak Müslüman ahali açısından oldukça önemli bir olaydı. Böylelikle Padişaha olan bağlılıkları artmıştır. İttihatçılar bu gezi ile halkın gözünde kaybettikleri itibarlarını tekrar onarmaya çalıştı. Bu nedenle Padişah, İTC'den duyduğu memnuniyeti her fırsatta dile getirdi. Sultan yaptığı bütün seyahatlerde halklar arasındaki kardeşlik bağının güçlendirilmesinin önemi üzerinde durdu. Konuşmalarında halktan devlete ve meşrutiyete sadakat ile hizmet etmelerini istedi.

Osmanlı idari kadrolarınca büyük umut ve emekler ile hazırlanan ve uygulamaya konulan Rumeli gezisi, ülkede birkaç ay sükûnet havası yaratsa da beklenen amaca ulaşmadığı kısa bir süre sonra ortaya çıkacak olan Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile acı bir şekilde görülecekti. Gezinin amacı Rumeli topraklarının Osmanlı'dan kopuşunun hızlandığı bu dönemde, Avrupa kamuoyuna bu bölgelerin devlete bağlılığını ve kopmayacağını göstermekti. Ancak 1910'da Arnavut isyanı nispeten bastırılmasına rağmen 1912'ye gelindiğinde isyan yaygınlaşarak Makedonya'ya doğru yayılınca Osmanlı, Arnavutlara özerklik vermek zorunda kaldı. Netice olarak seyahatle birliği sağlanmaya çalışılan Rumeli toprakları yanlış politik hesaplar nedeniyle kısa süre içinde elden çıkacaktır.⁵²⁰ Sultan Reşad'ın büyük umutlarla çıktığı ve yorucu şekilde geçirdiği Rumeli gezisinden beklenen netice elde edilmemiştir.

⁵¹⁹ Hakan T. Karateke, **A.g.e.**, s. 215.

⁵²⁰ Mehmet Ali Karaman, **A.g.m.**, s. 70.

4.3. Sultan Reşad'ı ve Meşrutiyet'i Görünür Kılma Çabaları

Sultanların yaptırdığı görkemli camiler ve kamusal binaları isimlendirmede padişahın veya hanedan üyelerinin adlarının verilmesi eski bir gelenektir. Örneğin Sultan Mahmud döneminde Mahmudiye veya Mahmudi, Sultan Abdülaziz döneminde Aziziye veya Elaziz, Sultan II. Abdülhamid döneminde ise inşa edilen okul, hastane, çeşme, saat kulesi Hamidiye adını almıştır. Nitekim Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkışının ardından yapılan birçok yeni hastane, okul, kale, camii ve mahalleye Sultan Mehmed Reşad'ın adına izafeten “Reşadiye” adı verilmiştir. Böylelikle uzun bir süredir devam eden kadim bir geleneğin devamı sağlanmıştır.

Sultan Reşad'ın adının verildiği birçok kamu binası kayda geçmişti. Buna dair birkaç örnekle durum izah edilecektir. Örneğin Kartal Kazası sınırları içinde yer alan Pendik'te yapılan camiye “Sultan Mehmed Reşad Han Cami” adı verilerek çevresinde oluşan mahalle de “Meşrutiyet” olarak isimlendirilmişti.⁵²¹ Diğer bir örnekte ise, Bursa'nın Hasanağa köyünde halkın yardımıyla yaptırılan İbtidai Mektebi, Sultan Mehmed Reşad'ın ismine izafeten “Reşadiye” olarak adlandırılmışti.⁵²² Bir başka örnekte Edirne'de yeni bir tarzda yapılan bahçeye “Reşadiye” adı verilmişti.⁵²³ Yenişehir kazasından Osmanlı Pazarı muhacirlerinin oluşturduğu köye Palingölet adı verilmiş fakat Sultan Reşad saltanatında bu köyün adı değiştirilerek “Reşadiye” adı verilmesi uygun görülmüştü.⁵²⁴

Bu yer adı değişiklikleriyle İttihat ve Terakki yönetiminin Sultan Abdülhamid'in izlerini silmeye çalıştığı da görülmektedir. Zira birçok kamu kurum ve kuruluşlarında Sultan Abdülhamid'i çağrıştıran “Hamid” veya “Hamidiye” gibi isimlerin yerine “Reşadiye”, “Meşrutiyet” ve “Hürriyet” isimler verilmişti. Böylece Sultan Abdülhamid'e karşı bir devr-i sabık yaratan İttihatçılar, Sultan Abdülhamid'i çağrıştıran yer ve kurum adlarını değiştirerek Sultan Abdülhamid'i toplumsal ve kurumsal hafızadan silmeye çalışmışlardı. İttihatçıların giriştikleri bu çalışmaları şu örneklerde görmekteyiz. Sultan Abdülhamid'in saltanat yıllarında Manisa'ya bağlı olan Kavurköy adı “Hamidiye” olarak değiştirilmişti. Meşrutiyetin ilanının ardından 1911 yılında “Hamidiye” adı değiştirilmek istendi ve Meşrutiyet döneminde “Hamidiye” isminin halk arasında uyandırdığı hassasiyet nedeniyle halktan da Hamidiye adının

⁵²¹ BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT) 2890/77, 16 B 1327 (16 Temmuz 1909), Dâhiliye Mektubi Kaleminden Sadaret'e gönderilen tezkire.

⁵²² BOA, Dâhiliye Nezareti Mütenevvia (DH. MTV), 51/10, 11 R 1329 (5 Eylül 1911), Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesinden Sadaret'e gönderilen tezkire.

⁵²³ BOA, İrade Dâhiliye (İ. DH), 1477/32, 10 N 1327 (27 Ağustos 1909), Lef 3, Dâhiliye Nezaretinden Edirne Vilayeti gönderilen tezkire.

⁵²⁴ BOA, İ.DH., 1478/27, 01 Za 1327 (14 Kasım 1909), Lef 4, Dahiliye Nezaretinden gönderilen tezkire.

değiştirilmesi için müracaatlar olmuştu. Ayrıca “Hamidiye” adının yapılan inkılap hareketi için olumsuz bir çağrışım yaptığı gerekçe gösterilerek buranın adı “Muradiye” olarak değiştirilmişti.⁵²⁵

Bu dönemde meydana gelen isim değişikliklerinde yalnız Sultan Reşad adı kullanmamış aynı zamanda Sultan Abdülhamid adının yerine meşrutiyet idaresinin varlığını gösteren Abdülhamid’in baskısından kurtuluşun sembolü olarak “Hürriyet” ve “Meşrutiyet” gibi isimler de verilmişti. Bu durum dönemin belgelerinde açıkça görülmektedir. Örneğin Vidin’de “Hamidiye” ismi ile anılan mahalle adları “Hürriyet” ismi ile değiştirilmişti.⁵²⁶ Başka bir örnekte, Antalya’da Girid muhacirlerinin oturduğu Hamidiye Mahallesi’nin adı “Osmaniye” olarak değiştirildi. Aynı zamanda mahalleye yapılan camiye “Reşadiye” ve iptidai mektebe de “Meşrutiyet” adı verilmişti.⁵²⁷

Günümüzde Tokat iline bağlı Reşadiye ilçesi de adını Sultan Reşad döneminde meydana gelen yer adı değişimi sonucunda kazanmıştı. 11 Mayıs 1911 tarihli belgede görüldüğü üzere Sivas vilayetine bağlı olan ve o günkü adıyla İskefsir kazası, “*şehriyâri meşrutiyet-perver şevketli padişahımız efendimiz hazretlerinin nam-ı hümayûnlarına izafetle* “Reşadiye” adını almıştı.⁵²⁸ Benzer şekilde Muğla sınırları içinde yer alan Datça ilçesinin de adı Sultan Reşad döneminde “Reşadiye” olarak değiştirilmiştir. Benzer şekilde uzun yıllar halk arasında Datça Yarımadası, “Reşadiye Yarımadası” olarak anılmıştı. Ancak Cumhuriyet döneminde buraya tekrar Datça adı verilmişti.⁵²⁹

Benzer örneklere birçok belgede rastlamak mümkündür. Bunlar arasında Lâpseki’de halkın yardımlarıyla yapılan mektebe padişah Sultan Reşad’ın adının verilmesi uygun görülmüştü.⁵³⁰ Biga ilçesinde 1907 yılında yapımına başlanan ve 1909 yılında tamamlanan okulun adının halkın isteği doğrultusunda Padişah Mehmed Reşad’a izafetle “Füyûzât-ı Reşadiye” adı verilmesine karar verilmişti.⁵³¹ İstanköy’de kadınların eğitimi için inşa olunan mekteb-i inasın “Reşadiye” adı ile anılması kararlaştırılmıştı.⁵³² Sivas kasabasında Höllüklük adını taşıyan mahalde inşa olunan evlerden bir mahalle teşkil edilmiş ve bu mahalleye Hürriyet

⁵²⁵ BOA İ.DH.1488/19, 22 C 1329 (21 Mayıs 1911), İrade-i Seniyye.

⁵²⁶ BOA, İ.DH.1481/8, 2 R 1328 (13 Nisan 1910), Selanik Valisi’nden Dâhiliye Nezareti gönderilen tezkire.

⁵²⁷ BOA, İ.DH.1483/32, 05 N 1328 (18 Nisan 1912), Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen tezkire.

⁵²⁸ BOA, İ.DH.1481/61, 01 C 1328 (11 Mayıs 1912) Sivas Vilayetinden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen tezkire.

⁵²⁹ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 136.

⁵³⁰ BOA, *Mabeyn-i Hümayûn (İ.MBH)*, 2/428, 29 Ca 1328 (8 Haziran 1910), Mabeyn-i Hümayûn’dan Sadarete yazılan irade.

⁵³¹ BOA, *Maarif (İ.MF.)* 15/ 17, Lef: 2, 5 Ş 1327 (22 Ağustos 1909), Maarif Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine yazılan tezkire.

⁵³² BOA, İ. MF., 17/41, 1329 Ca 10 (8 Haziran 1911), Maarif Nezareti Kararnâmesi.

adı verilmişti.⁵³³ Tarsus kazasındaki Hamidiye Mahallesi'nin adı Reşadiye olarak değiştirilmişti.⁵³⁴ Yukarıda örneklerle gösterildiği üzere yer adları üzerinden “Sultan Reşad”, “Meşrutiyet” ve “Hürriyet” gibi isimler ile halk arasında bir farkındalık yaratılmaya ve bilinç oluşturulmaya çalışılmıştı.

Sultan Reşad'ın ismini yaşatmayı amaçlayan girişim ise Ağustos 1911'de İngiltere ile yapılan sözleşmeyle inşasına başlanan Reşadiye Dretnotu projesiydi. Anlaşmaya göre Reşadiye gemisi, 1 Ağustos 1914'te teslim edilecekti. Ancak Türk-Alman ittifakı ve I. Dünya savaşının başlamasıyla bu teslimat gerçekleşmeyecek ve parası ödenen geminin alınamaması Osmanlı kamuoyunda çok tartışılan bir konu olacaktır.⁵³⁵

4.3.1. Sultan'ın Hayırseverliği

Sultan Reşad, uysal ve yumuşak karakteri, dindarlığı ve derviş meşrep kişiliği sebebiyle olsa gerek hediye ve bağış konusunda oldukça cömert davranmıştır. Nitekim Daily Mail Gazetesi'nin İstanbul muhabiri G. Ward Price, Sultan Reşad ile ilgili yazdığı makalede padişahı, II. Abdülhamid ile karşılaştırmış ve V. Mehmed'in şahsi özelliklerine yer vermiştir. Özellikle Sultan Reşad'ın cömertliği konusuna vurgu yapmıştır.⁵³⁶ Sultan Reşad yardımlarında din, dil, ırk ayrımı gözetmemiştir. İlk yardımını şehzadelğinde yapan padişah, tahta geçtikten sonra şahsi tahsisatından çeşitli kurum ve şahıslara oldukça önemli yardımlar yapmıştır. Osmanlı hükümdârı olduktan kısa bir süre sonra en anlamlı bağışı 31 Mart şehitleri için inşa edilecek Abide-i Hürriyet projesine 5.400 liralık yardımı olmuştur. 25 Mayıs'ta Sultan, 31 Mart hadisesi sırasında yaralananları ziyaret etti. Yaralılara altın kordunlu saatler hediye etmiştir.⁵³⁷ Türk denizciliğini gelişimine katkı sağlamak amacıyla 5 Şubat 1910'da Donanma Cemiyeti üyelerini kabul etti. Kabul sırasında Padişah, “... *Milletin hamiyetinden cemiyetin bu husustaki gayretinden pek memnun ve mahzûzum. Milletimle beraber bu ianeye iştirak eylemek üzere bir maaşımı terk ediyorum. İlk taksidi başmabeynciden alınız ...*” cümlesiyle donanma için başlatılan yardım kampanyasına 1.946.5 liralık hiç de azımsanmayacak bir katkıda bulundu.⁵³⁸

Ülkenin gelişmesi için eğitimin önemine inanan padişah eğitim kurumlarına yaptığı desteklerle bu açıkça kuvveden fiile taşımıştır. Örneğin İstanköy kasabasında Girit

⁵³³ BOA, İ.DH., 1487/16, Lef: 5-6, 1329 Ca 01 (30 Mayıs 1911), Sadaret tezkiresine yazılan irade-i seniyye.

⁵³⁴ BOA, İ.DH., 1487/18, 1329 Ca 03 (1 Haziran 1911), Dahiliye Nezaretinden Adana Vilayetine gönderilen tezkire.

⁵³⁵ Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Reşad, s. 226-231.

⁵³⁶ G. Ward Price, “Bir Hükümdâr-ı Fatîr”, *Sabah*, No: 7796, 6 Cemaziyelâhir 1329/4 Haziran 1911, s. 1.

⁵³⁷ Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, s. 144.

⁵³⁸ İkdâm, 6 Şubat 1910; Lütfi Simavi, A.g.e., s. 116.

muhacirlerinin oturduğu mahallede yapılan mektebin inşaat masrafları için Hazine-i Hassa'dan 50 liralık,⁵³⁹ Taşköprü'de inşa olunan ve Reşadiye adı verilecek olan ibtidai mektebine 30 liralık,⁵⁴⁰ Gümilcine'de Şeyh köyünde inşa edilen ve Reşadiye adı verilen mektep için 15 liralık yardım yapmıştır.⁵⁴¹

Eğitime verdiği desteğin yanı sıra padişah doğal afetlerden zarar görenlere yardımlarda bulunmuştur. Nitekim 1911 yılında Rumeli'de meydana gelen depremde zarar görenler için padişah 20 bin kuruş,⁵⁴² Erzurum selzedelerine 500 lira,⁵⁴³ Darıca yangınzedelerine 200 liralık bağışlarda bulunmuştur.⁵⁴⁴

27 Ağustos 1909'da gerçekleştirdiği Heybeli gezisine Harbiye mektebinin başarılı öğrencilerine hediyeler takdim etti.⁵⁴⁵ Bursa gezisinde Padişah tarafından Müslüman ve gayrimüslimlere ait okul ve hastanelere çeşitli yardımlar yapıldı.⁵⁴⁶ Ayrıca padişah tarafından vilayet ileri gelenlerine, yüksek rütbeli komutanlara masrafları Hazine-i Hassa'ya ait çeşitli hediyeler dağıtmıştı.⁵⁴⁷ Edirne gezisi sırasında yine hiçbir ayırım gözetmeden bütün mekteplere 1.500 liralık bağış ve padişahın namına izafeten inşa edilen doğum ve ameliyathaneler için de 1.500 liralık yardımlar yapmıştı. Edirne ziyareti dönüşü vekillere Edirne sikkesi ve Edirne sabunları hediye etmişti.⁵⁴⁸ Rumeli gezisi sırasında da halka ve çeşitli kurumlara yardımlar yapmıştı. Selanik'teki eğitim ve hayır kurumlarına 2.130 lira dağıtmıştı. Konakladığı her şehirde muhtaçları sevindiren Padişah, Priştine'de okullara 200 lira, medrese tamirine 200 lira, Taşlıca'da inşa edilen okul ve medreseye 200 lira, 600 lira ise fukara halka dağıtılmak üzere toplamda 1.200 liralık yardım yapmıştır. Ayrıca Priştine'de Reşadiye adını alacak olan medresenin arsası için de 150 liralık bağışta bulunmuştur.⁵⁴⁹ Üsküp'te medrese ve hastaneye yaptığı bağışlar da bölge halkını oldukça memnun etmiştir.⁵⁵⁰

⁵³⁹ BOA, BEO, 3825/286839, 1328 ZA 17, 20 Kasım 1910, Sadaretten Maliye Nezaretine gönderilen tezkire; BOA, İMBH, 4/16, Lef: 1-2, 1328 L 17/ 22 Ekim 1910, İzmir'den Padişah'a çekilen telgraf.

⁵⁴⁰ BOA, İMBH, 4/41, 1328 Za 9, 12 Kasım 1910, Mabeyn-i Hümayûn'dan Sadaret'e yazılan irade.

⁵⁴¹ BOA, İMBH, 7/1, 1329 N 1, 26 Ağustos 1911, Mabeyn-i Hümayûn'dan Sadaret'e yazılan irade.

⁵⁴² BOA, İMBH, 5/27, 1329 S 22, 22 Şubat 1911, Mabeyn-i Hümayûn'dan Sadaret'e yazılan irade.

⁵⁴³ BOA, İMBH, 2/59, 1328 C 11, 20 Haziran 1910, Mabeyn-i Hümayûn'dan Sadaret'e yazılan irade.

⁵⁴⁴ BOA, İMBH, 4/48, 1328 Za 20, 23 Kasım 1910, Mabeyn-i Hümayûn'dan Sadaret'e yazılan irade.

⁵⁴⁵ Lütfi Simavi, A.g.e., s. 81.

⁵⁴⁶ "Seyahat-i Padişahi", Yeni Tasvir-i Efkar, 15 Teşrin-i evvel 1325\28 Ekim 1909, No: 148, s. 2.

⁵⁴⁷ Lütfi Simavi, A.g.e., s. 83.

⁵⁴⁸ Lütfi Simavi, A.g.e., s. 165.

⁵⁴⁹ Sabah, No: 7804, 14 Cemaziyelahir 1329/ 12 Haziran 1911; Kemalettin Kuzucu, Kahramanı Yaratmak, s. 200.

⁵⁵⁰ BOA, Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH. MUİ), 154/ 21, 1330 R 3/ 22 Mart 1912. Dâhiliye Nezaretinden Mabeyn-i Hümayûn'a gönderilen tezkire.

Merhametli ve iyi niyet sahibi Sultan Reşad saray halkına karşı her zaman ilgili ve alakalı olmuştu. Şayet saray halkından biri evlenmek için kendisine başvurursa hemen kabul ederek gerekli yardımları yapardı. Hatta evlenen hanımların ölünceye kadar iâşe masraflarını karşılamıştır.⁵⁵¹ Nefret ve intikam duygusu taşımayan Sultan veliahtlığı sırasında kendisine vefasızlık gösteren ve hatta iftira atanlara karşı dahi oldukça merhametli davranarak bu kişilerin maaşlarının kesilmesine gönlü razı gelmemiştir.⁵⁵²

4.4. Sultan Reşad'ın Hastalığı, Ölümü ve Türbesi

Talat Paşa hükümeti Sultan Reşad'ın birlikte çalıştığı onuncu ve son hükümet oldu. Padişah bundan sonra adeta sarayına kapandı ve sadece hükümetin istediği protokollerde göründü.⁵⁵³ Sultan Reşad'ın ilgisizliği ve saraya kapanması halk arasında tepkilere neden oluyordu bu nedenle hem olumlu hem de olumsuz eleştirilere maruz kaldı.⁵⁵⁴

Sultan Reşad, Balkan muharebesinden sonra üzüntü, keder ve ümitsizlik içine düşmesi ve mesane hastalığının kendisini rahatsız etmeye başlaması üzerine artık nadiren dışarıya çıkar oldu. Halk arasında ise “bu da kardeşi gibi sarayda kapanıp oturuyor, Dolmabahçe ve Hamidiye camilerinden başka bir yere çıkmıyor” diye sözler yayılmaya başladı.⁵⁵⁵ Sultan ise bu sırada iyice ilerleyen hastalığı ile mücadele etmekteydi. Hastalığının prostat olduğu düşünülmekteydi, bunun için çeşitli tetkikler yapıldı. Ancak 1917’de sancıları artmaya başlayınca taş olmasından şüphe edilerek durumu kötüleşen Padişahı tedavi etmek üzere Profesör İzrail’i getirtildi. Yapılan operasyonla Sultan on beş yirmi günde sağlığına kavuştu.⁵⁵⁶ Ancak yaşlı Padişah'ın sağlık konusunda sıkıntıları bir türlü bitmiyordu. Bu kez de uzun süredir mustarip olduğu şeker hastalığından şikâyeti arttı. Kısa zaman önce geçirdiği prostat ameliyatının ardından Avusturya İmparatoru için düzenlenen yoğun program onu yorduğundan rahatsızlığı daha da ilerledi. Ramazan ayının on beşinci günü gerçekleştirilen mutat Hırka-i Saadet ziyaretini güçlükle yapabildi (24 Haziran). Bundan sonra sarayına çekildi. Vefatına kadar dışarı çıkmadı; başkâtibinin getirdiği evrakı yatağında imzaladı. Son kez katıldığı Topkapı Sarayı’ndaki Hırka-i Saadet ziyaretinde fenalaşarak dokuz gün sonra, 3 Temmuz 1918’de Yıldız Saray’ında hayata

⁵⁵¹ Safiye Ünüvar, **A.g.e.**, s. 71.

⁵⁵² Halit Ziya Uşaklıgil, **A.g.e.**, s. 343-345.

⁵⁵³ Cevdet Küçük, “Mehmed V”, s. 421.

⁵⁵⁴ Haberim yoktu olup bitmiş olan işlerden
Mesneviler okuyordum oturup ezberden
Bir de baktım ki haber geldi bizim Enver'den
Savlet etmişti Çanakkal'aya bahr-u-berden,
Ehl-i İslamın iki hasm-ı-kavisi birden bkz. İsmail Hami Danişmend, **A.g.e.**, C. 4, s. 380.

⁵⁵⁵ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 126.

⁵⁵⁶ Ali Fuat Türkgeldi, **A.g.e.**, s. 132.

gözlerini yumdu. Cenazesi Çırağan İskelesi'ne indirilip istimbotla Topkapı Sarayı'na götürüldü. Cenaze namazını Babüssaade önünde Şeyhülislam Musa Kazım Efendi kıldırdı. Buradan görkemli bir alayla Sirkeci İskelesi'ne indirilen cenaze, istimbotla Eyüp'e götürülüp sağlığında yaptırdığı türbesine gömüldü. "Ebedi uykumu su ve çocuk sesleri arasında uyumak isterim" diyen Sultan bu türbenin yanına bir de okul yaptırmıştı. Mehmed Reşad için düzenlenen tören, İstanbul'da tertip edilen Padişah cenaze alaylarının sonuncusu oldu.⁵⁵⁷

Sultan Reşad'ın gömüldüğü türbe de değinilmesi gereken konulardandır. Çünkü Osmanlı padişahları içinde sur dışında yatan tek Osmanlı padişahı Sultan Mehmed Reşad'dır. Bunun sebebi ise kendi tercihiyle dayanmaktaydı. Henüz hayatta iken ölümün yakın olduğunu hissederek bir türbe yaptırmaya karar vermişti. Haliç kıyısında Eyüp Sultan Camii bitişiğinde Mimar Kemaleddin tarafından 1914'te inşası tamamlanan türbe Türk neo-klasik üslubunda yaptırılmıştır.⁵⁵⁸ Bu türbe İstanbul'da inşa edilen son hanedan türbesidir. Sultan Reşad, 3 Temmuz 1918'de ölümüyle cenaze merasimi yapılarak bu türbeye defnedilmiştir.

Sultan Reşad'ın vefatının ardından yapılan resmi tebliğde, ölüm sebebi şeker hastalığı olarak açıklanmıştı. Açıklamaya göre birkaç seneden beri şeker hastalığına yakalanan padişahın durumu son günlerde ağırlaşmıştı. Bunun üzerine sekiz gün yatakta kaldıktan sonra 3 Temmuz Çarşamba günü güneş battıktan sonra saat yediyi on dakika⁵⁵⁹ geçerken canını Azrail'e teslim etti ve dâr-ı cihâna irtihal eyledi.⁵⁶⁰

Vefatının ardından Sabah Gazetesi'nde neşredilen ölüm ilanında Sultan Mehmed Reşad için şu ifadeler kullanılmıştı: "Kelimenin tam manasıyla âdil, teb'a perver (halkçı), şefik, muhibb-i maarif ve mesâlemet, Meşrutiyet perver bir padişahı.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ "Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretlerinin İrtihali", **Sabah**, 4 Temmuz 1918, No:10286, s. 1; Reşad Ekrem Koçu, **Osmanlı Padişahları**, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s. 466.

⁵⁵⁸ İsmail Orman, "Mehmed Reşad Türbesi", **DİA**, C. 28, İstanbul 2003, s. 518-519.

⁵⁵⁹ Doktorların verdiği raporda yediyi beş geçe olarak kaydedilmişti.

⁵⁶⁰ **Sabah**, 4 Temmuz 1918, No:10286, s. 1.

⁵⁶¹ **Sabah**, 4 Temmuz 1918, No:10286, s. 1.

SONUÇ

Sultan Reşad, Sultan Abdülmecid'in padişahlık tahtına oturan dört oğlundan üçüncüsüydü. Büyük ağabeyi V. Murad'ın üç ay süren padişahlığının sağlık sorunları sebebiyle neticelenmesi üzerine yerine diğer ağabeyi II. Abdülhamid geçti. Sultan II. Abdülhamid tahta oturduğunda aynı zamanda ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edilmişti. Anayasaya göre hanedanın en yaşlı üyesi veliaht olacaktı. Şehzade Reşad otuz iki yaşında iken yasa gereği 1 Eylül 1876'da "Veliaht-ı Saltanat" oldu ve tahta geçeceği günü beklemeye başladı. Fakat II. Abdülhamid'in otuz üç yıl süren padişahlığı nedeniyle bu süreç oldukça uzadı. Bu otuz üç yıllık uzun bekleyiş aynı zamanda Şehzade Reşad'ın Beşiktaş Sarayı'nda Kafes denilen kapalı bir yaşam sürmesi demekti. Ayrıca II. Abdülhamid'in sert ve mutlak idaresinde hafiye ve jurnallerle devam ettirilen sıkı politikası da düşünüldüğünde Mehmed Reşad'ın yaşadıklarının derecesi anlaşılabilir. Nihayetinde otuz üç yıl devam eden veliahtlık dönemi altmış beş yaş gibi artık ihtiyar denilecek bir dönemde padişahlık tahtına oturmasıyla sonuçlandı.

Mehmed Reşad'ın daha şehzadeligi döneminden itibaren özellikle de 1890'larda ve 1900'lerin ilk yıllarında II. Abdülhamid'in yerine tahta çıkarılacağı dedikoduları çıkmıştır. Hatta "Reşad Komitesi" adı altında bir teşkilatın kurulduğu ve II. Abdülhamid'in indirilerek Şehzade Reşad'ın tahta çıkarılacağı haberleri jurnallere ve gazete haberlerine yansıdığından konuyla ilgili soruşturmalar yapılmıştır. Zaten kuşkucu ve evhamlı bir yapıda olan II. Abdülhamid, kardeşi Şehzade Reşad'ı daha sıkı takibe aldırması ve dışardan kimse ile görüşmesine müsaade etmemiştir. Hatta sağlık sebepleriyle saraya gelen doktorlar bile yanlarındaki biriyle ancak onu muayene edebilmiştir. Ayrıca Şehzade ve hareminden bir kimse dışarıya çıktığında bu kişinin hangi saatte çıktığı, nereye gittiği, kimlerle görüştüğü gibi bilgiler ayrıntılı şekilde Yıldız'a rapor edilmiştir.

II. Meşrutiyet'in 1908'de ilanından sonra Meşrutiyet için mücadele eden İttihat ve Terakki Cemiyeti her ne kadar Kanun-i Esasiyi ilan ettirmişse de II. Abdülhamid'e güvenmiyordu. Onun her an I. Meşrutiyet'te yaptığını tekrarlayacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle II. Meşrutiyet'in ilk meclisinde Kanun-i Esasi'de değişiklikler yapılarak padişahın keyfi idaresine son vermeyi ve padişahın yetkilerini meclise ve hükümete devrederek parlamenter meşrutî sistemi tam manasıyla yürürlüğe koymayı amaçlıyorlardı. Bu arayışlar sürerken İttihatçılar aynı zamanda II. Abdülhamid'den kurtulmanın yollarını da arıyorlardı. Aradıkları bu fırsatı 31 Mart Vakası ile buldular. 31 Mart Vakası'ndan sorumlu tutulan II. Abdülhamid meclis-i millinin kararı ve Şeyhülislamın fetvasıyla tahtan indirildi. Onun yerine

27 Nisan 1909'da veliaht Şehzade Reşad geçti. Sultan Reşad, II. Meşrutiyet idaresinde Padişah-ı Meşrutiyet ve meşrutiyet perver padişah misyonunu tam olarak gerçekleştirdi.

Sultan Reşad'ın yönetimi daha önceki padişahlardan farklı olmuştur. Çünkü Osmanlı egemenlik anlayışında keskin değişim olan meşrutî sistem uygulamaya geçmiş ve padişah artık sınırsız yetkiyle donatılmış bir hükümdâr değildir. Bunu sağlayan temel gelişmeler II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yapılan anayasa değişiklikleri ile sağlandı. Bu değişikliklerin asıl hedefi II. Abdülhamid ve onun keyfi yönetimidir. Bu nedenle padişahın elindeki mutlak gücü sağlayan yetkiler alınacak ve yasamanın gücüne aktarılacaktı. Daha mecliste Kanun-i Esasi değişiklikleri tartışılırken ve önergeler görüşülürken 31 Mart Vakası ile II. Abdülhamid tahtan indirildi ve Selanik'e gönderildi. Tahta Şehzade Reşad çıktı ve ilk uygulamalarıyla II. Abdülhamid'den tamamen farklı bir yönetim anlayışı sergiledi. Nitekim meclis tartışmalarında İttihatçılar Sultan Reşad'ın, Meşrutiyet ve parti için bir tehlike oluşturmadığını dolayısıyla padişah haklarını elinden alacak maddelere gerek kalmadığını söylediler de II. Abdülhamid dönemi hatırlanarak ona benzer bir padişahın gelme ihtimalinden dolayı 1909 Ağustos'unda yapılan değişiklikler onaylanarak yürürlüğe girdi.

1909 değişiklikleriyle Osmanlı rejimi değişti ve meşrutî yönetim kanunlaştı. Artık padişah hem yürütme hem de yasama yetkilerinden birçoğunu kaybetti, hükümet ve siyasal hayattan yalıtıldı. En önemlisi meclisi açma ve kapama yetkisini kaybetmiş, meclis önünde yemin ederek sadece sadrazam ve şeyhülislamın atamasını yapmaktadır. Bakanların ataması sadrazama bırakılmıştır. Hükümet artık padişaha değil meclise karşı sorumludur. Uluslararası anlaşmaları imzalama ve onaylama yetkisi meclise aittir. Bu yönüyle parlamenter sistem oldukça güçlü bir hale gelmiştir. Padişah yasama karşısında oldukça zayıf bir durumda kalmıştır. Meşrutî sisteme uygun padişah modelinin oluşturulduğu 1909 Anayasa değişikliği ile birlikte Osmanlı Padişahı artık meclisi açma kapama, savaşa ve barışa karar verme, basına müdahale, sürgüne gönderme, meclis üyelerinin tamamını seçme, uluslararası antlaşmalara karar verme vs. gibi yetkileri elinden alınmış ve siyasal otorite olmaktan çıkmıştır. Artık ülkede en etkili kurum Meclis olmuştur. Padişah son kertede imza ve onaylama yetkisini elinde tutmaktadır. Ancak bu yetkisini bile İttihat ve Terakki'nin gözetimi altında kısmen kullanabilmiştir. Anayasal ve geleneksel yetkilerinden arındırılmış bir şekilde padişahlık yapmak zorunda kalan Sultan Reşad, mevcut durumdan hiç de rahatsız olmamış görünmektedir. Biat töreninde ve daha sonraki birçok toplantıda meşrutî sisteme uyacağına dair vaatte bulunmuştur. Zaten II. Abdülhamid döneminden itibaren muhalifler ve Meşrutiyet yanlılarının

sürekli gözlerini diktikleri kişi Mehmed Reşad olmuştur. Bunun temel sebebi onun karakterinin ve hayata bakışının meşrutiyete uygunluğu olmalıdır. Çünkü Sultan Reşad karakter itibarıyla uysal, uyumlu, içine kapanık, mücadeleci olmayan, mevcutla yetinen, derviş meşrep ve çelebi bir mizaca sahiptir. Ayrıca II. Abdülhamid dönemindeki veliahtlık yıllarını kapalı bir şekilde ve devlet işlerinden uzak geçirmesi onu hükümet ve devlet işlerinde tecrübesiz bırakmıştır. Bundan dolayı devlet aygıtını idare edecek yakın bir yönetim kadrosu da oluşmamıştır. Bütün bu olanların farkında olan İTC ve Meşrutiyet yanlıları ile Abdülhamid karşıtlarının ilk başvuracakları kişi doğal olarak Mehmed Reşad'dır.

Padişah-ı Meşrutiyet olarak tahta çıkarılan Sultan Reşad kendisinden beklendiği gibi bir yönetim sergilemiş, devlet işlerini hükümet ve meclise bırakmıştır. Bu sırada devlet işleri daha ziyade İTC ve liderliğini Mahmud Şevket Paşa'nın yaptığı ordunun elindedir. İTC ilk dönemlerde iktidarı direkt ele geçiremese de bir süre sonra padişahın müdahalesizliği ve muhalefetin yetersizliği nedeniyle mutlak iktidar olmuştur. İTC'ye muhalif olanlar padişahı siyasal işlere müdahaleye çağırdıklarında, cevabı “siyasete müdahale edecek idiysem ağabeyimin suçu neydi” ifadesidir. Hatta kimi zaman kanuni yetkisinde olan sadrazam ve şeyhülislam atamasını bile istediği kişiyi atayamamış, İTC'nin baskılarına boyun eğmiştir. Siyasete dair kanaat ve istekleri geri çevrilmiş ve kendisine Meşrutiyet Padişahı olmasına binaen kanuni hakları hatırlatılmıştır. Dolayısıyla hem kanuni yapı hem de defacto olarak baskın bir iktidar kuran İTC'nin kararlarını uygulamak zorunda kalmıştır.

Meşrutiyet padişahı olan Sultan Reşad'ın hâkimiyet alanı neredeyse sarayının dört duvarı arasındadır. Çünkü saray artık hükümet merkezi olmaktan çıkarılmış ve Avrupa'daki örneklerine benzer şekilde hanedanın varlığını sürdürdüğü ve törenlerin yapıldığı bir yere dönüşmüştür. Sultan Reşad döneminde saray olarak Dolmabahçe kullanılmıştır. Sultan Abdülhamid'in Yıldız'da kurduğu devlet merkezinin aksine Dolmabahçe Sarayı Padişah'ın ve küçük bir hizmetli grubunun hayatının geçtiği sessiz ve sakin bir yer haline gelmiştir. Meşrutiyetçiler, II. Abdülhamid'in mirasını ve yönetim anlayışını simgeleyen Yıldız Sarayı yerine, Abdülmecid'i hatırlatan Dolmabahçe'yi kullanmasını istemişlerdir. Meşrutiyet sarayı olarak nitelendirilen Dolmabahçe, Sultan Reşad'ın padişahlığıyla birlikte devlet törenlerinin yapıldığı ve yabancı misafirlerin ağırlandığı bir merasimhâneye dönmüştür. Nitekim Sultan Reşad burada birçok imparator, kral ve devlet adamını misafir etmiş ve onlara ziyafetler vermiştir. Bu yönüyle hem saray hem de padişah seremonyal görüntü arz etmiştir.

Meşrutî sistemde padişahlık kurumu yürütmeden ziyade sembolik bir haldedir. Yürütme gücü olmamasına rağmen halk arasında padişah hâlâ çok önemli bir değerdir. Padişahın aynı zamanda halife unvanına sahip olması onu Osmanlı halkları ve dünya Müslümanları için birleştirici bir konumda tutmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı ülkesinde padişahsız bir devlet ve toplum yapısı düşünülemediğinden varlığını her daim ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumun bilincinde olan İTC, Padişah'ı tamamen saf dışı etmek yerine onu kendilerini ve politikalarını meşrulaştırmada kullanmıştır. Nitekim parlamentolu sistemde parti ve hükümet, yaptığı uygulamaların halk üzerinde etkili olabilmesi padişahın onayı ve desteğine ihtiyaç duymaktadır. Zira bu bağlamda İttihat ve Terakki Sultan Reşad'ı çeşitli gezilere çıkarmıştır. Bu geziler sırasında padişah konuşma ve nutuklarıyla İttihat ve Terakki'nin politikalarını destekler bir görüntü vermiştir. Bu sayede hem Meşrutî sistem hem de parti politikalarının meşrulaştırılması ve halka benimsetilmesi mümkün olabilmıştır. Padişahın memleket gezilerine çıkması ve halkla yakın temas kurması, halka yardımlarda bulunması bir yönüyle kendisinin istek ve yönetme tarzını yansıtsa da diğer bir yönüyle dönemin iktidarı İTC'nin politikalarının bir neticesidir. Özellikle Rumeli gezisi İttihatçılar tarafından planlanmış ve Balkanlardaki problemlere bir çözüm olarak sahneye konulmuştur.

Sultan Reşad, cülusunun ardından İstanbul içinde ve dışında gezilere çıkarak halk ile yakın temas kurdu. Bu gezileri sırasında birlik ve beraberlik mesajları verdi. Sultan, Rumeli gezisinde 'İttihad-ı Anasır' sembolü haline getirilerek Balkanlardaki ateş düşürülmeye çalışıldı. Özellikle Arnavut halkı ile bağlar Padişah aracılığı ile güçlendirilmek istendi. Ne yazık ki bu geziden istenilen netice alınamadı ve Balkan Savaşlarının çıkmasıyla Balkan milletlerinin imparatorluktan kopmasının önüne geçilemedi.

1909'dan 1912'ye kadar padişah daha fazla görünür iken bu dönemden itibaren İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarında neredeyse hiç görünmez. Bunun bir diğer sebebi hastalık ve yaşlılığı olmalıdır. Zira padişah böbrek taşı, mesane ve şeker hastalığından mustarıptır. Vefatına kadar son birkaç yılını ameliyatlara ve dinlenerek geçirmiştir.

İmparatorluğu çöküşe götüren siyasal gelişmelerde neredeyse hiçbir dahli yoktur. Girilen savaşlar ve alınan mağlubiyetler ancak sonradan kendisine haber verilmiştir. Trablusgarp'ın kaybını sadece üzülen haftalık musiki icrasını kaldırmakla yetinmiştir. Balkanların neredeyse tamamının kaybedilmesiyle sonuçlanan Balkan harplerinde Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerlemeleri karşısında ulema tarafından Padişaha sancak-ı şerifi açıp harp meydanına inmesi tavsiye edilmiştir. Ancak Sultan Reşad, bunun bir çare olmayacağını

düşünerek bu tavsiyeye uymamıştır. Keza Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı'na katıldığını sıradan bir kişi gibi sonradan öğrenmiştir. Birinci Dünya Savaş'ında Osmanlıların ve müttefiklerinin elini güçlendirmek için Halife Sultan Mehmed Reşad tarafından Cihad-ı Ekber ilan edilmiştir. Ancak beklenen netice alınamamış ve. Padişahın son gücü de elinden gitmiştir. Böylece padişahlık kurumunun imajı zedelenmiş ve gerekliliği konusunda şüpheler doğmaya başlamıştır.

Sultan Reşad'ın 1909-1918 yılları arasındaki padişahlık devrinde siyasal sistem bir türlü istikrara kavuşmadı. Nitekim padişahlığı süresince on kez hükümet değişikliği yaşandı. Mehmed Reşad, Kanun-ı Esasi çerçevesinde hükümdârlık etmek zorundaydı. Bu da kanuna dayanan veya dayanır görünen iktidarların tekliflerini, telkin ettikleri surette yerine getirmeye gayret etti. Sultanın hükümdârlığının ilk yıllarında, Meşrutiyetin ilanı üzerine, bütün memlekette meydana gelen buhran devam etti. Tevfik Paşa'dan Talat Paşa'ya kadar bütün sadrazamların kurduğu hükümetlerin her biri buhranlı bir devrede iş başına gelmiş ve genellikle başarısızlıkla nihayete ermişlerdi. Sultan V. Mehmed Reşad'ın siyasî işlere pek müdahalesi olmadı. Ancak Sadrazam ve Şeyhülislam atamaları kanuni olarak hala Padişah'ın elinde olmasına rağmen Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin ataması ya da Sadrazam Hüseyin Hilmi'nin göreve getirilmesi örneklerinde olduğu gibi Sultan, İttihat ve Terakki'ye ayak direse de başarılı olmamış İttihatçıların baskısı neticesinde onların isteklerine boyun eğmişti.

Devletin yıkıma doğru sürüklendiği günlerde, gelen felaketlerin etkisiyle hastalığı gittikçe ağırlaşan Sultan Mehmed Reşad, 3 Temmuz 1918 günü Dolmabahçe Sarayı'nda hayata gözlerini yumdu.

Netice olarak daha ziyade dönemin hatıra yazarlarının etkisinde kalan literatürde çokça ifade edildiği üzere, Sultan Mehmed Reşad'ı beceriksiz, siyasetten anlamaz, kukla, korkak, aciz gibi yakıştırmalar ile halk arasında "Dolmabahçe Noteri" adlandırmasının doğru olmadığını ifade etmek gerekir. Zira padişahlık yaptığı yıllar göz önüne alındığında ve 1909 Kanun-i Esasi değişiklikleri ile padişahın görev ve sorumluluklarının kısıtlanması gibi etkenler elini bağlamıştır. Sultanın geç yaşta ve hastalıklarla uğraştığı bir dönemde tahta oturması da eklendiğinde aslında yapabilecek çok fazla şeyin olmadığı da anlaşılabilir. Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması ve hanedanın varlığını devam ettirmesi için gerekli çabaları gösterdiği de açıktır. Bu minvalde geziler ve Osmanlı unsurları arasındaki birlik ve bütünlüğü sağlama çabaları dikkat çekicidir. Ayrıca imparatorluğun kaderini değiştiren kararlarda çoğu zaman farklı bir tavır takınmasına rağmen parti tarafından engellenmiştir. En

önemlisi meşrutî sistemi tamamıyla özümseyerek yerleşmesini sağlaması Türk siyasal hayatı ve demokrasi tarihi açısından yadsınamaz bir gerçektir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)⁵⁶²

A. AMD.

A. DVNS. HND. d.

A. AMD.

BEO.

DH. EUM. EMN.

DH. MKT.

DH. MTV.

DH. MUI.

B. HAT.

HAT.

HH. EBA.

HR. SYS.

HSD. AFT.

İ.DH.

İ.HUS.

İ.MBH.

İ.MF.

Y. A. HUS.

Y. PRK. KOM.

Y.EE.

Y.PRK. AZJ.

Y.PRK. SGE.

⁵⁶² Belge numaraları ve fon kodlarının ayrıntılı açıklaması dipnotlarda verilmiştir.

Y.PRK. TKM.

B. RESMÎ YAYINLAR

Meclis-i Mebussan Zabıt Ceridesi

Devre.1, İçtima Senesi 1, C.1.

Devre.1, İçtima Senesi 3, C. 2.

Devre.1, İçtima Senesi 3, C. 4.

Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi (MUZC), C. 1.

Kanun-i Esasi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328.

Düstur, 1. Tertip, C. 4, s. 1-20.

Düstur, 2. Tertip, C. 4, s. 749.

Düstur, 2. Tertip, C. 1, s. 166.

C. GAZETE VE DERGİLER⁵⁶³

Harp Mecmuası

İkdam

Kalem

Sabah

Sebîlürreşâd

Senin

Tanin

Yeni ikdam

Yeni Tasvir-i Efkâr

D. HATIRALAR VE KAYNAK ESERLER

Cemal Paşa Hatıraları İttihat ve Terakki-I. Dünya Savaşı Anıları, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

⁵⁶³ Adı geçen gazetelerin sayıları, tarih ve numaraları dipnotlarda ayrıca belirtilmiştir.

MEVLANZADE, Rıfat:

31 Mart/Bir ihtilalin Hikâyesi, Pınar Yayınlar, İstanbul 2010.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Sultan Mehmed Reşad ve Dönemi, Yay. Haz. Cengiz Göncü, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017.

Osmanlı Hanedan Defterleri 1909-1912, ed. Ayşe Melek Özyetkin, Sultan II. Abdülhamit Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2018.

ÖRİKAĞASIZÂDE Hasan Sırrı:

Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi, Yay. Haz. Ali Adem Yörük Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.

PATRICK, Mary Mills:

Son Sultanların İstanbul’unda (Siyaset-Modernleşme-Yabancı Okullar), Çev. Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

PEARS, Sir Edwin:

Forty Years in Constantinople, London 1915.

REY, Ahmet Reşit:

İmparatorluğun Son Dönemlerinde Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922), Yay. Haz. Nur Özmel Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

SALAHADDİN, Mehmet:

Bildiklerim, Kahire 1334.

SİMAVİ, Lütfi:

Sultan Mehmet Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919), Yay. Haz. Sevdâ Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul 2007.

Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, Yay. Haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, TTK, Ankara 1996.

Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922), Yay. Haz. Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.

- Tahsin Paşa: **Abdülâmit-Yıldız Hatıraları**, Yay. Haz. Kudret Emiroğlu, İmge, Ankara 2008.
- Talat Paşa'nın Anıları**, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.
- TOPUZLU, Cemil: **80 Yıllık Hatıralarım**, Yay. Haz. Aykut Kazancıgil-Hüsrev Hatemi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat: **Görüp İştiklerim**, TTK, Ankara 1948.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya: **Saray ve Ötesi**, Yay. Haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2003.
- ÜNÜVAR, Safiye: **Bir Muallimenin Gözünden Sultan Reşad Sarayı**, Yay. Haz. İbrahim Pazan, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

E. ARAŞTIRMA ESERLER

- AHMAD, Feroz: **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.
- **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.
- AKŞİN, Sina: **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge, Ankara 2011.
- AKYILDIZ, Ali: **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim, İstanbul 2004.
- **Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)**, Timaş, İstanbul 1993.
- ALKAN, Ahmet Turan: **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Ötüken, İstanbul 1992.
- ALKAN, Necmettin: **Ve Selanik Düştü, 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimet**, Timaş, İstanbul 2014.
- ARMAOĞLU, Fahir: **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, TTK, Ankara 2003.

- BARDAKÇI, Murat: **Şahbaba**, Pan Yayıncılık, İstanbul 1998.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: **Türk İnkılabı Tarihi**, C. 2, TTK, Ankara 1983.
- BERKES, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul 2003.
- BUÇUKCU, Öner: **1908-1913 Osmanlı Dış Politikası Buhran-ı Meşrutiyet**, Tezkire Yayınları, İstanbul 2014.
- ÇAKMAK, Aydın: **Sürgünde Bir Hakan (II. Abdülhamid’in Selanik ve Beylerbeyi Günleri)**, Ötüken, İstanbul 2014.
- ÇAVDAR, Tevfik: **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, Ankara 1995.
- DANIŞMEND, İ. Hami: **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.
- DAVİSON, Roderic H.: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856-1876**, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.
- DEMİREL, Fatmagül: **Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, Doğan Kitap, İstanbul 2007.
- DONUK, Abdülkadir: **Türk Hükümdarı**, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1990.
- EMECEN, Feridun M.: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
- ERASLAN, Cezmi-OLGUN, Kenan: **Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınları, İstanbul 2006.
- ERDEM, Tarhan: **Anayasalar ve Belgeler 1876-2012**, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- ERGİN, Muharrem: **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.
- ERSAN, Mehmet-ALİCAN, Mustafa: **Osmanlılardan Önce Onlar Vardı: Türkiye Selçukluları**, Timaş, İstanbul 2013.

- Farabî: **El-Medinetü'l-Fazıla**, Çev. N. Danışman, MEB Yayınları, Ankara 2001.
- FINDLEY, Carter: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform (Babıali 1789-1922)**, Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- GEORGEON, François: **Sultan Abdülhamid**, Çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul 2006.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki: **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1953.
- GÖZLER, Kemal: **Anayasa Hukukuna Giriş, Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Yayınları, Bursa 2011.
- GÜNEŞ, İhsan: **Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- HEPER, Metin: **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu-Batı, Ankara 2006.
- İNALCIK, Halil: **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, Timaş, İstanbul 2011.
- **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2004.
- İNALCIK, Halil-SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet: **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2015.
- İRTEM, Süleyman Kani: **Meşrutiyetten Mütarekeye (1909-1918)**, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.
- KAFESOĞLU, İbrahim: **Türk Milli Kültürü**, Ötüken, İstanbul 1997.
- KANSU, Aykut: **İttihatçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908- 1913**, Çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim, İstanbul 2016.

- KARAL, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, C. 5, TTK, Ankara 2011.
- KARATEKE, Hakan T.: **Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüz Yılında Merasimler**, Kitap Yayınları, İstanbul 2004.
- KARPAT, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, Afa Yayınları, İstanbul 1996.
- KILIÇ, Selda K.: **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyete Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- KIRMIZI, Abdülhamit: **Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik, İstanbul 2008.
- KOÇU, Reşad Ekrem: **Osmanlı Padişahları**, Doğan Kitap, İstanbul 2015.
- KOLOĞLU, Orhan: **Abdülhamid Gerçeği**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2005.
- KUZUCU, Kemalettin: **Kahramanı Yaratmak, İttihadcıların Alemdar Mustafa Paşa'yı Hatırlaması**, Timaş, İstanbul 2018.
- MARDİN, Şerif: **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, İletişim, İstanbul 2011.
- **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim, İstanbul 2015.
- Mufassal Osmanlı Tarihi**, C. 6, Güven Basımevi, İstanbul 1972.
- MUMCU, Ahmet: **Divan-ı Hümayun**, Phoenix, Ankara 2017.
- Nizamülmülk: **Siyasetnâme**, Çev. N. Bayburtlugil, Dergâh, İstanbul 2003.
- OLGUN, Kenan: **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, ATAM, Ankara 2014.
- ORTAYLI, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim, İstanbul 2005.
- ÖGEL, Bahaeddin: **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 1988.

- ÖZ, Mehmet: **Osmanlı'da Çözölme ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergâh, İstanbul 1997.
- REFİK, Ahmed: **Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretleri Hayatı Maziye ve Hususiyesi**, Kütübhane-i İslam ve Askeri, İstanbul 1324.
- SANCAKTAR, Fatih Mehmet: **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009.
- SARAY, Mehmet: **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet: **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, TTK, Ankara 1994.
- TANERİ, Aydın: **Türk Devlet Geleneği**, MEB, Ankara 1997.
- TANÖR, Bülent: **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Afa Yayınları, İstanbul 1996.
- TAŞAGIL, Ahmet: **Bozkırın Kağanlıkları: Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar**, Kronik, İstanbul 2018.
- **Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, Kronik, İstanbul 2014.
- TETİK, Fatih: **Meşrutiyet Sarayı'nın Çelebi Padişahı Sultan V. Mehmed Reşad'ın Hayatı**, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2017.
- TUNAYA, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasal Partiler (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918)**, C.1, İletişim yay, İstanbul 1998.
- **Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, C. 3, İletişim, İstanbul 2000.

- UNAN, Fahri: **İdeal Cemiyet, İdeal Devlet, İdeal Hükümdar-Kınalızâde Ali'nin Medine-i Fâzılası**, Lotus, Ankara 2004.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı: **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, TTK, Ankara 1988.
- **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK, Ankara 1988.
- ÜNAL, Mehmet Ali: **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005.
- ZÜRCHER, Erik J.: **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası**, Çev. Lütfi Yalçın, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2015.
- F. MAKALELER**
- ABADAN, Yavuz: "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 14, S. 1, Ankara 1954, s. 1-35.
- ACUN, Fatma-ACUN, Ramazan: "Demand for Justice and Response of the Sultan: Decision Making in the Ottoman Empire in the Early 16th Century", **Études Balkaniques**, C. 2, 2007, s. 125-148.
- AKIN, Rıdvan: "İkinci Meşrutiyette Parlamento ve Hükümet", **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet Geleneksel ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ebru Matbaası, İstanbul 2009, s. 27-48
- AKŞİN, Sina: "Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması", **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, 16/27, Ankara 1994, s. 115-123.
- AKYILDIZ, Ali: "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Osmanlı Araştırmaları**, 50 (2017), s. 219-242.

- “Mâbeyn-i Hümayûn”, **DİA**, C. 27, İstanbul 2003, s. 286-286.
- “Osmanlıda İdari Sorumluluğun Paylaşımı ve Meşruiyet Zemini Olarak Meclis-i Meşveret”, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim, İstanbul 2006, s. 31-44.
- “Sened-i İttifak”, **DİA**, C. 36, İstanbul 2009, s. 512-514.
- “Şûrâ-yı Devlet”, **DİA**, C. 39, İstanbul 2010, s. 236-237.
- ALKAN, Mustafa: “Osmanlı Devleti’nde Merkez Teşkilatı”, **Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı**, Ed. Tufan Gündüz, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s. 17-80.
- ALTINDAĞ, Ülkü: “Dârüssaâde”, **DİA**, C. 9, İstanbul 1994, s. 1-3.
- ARSLAN, Nizamettin, ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin: “Eskişehir Mevlevihanesi Postişini Şemseddin Dede ve Mevlevi Taburu”, **Birinci Dünya Savaşında Mevlevi Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 22-24 Ekim 2015, s. 47-54.
- AYDIN, M. Akif: “Kânun-i Esâsî”, **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 328-330.
- BEYDİLLİ, Kemal: “Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer’iye”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 4, İstanbul 2001, s. 35-45.
- “Nizâm-ı Cedid”, **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, s. 175-178.
- BİRECİKLİ, İhsan Burak: “Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bir İnceleme”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 2, S. 3, Kış 2008, s. 211-226.
- BÜLENT, Tanör: “Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.10-26.

- ÇELEBİ, Mevlüt: “Osmanlıcılığı İhya Girişimi: Sultan Mehmed Reşad’ın Rumeli Seyahati”, **Osmanlı**, C. 2, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 527-532.
- DOĞAN, Enfel- TIĞLI, Fatih: “Sultan V.Mehmed Reşad’ın Çanakkale Gazeli ve Bu Gazele Yazılan Tahmisler”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. 33, İstanbul 2005, s. 41-96.
- EKİNCİ, İlhan: “Hamidiye Vapur İdaresi –Fırat ve Dicle’de Osmanlı-İngiliz Rekabeti”, **Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid**, Yay. Haz. Metin Hülagü vd., C. 2, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 445-461.
- ERASLAN, Cezmi: “II. Meşrutiyet Meclisinde Kanun ve Kuvvetler Anlayışı”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 4, S. 7 (Bahar 2008), s. 11-22.
- EROĞUL, Cem: “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, Ed. Sina Akşin-Sarp Balcı-Bariş Ünlü, s. 85-86.
- EYİCE, Semavi: “Âbide-i Hürriyet, **DİA**, C. 1, s. 309-310.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki: **Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1953, s. 177-179.
- GÜLSOY, Ufuk: “İslahat Fermanı”, **DİA**, C. 19, İstanbul 1999, s. 185-190.
- HAKYEMEZ, Y. Şevki: “Osmanlı-Türk Anayasacılığında II. Meşrutiyet Durağı”, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Pınar Yayınları, İstanbul 2008, s. 129-155.
- HANİOĞLU, M. Şükrü: “Meşrutiyet”, **DİA**, C. 29, İstanbul 2004, s. 388-393.
- HUNKAN, Ömer S.: “Tegin”, **DİA**, C. 40, İstanbul 2011, s. 312.
- İNALCIK, Halil: “Osmanlı Devleti’nde Karar Alma”, **Osmanlı İmparatorluğu, Sultan ve Siyaset**, C. 2, Kronik, İstanbul 2018, s. 106-110.
- “Padişah”, **İA**, C. 9, İstanbul 1964, s. 491-492.

- “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, **Belleten**, C. 28, S. 112, Ankara 1964, s. 601-622.
- “Şeri’at ve Kanun, Din ve Devlet”, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul 2005.
- KARA, Mustafa: “Veled Çelebi İzbudak”, **DİA**, C. 23, İstanbul 2001, s. 503-505.
- KARACAGİL, Ö. Kürşad: “Alman İmparatoru İstanbul’da (1917)”, **Akademik Bakış**, C. 6, sayı 12, Yaz 2013, s. 117-120.
- KARAMAN, Mehmet Ali: “Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahatı”, **Balkan Tarihi**, Ed. Z. Gölen-E. Temizer, C. 1, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürü Araştırma Derneği Yayınları, s. 57-76.
- KAŞIKÇI, Osman: “Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık”, **Türkler**, C. 2, Yeni Türkiye, Ankara 2002, s. 888-893.
- KERİMOĞLU, Hasan Taner: “Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı-Rum İlişkileri”, **ÇTTAD**, VI/14, Bahar 2007, s. 3-25.
- KIRPIK, Cevdet: “II. Meşrutiyet’ten Sonra Şehzade Eğitiminde Değişim”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2010, S. 21, s. 100-130.
- KOCA, Salim: “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, **Türkler**, C. 2, Ankara, s. 822-830.
- KRAMERS, J. H: “Sultan”, **İA**, C. 11, MEB, İstanbul 1979, s. 25-26.
- KURŞUN, Zekeriya: “II. Meşrutiyet’in İlk Beyannamesi: “Üçüncü Orduya Selam”, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet Geleneksel ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ebru Matbaası. İstanbul, 2009, s. 15-26.
- KURTARAN, Uğur: “Osmanlı Devleti’nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta

- Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies**, Sonbahar 2014, s. 769-778.
- KUZUCU, Kemalettin: “**Balkanlar’da Son Osmanlı Padişahı: V. Mehmed Reşad’ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati**”, Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi, C. 2, S. 2, 2017, s. 1-39.
- KÜÇÜK, Cevdet: “Sultan II. Abdülhamid’in Sürgün Yılları”, **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Sultanbeyli Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2014, s. 35-79.
- “Balkan Savaşları”, **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, s. 23-25.
- “II. Abdülhamid”, **DİA**, C. 1, İstanbul 1988, s. 216-224.
- “V. Mehmed Reşad”, **DİA**, C. 28, İstanbul 2003, s. 418-422.
- MANGO, Andrew: “Mehmed V. Reshad”, **The Encyclopadia of Islam** (EI2) Vol 6, Brill, Leiden 1991, s. 983-984.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet: “Rahmi Bey’in İzmir Valiliği”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, c. 1, S. 3, İzmir 1993, s. 347-370.
- MUTAF, Abdülmecit: “Şûra-yı Devlet (1868-1922)”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 599-609.
- ORMAN, İsmail: “Mehmed Reşad Türbesi”, **DİA**, C. 28, İstanbul 2003, s. 518-519.
- ORTAYLI, İlber: “Mehmed Reşad: Hazin Sona Doğru”, **Defterimden Portreler**, Timaş, İstanbul 2012, s. 106-120.
- ÖGEL, Bahaeddin: “Devlet Meclisi ve Kurultay”, **Türkler**, C. 2, Ankara, s. 874-887.
- Özcan, Abdülkadir: “Gazi”, **DİA**, C. 13, İstanbul 1996, s. 443-445.
- ÖZGER, Yunus: “Sultan V. Mehmed Reşad’ın Edirne Seyahati”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Çanakkale 2017, S. 22, s.135-162.

- ÖZGÜDENLİ, Osman G.: “Sultan”, **DiA**, C. 37, İstanbul 2009, s. 495-497.
- SELVİ, Haluk: “Sultan V. Mehmed Reşad’ın İzmit Seyahati (27-28 Ekim 1909)”, **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II- Bildiriler Kitabı**, C. 1, Yay. Haz. H. Selvi-B. Çelik-A. Yeşildal, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli 2016, s. 927-940.
- ŞEHSÜVAROĞLU, Haluk Y.: “Meşrutiyet Devrinin Mühim Vakalarına Sahne Olan Tarihi Bir Oda”, **Tarihi Odalar**, Mart 1954, s. 5.
- “Sultan Reşad’ı Ziyaret Eden Hükümdarlar”, **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 9, Eylül 1950, s. 324.
- TANERİ, Aydın: “Han”, **DiA**, C. 15, İstanbul 1997, s. 517-518.
- TAŞAĞIL, Ahmet: “Eski Türk İdaresi”, **Tarih ve Medeniyet**, 58/1999, s. 58-62.
- TUNAYA, T. Zafer: “1876 Kanuni Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 28-39.
- TUNÇAY, Mete: “Siyasal Tarih 1908-1923”, **Türkiye Tarihi**, C. 4, Ed. Sina Akşin, Cem Yayınları, s. 27-75.
- TÜRKMEN, Zekeriya: “Mahmud Şevket Paşa”, **DiA**, C. 27, İstanbul 2003, s. 384-386.
- VATANDAŞ, Celalettin: “Türkiye’nin Batılılaşma Süreci ve II. Meşrutiyet’i Hazırlayan Şartlar”, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, Pınar Yayınları, İstanbul 2008, s. 11-65.
- YAZICI, Nesimi: “Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati Sırasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911)”, 2. Turgut Reis Ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013), C. 2, Bodrum 2015, s. 28-55.

YILMAZ, Hüseyin:

“Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Öncesi Meşrutiyetçi Gelişmeler”, Çev. Abdülhamit Kırmızı, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, 13/24 (2008-1), s. 1-30.

YOLCU, Cengiz:

“Bulgar Çarı Çarlar Kentinde”, **Osmanlı İstanbul’u III**, Ed. Feridun M. Emecen vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 243-276.

G. TEZ

AYAYDIN, Rıdvan:

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti’nin İran’da Cihâd-ı Ekber Faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.

Ğ. ANSİKLOPEDİLER

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

İA: Milli Eğitim İslam Ansiklopedisi

H. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, Erişim Tarihi: 27.10.2018.

Ali Birinci, “Hatırat Türünden Kaynakların Tarihi Araştırmalardaki Yeri ve Değeri”

<http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/AlıB%C4%B0R%C4%B0NC%C4%B0-Hat%C4%B1rat-T%C3%BCr%C3%BCnden-Kaynaklar%C4%B1n-Tarihi>

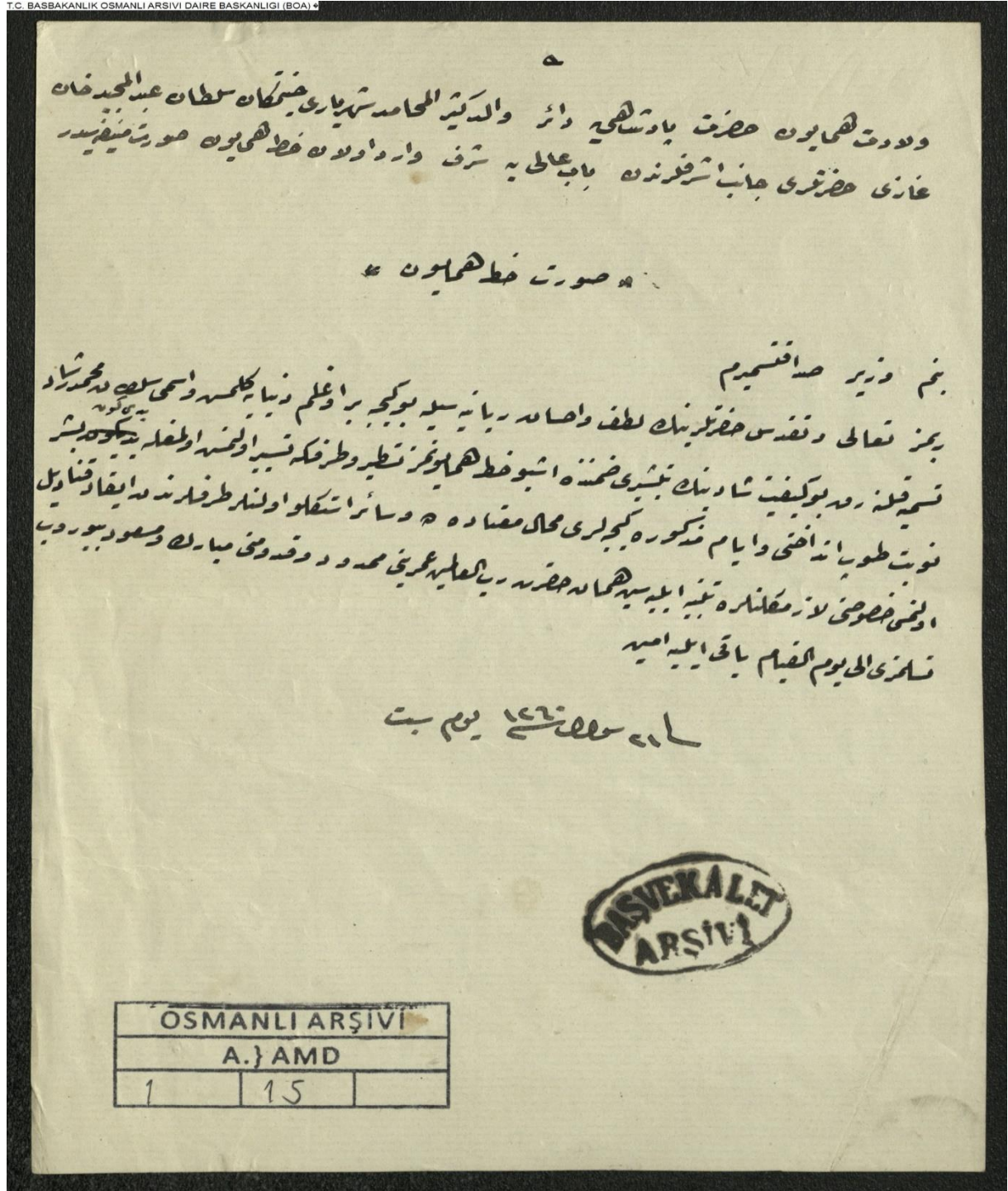
[Ara%C5%9Ftırma%C4%B1rmalardaki-Yeri-ve-De%C4%9Feri.pdf](http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/AlıB%C4%B0R%C4%B0NC%C4%B0-Hat%C4%B1rat-T%C3%BCr%C3%BCnden-Kaynaklar%C4%B1n-Tarihi), Erişim Tarihi: 28.05.2017.

Metin Hülâgü, “Pan-islamist Faaliyetler (1914-1918)”, <https://docplayer.biz.tr/642850-Pan-islamist-faaliyetler-1914-1918.html>, Erişim Tarihi: 08.10.2018.

EKLER

Sultan Mehmed Reşad'a Dair Belge, Fotoğraf ve Kartpostallar

EK-1: Sultan Abdülmecid'in Oğlu Şehzade Mehmed Reşad'ın Doğumunu Haber Veren Hatt-ı Hümayûnu⁵⁶⁴

A.}AMD.00001.00015.001

EK-2: Şehzade Mehmed Reşad'ın Gençlik Fotoğrafı⁵⁶⁵

⁵⁶⁵ Atatürk Kitaplığı, Krt. 017348

Ek-4: Sultan Reşad Yaşlılık Dönemi⁵⁶⁶

⁵⁶⁶ Atatürk Kitaplığı, Krt. 000023

EK-3: Veliht Mehmed Reşad ve oğulları Necmeddin, Ziyaeddin ve Hilmi Efendiler⁵⁶⁷

⁵⁶⁷ Atatürk Kitaplığı, Krt. 012265

Ek-5: Sultan Mehmed Han-ı Hamis⁵⁶⁸

⁵⁶⁸ Atatürk Kitaplığı, Krt. 003421

Ek-6: Sultan Reşad'ın Cülusu ve Gazilik Unvanı Almasından Sonraki Görüntüleri⁵⁶⁹

⁵⁶⁹ Atatürk Kitaplığı, Krt. 012228

Ek-7: Gazi Sultan Mehmed Reşad-ı Hamis Hazretleri⁵⁷⁰

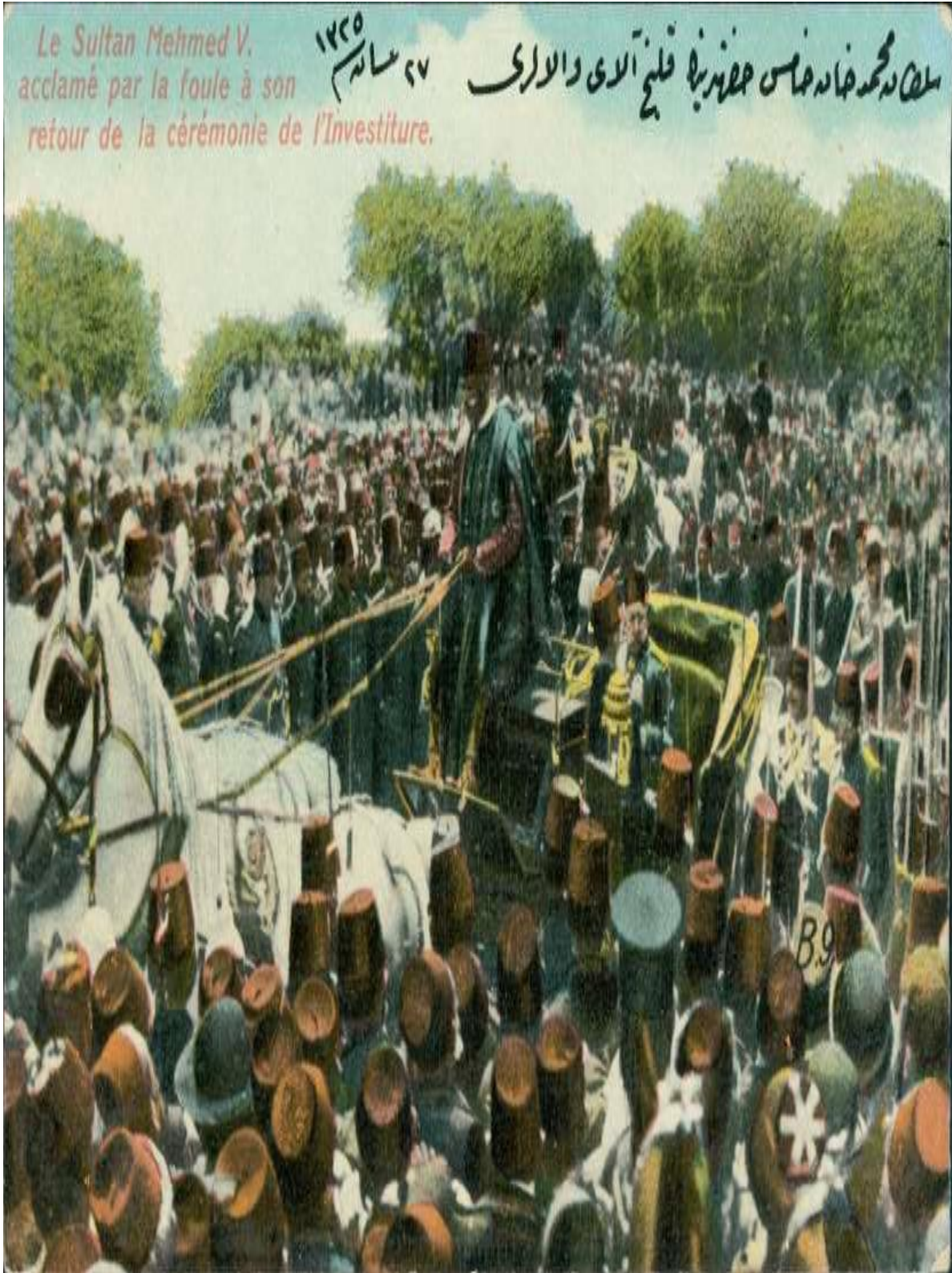
⁵⁷⁰ Atatürk Kitaplığı, Krt.014439

Ek-8: Gazi Sultan Mehmed Reşad-ı Hamis Hazretleri⁵⁷¹

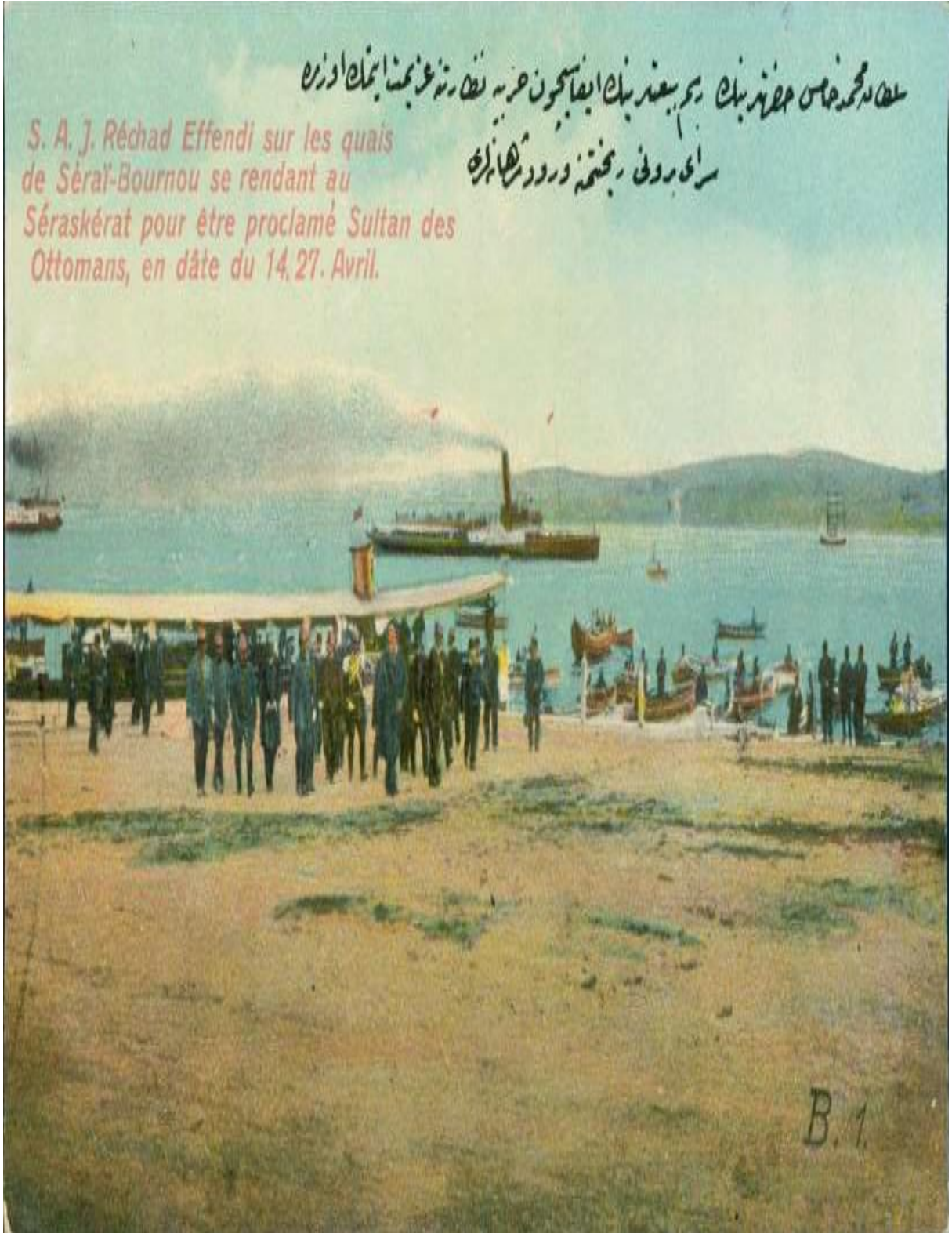
⁵⁷¹ Atatürk Kitaplığı, Krt.006901

Ek-9: Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretlerinin Kılıç Alay-ı Vâlâları⁵⁷²

⁵⁷² Atatürk Kitaplığı, Krt.028175

Ek-10: Sultan Mehmed-i Hamis Hazretlerinin Resmi Biatlerinin İfası İçin Harbiye Nezareti'ne Azimet Etmek Üzere Sarayburnu Rıhtımına Vürûd-ı Şahaneleri⁵⁷³

⁵⁷³ Atatürk Kitaplığı, Krt. 028159

Ek-12: Meşrutiyet-i Osmaniye'nin Birinci Padişahı Sultan Mehmet Han-ı Hamis Hazretlerinin Ayasofya Cami-i şerifinde ilk selamlık resmi ⁵⁷⁴

⁵⁷⁴ Atatürk Kitaplığı, Krt. 001037

Ek-13: Sultan Mehmed Reşad Beşiktaş'ta resmigeçit töreninde faytonla geçerken⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ Atatürk Kitaplığı, Krt. 013873

Ek-14: Sultan Reşad'ın Son Cuma Selamlığı⁵⁷⁶

⁵⁷⁶ Atatürk Kitaplığı, Krt. 015041

Ek-15: Sultan Mehmed Reşad'ın tahta çıkış hatırasında İttihatçıların etkisini gösterecek şekilde Enver ve Niyazi Beylerin yer aldığı kartpostal⁵⁷⁷

⁵⁷⁷ Atatürk Kitaplığı, Krt. 006946

EK-16: Sultan Reşad, Hürriyet Kahramanları Enver ve Niyazi Beyler ile Mahmud Şevket Paşa, Mithat Paşa ve Ahmed Rıza Bey'in yer aldıkları kartpostal⁵⁷⁸

⁵⁷⁸ Atatürk Kitaplığı, Krt. 012098

EK-17: Sultan Reşad'ı Ziyaret Gelen Bulgar Kralı Ferdinand ve Eşinin İstanbul Gezisi ⁵⁷⁹

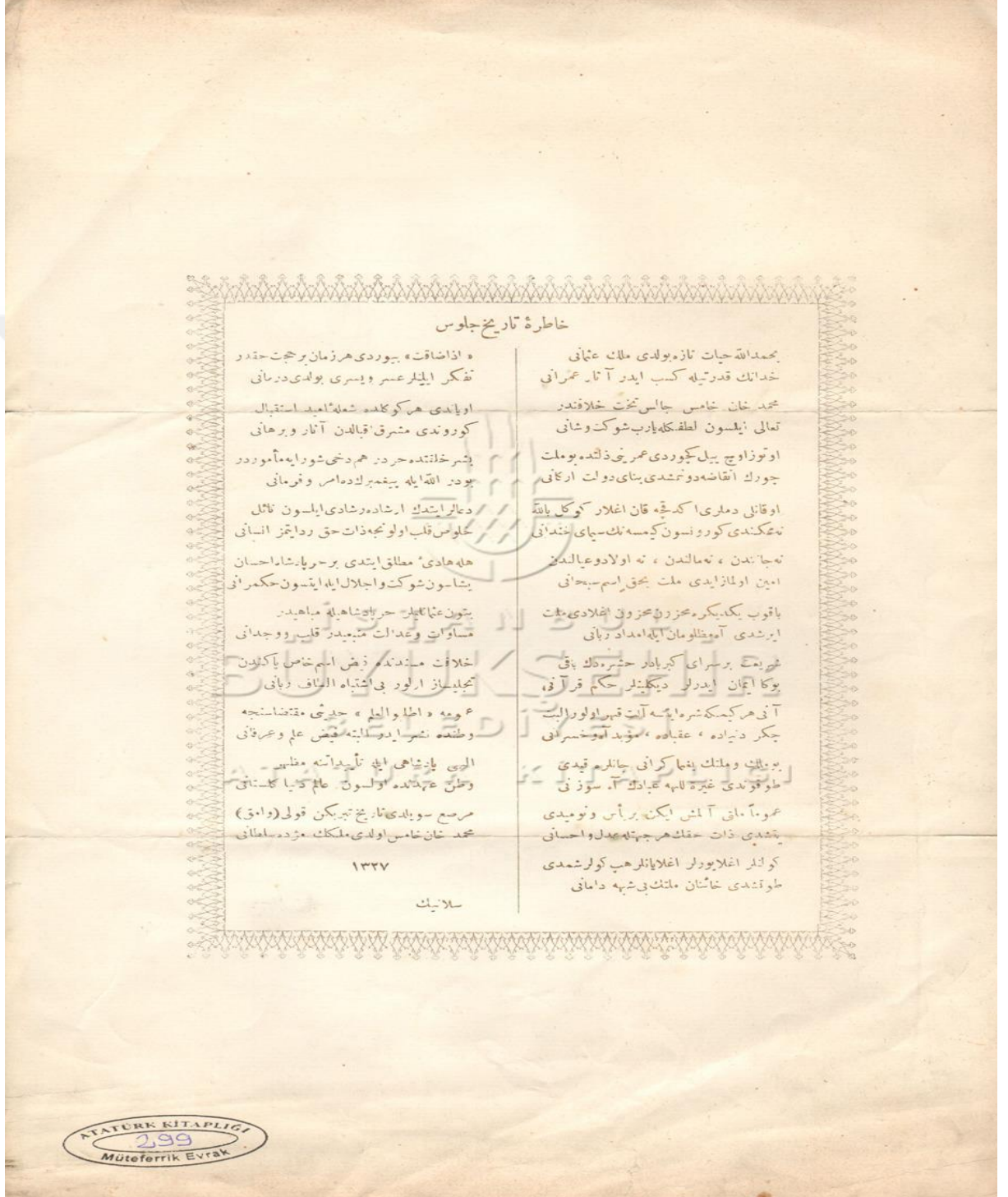
⁵⁷⁹ Atatürk Kitaplığı, Krt. 015481

EK-18: Sultan Reşad, Alman İmparatoru Wilhelm ve Enver Paşa⁵⁸⁰

⁵⁸⁰ Atatürk Kitaplığı, Krt.014668

EK-21: Sultan Reşad'a Atfedilen Çanakkale Gazeli ve Tahmisi⁵⁸³

EK-22: Sultan Reşad'ın Eyüp Sultan'da Kendi İnşa Ettirdiği Türbesi⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ Atatürk Kitaplığı, Krt. 006883, 006890